David J. Dallin, Boris I. Nicolaevsky

Slavarbete i Sovjet

Originalets engelska titel ”Forced Labor in Soviet Russia”
Översatt till svenska av Nils Holmberg
Natur och kultur 1947

Detta är den första mer seriösa skildringen på svenska av de sovjetiska arbetslägren under Stalins tid vid makten. Bokens huvudförfattare, Dallin och Nicolaevsky [Nikolajevskij], är två ryska mensjeviker som deltog i ryska revolutionen och de första åren därefter också verkade i Sovjet-unionen (N. som chef för Marx-Engels-institutet i Moskva). Båda arresterades dock 1921 och tvingades lämna landet 1922.

Boken är ett viktigt historiskt dokument. Framställningen baseras till stor del på berättelser och rapporter från sådana som suttit i lägren, med de uppenbara problem som rör sanningshalt och tillförlitlighet som man alltid måste ha i åtanke i sådana fall. Men författarna är medvetna om detta och förmår även se nyanser som nutida redogörelser för Gulag ofta inte förmår urskilja. T ex är det vanligt att numera framställa det som om lägren och fängelserna i början av 1920-talet, dvs. åren närmast efter revolutionen, och de i Gulag på 1930- och 1940-talen i stort sett var av samma slag (fast i mindre skala). Dallin och Nikolajevskij visar att så alls inte var fallet – se kapitlet ”Det första decenniet” i bokens del 2, som ger en varm och levande beskrivning av den idealitet, optimism och människokärlek som utmärkte den tidiga sovjetstatens syn på brott och straff – att bolsjevikerna därvid närmast framstår som naiva är en sak, man kan dock inte påstå att de var omänskliga, onda, hämndlystna osv. Detta kontrasterar mycket skarpt mot den cyniska ideologi och människosyn som alltmer kom att prägla det stalinistiska Sovjetunionen och dess arbetsläger.

Innehåll

Förord 1
Del I. I våra dagar 5
1. Korrektionsarbetslägren 5
2. Ögonvittnen om tvångsarbetet 13
3. Mildare former av tvångsarbete 24
4. Hur många läger och fångar 28
5. Tvångsarbetets verkliga innebörd 43
6. Vita dödens land 53
Del 2. Det ryska tvångsarbetets uppkomst och utveckling 72
1. Det första decenniet 72
2. "Specialläger i norr” 81
3. Den stora omvälvningen (1928-1934) 93
4. Tvångsarbetet och femårsplanerna 100
5. Världens ogillande och Sovjets svar 105
6. Tvångsarbete i funktion 112
7. Pendeln svänger 120
8. Under och efter kriget (1940-1947) 126
9. Det gamla Rysslands återuppståndelse 145

Förord

För att förstå Ryssland räcker det inte med att kunna räkna upp dess floder och bergskedjor, dess folk och raser, dess ledare och lagar, dess teorier och traditioner. Det skulle vara ett tecken på djup okunnighet att redogöra för det gamla Roms historia utan att nämna dess slavar. Det skulle vara direkt ohederligt att underlåta att nämna judarnas öde i en redogörelse för Tysklands historia under det senaste decenniet. En bild av våra dagars Ryssland som inte omfattar en beskrivning på systemet med arbetsläger och förvisningar är inte en sann bild och ofta avsiktligt vilseledande.

Tvångsarbetssystemet i Sovjet-Ryssland är inte resultatet av en djävulsk uppfinningsförmåga och inte heller en tillfällig, lätt avlägsnad anomali eller kräftsvulst på samhällskroppen. Systemet är ett organiskt element, en normal beståndsdel hos den sociala strukturen. Varje tänkande människa måste söka förstå detta system. Denna bok är ett försök att framställa det sovjetryska tvångsarbetets ”naturhistoria”: de första famlande experimenten, framgångarna och misslyckandena, dess successiva utveckling till ett vitt utgrenat system, de tidigare idéernas förvandling från humanitet till hänsynslöshet.

Varje otäck företeelse i det förflutna har till en början svårt att bli trodd, så var fallet med den medeltida inkvisitionen, huvudjakten, ugnarna i Maidanek. Först när man ser dessa fenomen i perspektiv och iakttar deras utveckling från en ringa början till en svindlande kulminationspunkt får de sin givna plats i det historiska skeendet.

Inför återupplivandet av slaveriet i Stalins Ryssland förhåller sig världen ovetande eller skeptisk och vanligtvis tyst. Man känner till räfster och skenprocesser, massförföljelser och avrättningar, men har ännu inte fattat vilken stor roll, kvantitativt och kvalitativt, tvångsarbetet spelar i Sovjetunionen. Det är hög tid att man får ögonen öppna för det nya samhällssystem som har vuxit upp i öster de senaste sjutton åren ett samhällssystem med nya och förvånande drag, lika fjärran från det kapitalistiska samhället som från de socialistiska idéer som de första samhällsbyggarna i Sovjet-Ryssland omfattade. Det samhälle som nu har uppstått är en hierarki, bestående av flera klart avgränsade klasser och en massa mellanliggande kas-ter. Hela strukturen vilar emellertid på en alldeles ny grundval, en jättelik klass av tvångsarbetare, ett skikt av mänskligheten som har degraderats till lastdjurets nivå. Det är denna klass som utgör den lägsta våningen i samhällsbyggnaden. Liksom en rotstock vidarebefordrar den sav till de högre lagren. Dess individuella celler förtärs med fruktansvärd snabbhet och de styrandes energi måste till stor del användas till att fylla luckorna med ständigt friskt människomaterial.

Denna nya samhällstyp är den naturliga produkten av sina grundläggande element; något annat har inte varit möjligt. En kemisk syntes av kol, väte, svavel och klor bildar den giftiga senapsgasen som i sin tur inte har någon likhet med sina separata element. En historisk syntes av obegränsad statsmakt, alltomfattande statlig ekonomi och militaristisk propaganda har frambragt den nya sovjetsamhälleliga typen. Den förra processen bestäms av naturvetenskapliga lagar, den senare av sociologiska.

Det finns personer som tror att samtidigt som sovjetstaten berövar medborgaren politiska rättigheter, tillförsäkrar den honom ”ekonomisk demokrati” och trygghet och att den såtillvida representerar en ”progressiv” samhällsform. Hur mycket ont har inte idén om ”ekonomisk demokrati” åstadkommit! Visserligen existerar ingen arbetslöshet i Ryssland, varje medborgare har anställning. Men det hade också slaven och den livegne. Någon arbetslöshet fanns praktiskt taget inte i Hitlers Tyskland. Om det sovjetska tvångsarbetssystemet är framåtskridande, vad är då reaktion? Om sovjetsystemet är ”ekonomisk demokrati”, vad är då slaveri?

Sovjets framgångsrika utvidgningar av sin intressesfär till andra stater i Europa och Asien innebär att denna nya form för förhållandet mellan samhällsklasserna inplanteras i dessa länder. Så snart en nation har blivit politiskt beroende av Moskva flyttar jätten från öster hela sitt komplicerade samhällssystem över gränsen för att det skall tjäna som modell för den nya drabantstaten.

Tvångsarbete som en viktig ekonomisk institution uppstod i Ryssland som en kombination av två element: koncentrationsläger och arbetstvång. Sedan gammalt har i en massa länder dessa båda element existerat oberoende av varandra. Varje gång de har kombinerats och utvidgats har de dock undantagslöst åstadkommit det fenomen som nu har mognat i Sovjetunionen. Vi kan se hur de båda elementen uppstår, sammansmälter och växer i alla länder som har råkat inom Sovjets intressessfär. Koncentrationsläger har utvidgats för att ge plats åt alla ”samhällsfarliga” befolkningsgrupper och arbetstvång har införts. Om inte denna utveckling hejdas, dröjer det inte länge innan även i andra länder de synkroniserade och syntetiserade elementen växer samman till ett enhetligt systern av slavarbete i stor skala.

Att ”järnridån” är så väsentlig för sovjetstaten beror till stor del på tvångsarbetssystemets existens. Det är önsketänkande att tro att denna ridå skall avskaffas. Det är lättare för en kamel att komma genom ett nålsöga än för Stalins regering att avlägsna järnridån. Sovjet-Ryssland har inte råd att öppna portarna, avskaffa kontrollen över de utländska tidningskorrespondenterna, tillåta dem att blanda sig med befolkningen, resa, iaktta och skriva fritt.

Inte heller genomsnittsryssen är vidare välinformerad beträffande arbetslägren och förvisningssystemet. En individ i Sovjetunionen tillbringar sitt liv bakom en serie ridåer. Endast de små detaljer som berör hans egen existens är kända för honom — strödda detaljer som aldrig tillåter någon generalisering eller några betydelsefulla slutsatser. En person som nyligen anlände från Ryssland till Amerika bad att få veta ”vad som försiggick i Ryssland — för vi vet ju ingenting”. Nej, hur skulle han också kunna veta någonting? Hans press och radio är fulländade instrument för politiskt camouflage.

Sovjetpressen har inte ens nämnt den tvångsmässiga ”folkförflyttningen” av miljontals individer åt öster och norr, trots att varje rysk medborgare har vänner eller släktingar som har berörts av den. Myndigheterna kan inte publicera befolkningsstatistik med detaljuppgifter för landets olika områden, då det skulle tillåta viktiga slutsatser. När generella siffror rörande arbetarna någon sällsynt gång of fentliggörs skiljer de aldrig mellan fria och ofria arbetare. Entusiastiska rapporter från nya industriområden och nya anläggningsföretag uppger aldrig vad för slags mänsklig arbetskraft som används. Ryssland är det enda land där mortalitetssiffrorna är en svartsjukt bevakad statshemlighet. Om dessa publicerades distriktsvis och blev föremål för diskussion skulle en av de mest ogenomskinliga ridåerna lyftas. Inte heller publiceras någon självmordsstatistik och i tidningarna förekommer inga meddelanden om självmord.

Pressmonopolet — detta systern av en myriad inre ridåer — är nödvändigt, helt enkelt därför att dessa och många andra fakta inte kan avslöjas. De höga skatterna nämns aldrig i pressen, inte heller förekommer några antydningar om lönenivån. Prissättningen är också en hemlighet. Uppgifter rörande den fria marknaden, såväl den legala som den illegala, är tabu. Ransoneringen och distributionen av tillgängliga livsmedels- och andra varutillgångar får inte diskuteras offentligt. Artiklar om personliga förhållanden betraktas med misstänksamhet och är därför bannlysta. Järnvägsolyckor, stölder, rån och hemlösa barn existerar inte att döma av tidningarna i den fulländade demokratin. Pressen står på åklagarsidan, den anses ha skyldighet att föra talan för regeringen. Ett rättegångsombud nämner inte alla fakta utan endast sådana som är gynnsamma för hans klient, han är inte skyldig att berätta hela sanningen, inte ens alla gånger den partiella sanningen, utan han utesluter det som han finner lämpligt att utesluta. Endast om han bemöts blir

det verkliga förhållandet avslöjat. Pressen i Sovjetunionen blir aldrig bemött.

I ett samhälle där varje medborgare är omgiven av förhängen vet utrikeskorrespondenten varken ut eller in. Han blir hänvisad till att skriva om parader, industriella planer, en fiktiv konstitution; han får samla anekdoter om Stalin och räkna stråna i dennes mustascher. De stora frågorna i våra dagars Ryssland — däribland tvångsarbetssystemet — ligger bortom hans horisont. Man kan inte begära att han ska sticka igenom en järnridå med sin reservoarpenna.

Det borde vara en uppgift för allvarliga folkbildare och vetenskapliga forskare att berätta hela sanningen om Sovjet-Ryssland utan att något förtiga, tillägga eller förändra. Men man finner ofta politiska fördomar som hindrar kritik av sovjetpolitiken och omöjliggör att sådana grundläggande fakta som tvångsarbetet objektivt studeras och diskuteras. Det blir sällan nämnt, trots att vetskapen därom är av avgörande betydelse för förståelsen av Rysslands politiska och ekonomiska system. Det är inte underligt att många amerikaner finner den ryska politiken vara en olöslig gåta. I verkligheten är den ryska politiken inte mer mystisk eller förbryllande än andra länders politik, och den sensation som avslöjandet av förhållandena i Ryssland väcker är en följd av grova felinformationer och en häpnadsväckande okunnighet.

Ett exempel på den förståendefulla attityden gentemot Ryssland finner man i en bok av förre vice-presidenten i Förenta staterna, Henry A. Wallace. Den heter ”Soviet Asia Mission” och redogör för en resa som författaren på sommaren 1944 företog till Fjärran östern. Mr Wallace reste med flyg och besökte Magadan, den nya huvudstaden för Fjärran österns fångläger, Seimtjan, en av centralpunkterna i strafflägren på guldfälten i östra Sibirien, samt Bereljach. Han bör ha känt till att varenda kvadratfot av dessa städer och byar var dränkta med ryskt blod och att ”korrektionsarbetslägren” i detta, ett av jordens kallaste områden, är de grymmaste och mest mordiska institutioner som finns i vår omänskliga värld. Men han inte ens nämner dessa läger och deras invånare. För honom ter sig områdets utveckling som en ståtlig industriell prestation. Han berättar om arbetena på guldfälten utan att göra en antydan om vad denna prestation kostar i form av människoliv och lidanden.

Han låter fotografera sig tillsammans med Ivan Nikisjov, chef för NKVD och den faktiske diktatorn i Fjärran österns slavimperium, men kallar honom endast en ”industriboss”. Som en höjdpunkt på förvirringen och felinformationen håller han tal i Irkutsk och utropar att ”människor som är födda på väldiga öppna områden tål aldrig orättvisa och tyranni. De finner sig inte ens tillfälligt i att leva i slaveri.”

I själva verket lever de i slaveri. De är bortryckta från livet och samhället och berövade allting, även hoppet; ingenting återstår dem mer än deras kedjor ...

Ingenting mer än deras kedjor! För precis hundra år sedan vädjade Karl Marx och Friedrich Engels till världens arbetare att förena sig — ”ni har ingenting annat att förlora än edra kedjor”. Det är med denna paroll som det stora sovjetexperimentet har genomförts. Det är med denna paroll som ”löneslaveri” har ersatts med tvångsarbete i en omfattning som aldrig tidigare i historien. Efter tre decennier har en ny klass vuxit upp, en klass som är degraderad och dömd till nytt slaveri, en klass av arbetare som bokstavligen inte har annat än sina kedjor att förlora.

Vid utarbetandet av denna bok har författaren haft förmånen att kunna utnyttja ett antal primäruppgifter beträffande de sovjetska straffinstitutionerna, lämnade av personer — män och kvinnor — som känner dem av egen sorglig erfarenhet. Av lättförklarliga skäl måste en del av sagesmännen, åtminstone tills vidare, uppträda under antagna namn. Första kapitlet som innehåller en berättelse om livet i fånglägret, är skrivet av Ernst Tallgren, en estländare som före kriget var professor vid ett östeuropeiskt institut. Boris Sapir har i åttonde kapitlet skildrat sina

upplevelser som fånge i Solovskijlägret vid Vita havet. Fru Anna Falk, överstelöjtnant Sergei Malachov och dr E. Felix har lämnat de kortare redogörelser som förekommer i andra och tredje kapitlen. Sjätte kapitlet som handlar om arbetslägren i Fjärran östern är skrivet av Boris I. Nicolaevsky och den övriga delen av boken av David J. Dallin.

Del I. I våra dagar

1. Korrektionsarbetslägren[1]

Korrektionsarbetslägret är den senaste sovjetryska varianten av koncentrationslägret och avser att motsvara regimens aktuella behov och politik. Det omfattar ett väldigt taggtrådsinhägnat område med vakttorn i hörnen. Från tornen har man utsikt över en massa platta byggnader; en del är bättre än de andra och tjänar som förvaltningsbyggnader, de övriga, ett gytter av rudimentära kåkar och baracker, härbärgerar hundratals, tusentals och ibland hundratusentals fångar.

En massa smärre läger är spridda över hela landet, men de större lägren, som är sammanförda i väldiga grupper, är belägna huvudsakligen i de norra och östra delarna av Ryssland. En del täcker en yta av hundratals kvadratmil.

Varje läger har sig anförtrodd en speciell ekonomisk uppgift. Sevtjeldor-lägret i republiken Komi har exempelvis uppgiften att anlägga och underhålla järnvägslinjen mellan Kotlas och Vorkuta. Ystvym-lägret inte långt därifrån har hand om skogshuggning, sågverk och sliperstillverkning. Uchtitsjem är ett skogsarbetarläger, men har även hand om gruvor och oljefält. Vorkuta har huvudsakligen hand om kolbrytning. I Kolymaområdet ger guldgruvorna den viktigaste arbetsuppgiften. Man vet vilken roll arbetslägren spelar för de stora kanalanläggningarna och vägbyggena. Andra grupper av läger tillgodoser stora industriföretag, exempelvis skotillverkningen för sovjetarmén. Ett läger i Krasnodar-området är känt för sin omfattande köttkonserveringsindustri. Vissa läger tillhandahåller personal för industriella nyanläggningar. De uppför byggnaderna och när dessa är färdiga på en plats fortsätter arbetarna till en annan.

Fångarnas antal och klassificering

Arbetslägren omfattar tre olika kategorier fångar: yrkesförbrytare, *bytoviker* och politiska förbrytare.

Yrkesförbrytarna är tjuvar, mördare etc. De befinner sig i avgjord minoritet men bildar den enda organiserade gruppen i lägren. Tack vare sin solidaritet brukar de klara sig bättre än de övriga fångarna. De får bättre mat och bättre kläder. Deras inflytande på tillvaron i lägret är betydligt större än deras antal motiverar. I regel fortsätter de att praktisera sina kriminella yrken och stjäl som korpar, särskilt mat. Ofta organiserar de anfall på sina medfångar. På vintern 1941-42 såg jag i några av lägren i norr hur förbrytarna öppet ryckte åt sig bröd från de andra fångarna vid utdelningen av ransoner. Offren kunde inte försvara sig på annat sätt än genom att försöka sluka födan så fort som möjligt. Enda säkra stället för brödet är i magen, sade de. Trots försök att tillämpa denna kloka princip hände det att brödet bokstavligen rycktes ur munnen på dem. Denna strid mellan hungriga människor om ett halvt kilo bröd var som en scen av Dante. Lägerledningen gav sig visserligen sken av att vilja förhindra brottsligheten men blundade oftast för dessa tilltag, delvis i tyst samförstånd med brottslingarna.

Bytoviker är i regel personer i statens tjänst som befunnits skyldiga till förseelser. Eftersom hela tillvaron i Sovjetunionen är statskontrollerad är till och med en läskedrycksförsäljare en statlig funktionär. Den sortens statsanställda är mycket dåligt betalda och för att klara sig ägnar de sig åt diverse småjobberier. Till kategorin bytoviker hör också sedlighetsförbrytare, personer som sysslar med olagliga affärer med flera.

---

[1] Detta kapitel är skrivet av professor Ernst Tallgren som 1940-42 var fånge i sovjetiskt arbetsläger.

Bytovikerna placeras ofta i lägeradministrationen eller ”avdelningen för undervisning och kultur”. De är stolta över att på detta sätt utmärkas framför ”folkets fiender”, det vill säga de politiska förbrytarna.

Kategorin politiska förbrytare sönderfaller i flera underavdelningar.

1. Bönder som misstänks för individualistiska tendenser och följaktligen icke är önskvärda på kollektivjordbruken. De är mestadels ukrainare, sedan kommer ryssar och slutligen diverse separatistiska bönder från minoritetsgrupperna, kasaker, uzbeker, kirgiser, mordovier, kaukasier etc. De saknar i regel politisk uppfattning men förenas av ett brinnande hat mot sovjetsystemet. Eftersom de är vana vid tungt kroppsarbete bildar de kärnan i arbetsbrigaderna.

2. Personer som har vistats utomlands eller har släktingar utomlands som de står i förbindelse med. Inom denna grupp är judarna oproportionerligt rikt representerade eftersom nästan varenda judisk familj i Ryssland har släktingar i Polen eller Rumänien. Vidare finns det tyska, österrikiska, ungerska och andra utländska kommunister som flytt undan förföljelser av regeringarna i sina egna länder. Nästan alla dessa arresterades 1937, när Jesjov var inrikesminister, såsom misstänkta för spioneri. De går i lägren under namnet ”1937 års män”. I likhet med bönderna har de i regel inte fällts av domstol utan av något organ inom hemliga polisen.

3. Förutvarande invånare i gränsstaterna. Mestadels är det ryska polacker som bott vid Sovjetunionens västgräns och kineser och koreaner som bott vid östgränsen. Många fördes till det inre av landet 1937 och under massarresteringarna detta år skickades de från sina nya hem direkt till arbetslägren.

4. Personer som dömts för sin religiösa tro, katoliker, baptister, medlemmar av den ukrainska ortodoxa kyrkan och andra. De utmärks av sin höga moraliska nivå och sin fasta karaktär. Dessa människor lyser som fyrbåkar mot bakgrunden av den demoralisering som råder i lägren där alla är fiender åt alla.

5. Statstjänstemän i de högre eller mellangraderna som dömts för diverse politiska förseelser Många av dem tillhör kommunistpartiet. Där finns ingenjörer och tekniker som dömts på misstankar om sabotage. Denna grupp har det något bättre än de övriga politiska fångarna och brukar lyckas få administrativa poster som tillförsäkrar dem bättre levnadsförhållanden.

6. Personer dömda för speciella sovjetska krigsförbrytelser: samarbete med fienden under ockupationen, krigsfångar, män och kvinnor som släpats till Tyskland och befunnits skyldiga till frivillig kontakt med fienden samt medborgare i länder som ockuperats vid krigets slut.

Materiella förhållanden.

Arbete. Alla fångar är skyldiga att arbeta. Vad de får göra beror dels på deras kvalifikationer, dels på deras fysiska prestationsförmåga.

Fångarna klassificeras på följande sätt:

1. Personer lämpliga för allt slags arbete.
2. Personer lämpliga för arbete som kräver måttlig ansträngning.
3. Personer lämpliga endast för lätt arbete.
4. Första klassens invalider.
5. Andra klassens invalider.

Enligt denna indelning placeras fångarna i hårt arbete, måttligt arbete eller lätt arbete. I praktiken gör lägerledningen inte stor skillnad mellan de tre kategorierna. Den som klassificeras som

invalid sätts på ransoner som är ungefär detsamma som en långsam utsvältning. Å andra sidan finns det fall då överföringen till en invalidklass verkar i motsatt riktning. Detta gäller intellektuella som är mer kvalificerade för kontorsarbete än för kroppsarbete. Om de förs till invalidgruppen kan de få administrativt arbete och på detta sätt klara sig.

Fångarna organiseras i brigader om tjugu till trettio man. Varje brigad har en ledare inom sig och under arbetet en förman, också han fånge. Efter arbetsdagens slut redovisar förmannen den utförda arbetsprestationen och ifyller tillsammans med brigadledaren fångarnas arbetskort. Dessa går till en ackords- och tidsstudieavdelning som jämför korten med de i förväg fastställda prestationerna och därifrån skickar dem vidare till livsmedelsbyrån som på basis därav bestämmer hur stor ranson vederbörande skall få nästa dag.

Minimifordringarna höjs ständigt varigenom fångarna får anstränga sig mer och mer för att komma upp till sina hundra procent. Längtan efter mer mat driver fångarna att slita ut sig, eftersom näringsvärdet i de större ransonerna inte motsvarar den extra energi som man behöver nedlägga för att få dem.

Det är förmannens sak att driva ut fångarna i arbete. Till förmän brukar utses mer än vanligt brutala och hänsynslösa personer. Omkring en halvtimme före arbetstidens början (fem eller sex på morgonen) inträder förmannen i barackerna för att fösa fångarna till portarna. Ibland får han dra dem ur sängarna. Det sker naturligtvis inte utan hugg och slag. Fångar som har varit länge i lägren berättar att särskilt dresserade hundar har använts för denna uppgift.

Trots detta lyckas en del fångar maska. Den som ertappas med maskning straffas genom att placeras i ensam cell och få matransonen nedsatt till en tunn soppa på morgonen och ett kvarts kilo bröd på kvällen. Vid upprepade maskningar ställs han inför domstol där det vanliga straffet är döden. Avrättningen kungörs för alla fångarna. Den vars fastställda arbetsprestation sjunker med mer än trettio procent betraktas som maskare och straffas på samma sätt.

Trots detta förekommer många fall av maskning, särskilt vintertid. Det vanligaste är att en fånge blir så totalt utpumpad att han inte bryr sig om någonting annat än att ligga stilla på sin brits i en någorlunda varm vrå och känna så litet som möjligt av hur liv och krafter långsamt ebbar ut. Det kallas i lägerjargongen för att ”dö ut”.

En annan typ är den listiga figur som räknar med att om han stannar i lägret hela dagen och lyckas undgå cellen, kan han kanske lyckas stjäla något eller få någon mat genom att göra lite tjänster åt kocken, barberaren eller lagerföreståndaren. En sådan filur kan bli fetare än en arbetare som arbetar sina hundra procent.

Den tredje typen är mindre talrik men intressantare, det är sådana som av princip vägrar arbeta. Det är ofta mystiker som tror att Ryssland har erövrats av djävulen och att djävulen direkt bestämmer allt vad som försiggår i landet. De umgås ständigt med föreställningar om Antikrist. För dem är arbete för en sovjetinstitution detsamma som arbete för Satan. Deras lott i lägret är mycket hård. De hånas och misshandlas både av lägerledningen och sina medfångar, och blir vanligen till slut dömda till döden.

Teoretiskt sett betalas arbetet i pengar. På ett tidigare stadium hade detta en viss betydelse och det fanns till och med fångar som sparade en smula. Men nu är betalningen så låg att de duktigaste fångarna på en månads arbete knappt förtjänar mer än att det räcker till ett eller annat kilo bröd på lägrets svarta börs. Fångar som tillhör lägrets tekniska stab får bättre lön.

Lägerzonen. Fångarna vistas i ”zoner”. En zon är ett område omgivet av plank och taggtråd och bevakat från vakttorn. Inom zonen ligger administrationsbyggnader, kök, badhus, sjukhus och

fångbaracker. Personalbostäder, en del magasin, bagerier, verkstäder, stall, ladugårdar och redskapsskjul ligger utanför zonen.

Inom zonen har fångarna rörelsefrihet men de tillåts inte att gå utanför. Den som behöver det för sitt arbetes skull får en personlig passersedel. Annars lämnar fångarna zonen endast i arbetsbrigader och med militär vakt.

Lägrets militärvakt finns alltid till hands för att bevaka fångarna. Den är helt oberoende av lägermyndigheterna och kommer ofta i konflikt med dessa. Myndigheterna vill sprida brigaden över ett större område, men vakten invänder att det skulle försvåra dess uppgift. Eller vakten kan vägra att tillåta vedhuggning inom zonen därför att yxor och sågar kan användas som vapen. I sådana fall har militärvakten sista ordet.

Födan. Den föda som ges fångarna är långt ifrån enhetlig. Det har funnits tider när ransonerna har varit så katastrofalt små att hundratals fångar har svultit ihjäl. 1938-39 inträdde en förändring till det bättre i de flesta lägren. 1940 blev det åter värre och efter det rysk-tyska krigets utbrott 1941 blev svälten det normala i många läger. Fångarna grävde fram rutten kål ur avskrädeshögarna och stekte råttor, vilket naturligtvis medförde ökad dödlighet.

Principen är att hålla fångarna i ett tillstånd av halvsvält och locka dem till ökade arbetsprestationer genom att förespegla dem något bättre mat. För att få en extra brödbit eller en fiskbit vid arbetsdagens slut tar fången ut sig till det yttersta. I allmänhet är födan något bättre i lägren i norr och sämre i den tempererade zonen. Det har sagts mig att den bästa tillförseln har lägren ovanför polcirkeln där fångarna får extra ”polar-ransoner”. Maten är också bättre i industri- och gruvlägren än i skogshuggarlägren.

Alla lägerransoner är fastställda efter ett så kallat ”kittel”-system. Principen är att kvantitet och kvalitet skall motsvara arbetets effektivitet men tillämpningen varierar avsevärt mellan olika läger. Här är ett exempel på de ransoner som förekom i ett läger i norra delen av europeiska Ryssland under vintern 1941-42:

Första ”kitteln”, avsedd för sådana som inte uppnådde full arbetsprestation, dagsarbetare inom zonen och invalider av andra klass: tunn soppa två gånger dagligen och 400 gram bröd.

Andra ”kitteln”, avsedd för sådana som uppnådde full arbetsprestation samt kontorspersonal: tunn soppa två gånger dagligen, bovete på kvällarna och 700 gram bröd.

Tredje ”kitteln”, avsedd för sådana som nådde 15 å 20 procent över den fordrade arbetsprestationen: soppa två gånger dagligen, 900 gram bröd, bovete och en liten bit kött eller fisk på kvällen.

Fjärde ”kitteln”, avsedd för personalen i ledningen: 750 gram bröd och två gånger dagligen ett mål som innehöll något kött eller fett.

Femte ”kitteln”, för de sjuka: ett mål tre gånger om dagen, innehållande fett, vanligen växtfett, och 700 gram bröd. Kvantiteten var alldeles otillräcklig och kvaliteten vanligtvis olämplig för de sjuka.

Fångar som arbetade mer än 25 procent över normen tilläts köpa 200 å 300 gram bröd extra och det ytterst ringa fåtal som fördubblade normen dessutom ett halvt hekto bacon.

Fångarna får mat mellan fyra och fem på morgonen, innan de går till arbetet, och mellan fem och sju på eftermiddagarna när de kommer därifrån. De som uppnår full arbetsprestation får ibland en halv liter mager soppa vid middagstid, men i regel får fångarna ingen mat under sina tolv timmars arbetstid.

På denna diet blir de snart uttröttade och särskilt under marschen tillbaka till zonen efter dagens arbete är en del så slut att de knappt kan röra sig utan stapplar plågsamt fram under vakternas hojtanden. Först när uttröttningen blir sådan att den allvarligt inskränker lägrets prestation och dödligheten når oroväckande siffror görs någonting åt saken. En kommission tillsätts för att undersöka hur fångarna lever och arbetar. Man uppställer parollen att ”ingjuta nytt liv hos folket” och födan förbättras för en tid framåt. Detta skedde i en del läger vintern 1940-41 och i större skala vintern 1941-42.

Fångarna har emellertid den uppfattningen att deras enda utsikt att överleva är om de kan få arbete inom själva zonen. Där är det möjligt att knyta förbindelser med kocken eller andra funktionärer. Genom denna personliga kontakt kan de få lite extra mat. Dessutom är det lättare att uthärda hunger inomhus under lätta sysselsättningar än vid hårt arbete. En allvarlig organisk sjukdom som ger fången möjlighet att föras till invalidklassen är en välsignelse som ofta räddar livet på honom.

Kläder och skodon. Handskar och fotbeklädnad är ett stort problem. Läderskor existerar praktiskt taget inte; de som finns är av utomordentligt dålig kvalitet och gjorda av svinskinn som släpper igenom vatten och snart lir utslitet. Tillgången på *valenki* (skor gjorda av en kombination av får-, ko-och hästhudar) är likaledes otillräcklig. I stället får fångarna gummistövlar som är tunga, skadar fötterna, är olidligt heta på sommaren och inte håller värmen på vintern. Förfrysning av fötterna med åtföljande amputation av tårna är följaktligen ofta förekommande.

Kläderna är gamla och mycket slitna. Varje fånge får en vadderad storväst som bärs över sommarblusen och en likaledes vadderad lädertröja. På vintern tillkommer vadderade byxor. Efter några veckors användning är alla dessa plagg i trasor.

Bostäder. Fångarna bor i träbaracker eller tält inom zonen. De ligger i dubbelslafar, vanligtvis utan sängkläder. Endast för de mer effektiva arbetarna och förvaltningspersonalen är barackerna något bättre utrustade, såtillvida som sprickorna i väggarna är tillstoppade med vadd och britsarna (även här dubbelslafar) försedda med kanter. Goda arbetare kan också få madrasser och filtar och ibland till och med lakan.

Det värsta är med eldningen. Barackerna uppvärms av järnkaminer som emellertid bara utstrålar värme inom en omkrets av fem eller sex meter, medan resten av rummet är kallt. Särskilt i norr är detta mycket plågsamt. Därtill kommer den ständiga bränslebristen. Till och med i läger som ligger mitt uppe i skogen skälver männen i barackerna av köld — en karakteristiskt sovjetisk paradox.

Denna paradox beror i huvudsak på att lägren måste uppfylla en viss produktionsplan. Alla ansträngningar inriktas på denna uppgift och följaktligen försummas lägrets bränsleförsörjning. Vidare vägrar militärvakten den extra eskort som är nödvändig för att skicka ut några karlar i skogen och hugga ved. Varenda stock som kommer inom zonens gränser blir föremål för ett formligt slagsmål av männen från de olika barackerna.

Hygien och sjukvård. Avdelningen för dessa angelägenheter förestås i regel av en icke fånge. Läkarna, sjukvårdarna och sanitetsarbetarna är ansvariga inför honom. Det råder säkerligen en önskan att upprätthålla tillfredsställande sanitära förhållanden i lägret, men det går inte med hänsyn till barackernas avskräckande tillstånd. Jag vet själv att det i lägren i norr inte fanns tvål för vare sig toalett eller klädtvätt.

Läkarna är vanligtvis fångar. De förestår dispensärerna och sjukhusen. En läkares makt är ganska vidsträckt eftersom han kan bevilja frihet från arbete. I stort sett använder läkarna sin makt för att göra lägerlivet lättare för fångarna. Men deras möjligheter är begränsade. För det första står de

under ständig kontroll av lägerledningen och för det andra har de nästan inga läkemedels-tillgångar.

Många sjukdomar beror helt enkelt på de klimatiska förhållandena i lägren. Vitaminbrist medför skörbjugg och pellagra i lägren i norr. Fångarna har ingen naturlig motståndskraft mot sjukdomar. Nittio procent av lunginflammationsfallen på vintern 1941-42 ledde till döden. Undernäring medför att ansikte och fötter svullnar; i det sista stadiet svullnar även bålen. Kvinnorna i lägret visar större uthållighet än männen, dödligheten bland dem under perioder av dålig livsmedelstillförsel är inte så stor som bland männen.

För att motverka sjukdomar till följd av vitaminbristen brukar läkarna ordinera surkål. En dryck gjord av tallbar anses innehålla hög C-vitaminhalt och är tillgänglig för alla fångar. Läkarna förklarar att vitaminbristen kunde avhjälpas om man bara plockade och förvarade tillräckligt med bär i lägren. Bär är talrika i skogarna i norr. Men även på denna punkt framträder ledningens ovillighet att avstå fångar från deras ordinarie arbete, trots att vitaminbristen medför minskad produktion under vintern.

KVCh och MVD.

Kultur- och undervisningsdepartementet (KVCh). Denna avdelning sköts av en kommunistisk partimedlem med hjälp av en personal som omfattar både fria och fångar. KVCh har ett bibliotek och ett läsrum, det lånar ut tidningar till barackerna, ordnar amatörteaterföreställningar, filmförevisningar, konserter etc. Det har vidare den svävande uppgiften att övervaka atmosfären i lägret, det censurerar fångarnas korrespondens, vidarebefordrar deras framställningar till högre myndigheter och liknande saker.

Biblioteket brukar innehålla några tjog böcker. De fångar som är sysselsatta med vanligt arbete brukar vara för uttröttade för att kunna tänka på annat än att äta och sova. För dem betyder böcker ingenting. Men invaliderna och de som är sysselsatta i lägrets institutioner har mer tid att använda biblioteket. Dessutom kan man få vissa förmåner genom att delta i KVCh:s verksamhet, exempelvis tillfällig befrielse från arbete samt livsmedelsförbindelser.

KVCh-chefens närmaste man är inspektören och studierektorn. Dessa poster bekläds av fria medborgare, ofta unga människor på 18 eller 20 år. De arrangerar föredrag och underhållningar som är avsedda att uppmuntra arbetarna att ligga i bättre. De studierektorer jag träffade i lägren var nätt och jämnt läskunniga.

Som ett medel för att göra fångarna mer entusiastiska för sitt arbete används militärmusik. Dessa musikaliska evenemang ordnas på ganska onaturliga tider. Man kan föreställa sig hur det tar sig ut klockan fem på morgonen en grå och regnig höstdag när förmännen kör ut de hungriga, våta och arga karlarna, klädda i trasor och trasiga skor och en del så trötta att de knappt kan röra benen, medan på en plattform invid lägerporten en militärmusikkår spelar en medryckande marschmelodi.

MVD - fullmäktigen. Inom varje läger finns en representant för MVD, alltid en särskilt betrodd partimedlem.[1] Han har till uppgift att bevaka sovjetregimens intresse, att vara dess öga och öra. Han finns överallt, kontrollerar allting och fruktas av alla. Bland annat är det meningen att han ständigt ska hålla utkik efter missbruk, oduglighet och illvilja, vare sig de uppträder hos

[1] 1934 överflyttades OGPU :s funktioner till det nya inrikeskommissariatet, NKVD. 1941 övergick en del av dess uppgifter till kommissariatet för statens säkerhet. De båda institutionerna förenades vid krigsutbrottet men uppdelades åter 1945. Året därpå omdöptes de båda kommissariaten till ministerier — MVD och MGB. För enkelhetens skull används i denna bok beteckningarna MVD och NKVD.

lägerledningen eller fångarna. När han upptäcker sådant äger han att själv beivra det.

För att på ett tillfredsställande sätt kunna fylla sina uppgifter har han ett nät av agenter ute bland fångarna. Deras rapporter resulterar ofta i rättegångar om regeringsfientlig verksamhet eller sabotage. Domen brukar lyda på dödsstraff, vilket särskilt var fallet under kriget med Tyskland.

Fångar som är dömda för svåra politiska förbrytelser är föremål för strängare övervakning än de andra. Med vetskap därom lever de i ständig fruktan att säga något som kan tolkas som en antydan om en regimfientlig inställning.

Förhållandet mellan fångarna inbördes.

Fångarnas inbördes förhållande är en sorglig illustration till människans natur. Där saknas både solidaritet och kamratskap. En fånge kan vänta mer hjälp och sympati av en funktionär i lägerledningen än av sina kamrater.

Denna brist på sympati är betecknande för den sinnesstämning som för närvarande råder i Ryssland. Liksom alla uttryck för en kollektiv psyke är den svår att analysera. Det råder emellertid inget tvivel om att den ytterst beror på regimens politik att kväva allt kollektivt handlande eller tänkande utanför den officiellt deklarerade ramen. MVD:s behandling av fångarna är ett extremt uttryck härför. Om man och hustru döms till tvångsarbete skickas de aldrig till samma läger eller samma område där de kunde ha tillfälle att råka varandra av en slump. Detsamma gäller föräldrar och vuxna barn, goda vänner och personer som har dömts för samma brott. Det finns också en tendens att skilja fångar som har arbetat tillsammans en tid. Detta är anledningen till den ständiga överflyttningen från den ena brigaden till den andra, det ena lägret till det andra.

Sovjet-Ryssland är ett land som i hela sin vidd är täckt av ett monstruöst nät av agenter och spioner. På tsarernas tid betraktade ryssarna angiveri som en föraktlig sysselsättning. Inte ens regimens anhängare ville ta en av tsarens spioner i hand. Men i våra dagar uppfostras den ryska ungdomen att vörda agenten och angivaren. Varje gång några personer råkar i gräl hotar de att anmäla varandra för MVD. Det finns personer i lägren som har förråtts av sina egna barn, av släktingar och vänner, av personer som de har varit goda mot. Det förvånar därför inte att människornas grundläggande inställning till varandra — i landet i allmänhet och i lägren i synnerhet — präglas av misstroende.

Inom lägren växer denna misstro till fientlighet. Det är en allas fientlighet mot alla. Dock finns det naturligtvis undantag. Man träffar människor som är fulla av godhet och sympati mot sina olycksbröder. Det är emellertid rena undantag som inte kan ändra den allmänna prägeln på de personliga förhållandena i lägren.

Ryssarna har alltid varit experter på svordomar, men de svordomar som används i lägren överträffar allt annat. Denna brutalitet i ord och handling riktas till och med mot de svaga och sjuka. Det är vanligare att slå till varandra utan anledning än att räcka varandra en hjälpande hand. När en starkare ser någon med klen hälsa frågar han: ”När tänker du lägga näsan i vädret?” De sjuka hänvisas till de sämsta platserna på britsarna och måste till och med ligga på golvet.

Denna inställning är något modifierad inom de olika folkgrupperna. Lägren är rena Babelstorn. Utom ryssar finns där många ukrainare, tyskar, polacker, georgier, armenier, kaukasier, tatarer, uzbeker, kasaker, kineser, koreaner etc. Inom varje folkslag existerar en viss grad av sympati och hjälpsamhet. Bland fångarna av andra nationaliteter råder en utpräglad mot vilja mot ryssarna, ja ofta direkt hat. Ryskhet och kommunism brukar identifieras. På denna punkt återspeglar lägren en uppfattning som i stor utsträckning råder även utanför dem. Nationalistiska tendenser utgör ett

decentraliserande inflytande i Sovjetunionen.

Sexualliv. Fångar som är sysselsatta med tungt kroppsarbete känner knappt några sexuella behov även om de får relativt tillräcklig mat. En annan sak är det med fångar som inte har hårt arbete och som får bättre mat, det vill säga sådana på tekniska och administrativa poster, kockar, barberare, sanitetsarbetare etc. De fäster blickarna på de kvinnor som finns i lägret. Ibland kommer ett par tre fångar av denna kategori som bor ihop överens om att dela en kvinna. De håller henne med bättre mat mot det att hon ser efter dem, lagar deras kläder och håller deras rum snyggt. Det är en sorglig karikatyr av familjeliv. Men även i denna låga form kan människor finna en viss illusion av hemliv. Officiellt är sexualumgänge förbjudet för fångarna, men lägerledningen blundar för överträdelser mot denna regel. Frågar man en kvinna var hennes man är kan det hända att hon svarar: ”Vilken? Lägermannen eller den frie?” Termen ”lägerhustru” är i allmänt bruk.

Det finns relativt få kvinnor bland fångarna — i allmänhet under tio procent — och de flesta tillhör den kriminella gruppen. Kvinnorna bland de politiska förbrytarna har dömts därför att de underlåtit att till MVD rapportera den påstådda kontrarevolutionära verksamhet som deras män, fäder eller bröder påstås ha bedrivit. I Sovjet-Ryssland har familjemedlemmar uttrycklig skyldighet att rapportera alla kontrarevolutionära tendenser hos föräldrar och släktingar. Straffet för underlåtenhet kan bli upp till tio års tvångsarbete. Fångarna kallar en paragraf i strafflagen för ”kvinnoparagraf en” därför att de flesta kvinnliga politiska fångar är dömda efter den. Dessutom finns det många kvinnor som är dömda för att ha fört sovjet-fientligt tal.

Kvinnan i lägret blir i allmänhet snart prostituerad. Det är huvudsakligen matfrågan som är avgörande. Endast fångar med sådan ställning eller sådant inflytande att de kan få tillskott till sina ransoner har råd att hålla en kvinna. I samtal om sexuella förhållanden är kvinnorna lika råa och cyniska som männen. De använder utan minsta förlägenhet samma obscena ord och uttryck.

Fria och fångar.

I varje läger är sysselsatta ett antal personer som inte är fångar. Dit hör cheferna för de olika avdelningarna i lägeradministrationen, militärpersonalen och andra. Stundom arbetar dessa fria under fångna specialister. En fri underläkare exempelvis kan stå under en överläkare som är fånge. Bland dessa fria arbetare finner man också många f. d. fångar som har stannat kvar i lägret efter uttjänat straff. Även lägercheferna är ibland f. d. fångar. Deras ställning är inte dålig. De är bättre försörjda än många personer i det normala sovjetlivet. Det är mycket som kan förmå en fånge att stanna i lägret efter uttjänt straff. Efter många år i fängelse känner han sig ensam och främmande i världen; varken hans familj eller hans vänner skulle ta emot honom med öppna armar. Lägret har blivit hans värld, där varje detalj är av intresse för honom. En viktig faktor är också den relativt goda betalning som de fria funktionärerna i lägret uppbär.

I denna motsättning mellan fria och fångar insmyger sig lätt iden att fångarna är lägre varelser, tillhörande en sämre klass människor, och att en fri befläckas redan genom att ha kontakt med dem. Det anses omöjligt för en icke fånge att äta samma mat som en fånge, sova under samma tak eller ha någon fredlig förbindelse med honom. Stundom gränsar denna skillnad till det löjliga. Jag såg en gång en montör som var anställd i lägrets elverk komma med sin skjorta till avlusningsanstalten. Den lades tillsammans med fångarnas kläder. Senare fick anstaltens föreståndare en varning av lägerchefen för att han hade tillåtit sig att blanda en icke fånges kläder med fångarnas.

Lägeradministrationen är en väldig byråkratisk apparat som inte ger avdelningscheferna stort

utrymme för eget initiativ. När arbetschefen driver sitt folk till det yttersta för att pressa fram en maximal arbetseffekt beror det främst på att högre myndigheter kräver att vissa normer uppfylls. Om han misslyckas därmed riskerar han att själv bli fängslad. Jag har sett sågverksarbetare drivas så att de knappt kunde stå på benen, men ändå ställdes sågverkschefen och lägerchefen till ansvar för att kvoten inte fylldes.

Det är en allvarligt demoraliserande faktor att de enda som överlever lägrets påfrestningar är sådana som genom slughet kan undgå att uttas till vanligt arbete, som får någon post inom zonen, som kan skaffa sig extra mat etc. Varje dag är rena kampen för tillvaron där de moraliskt fördomsfriaste segrar. Därigenom sprids bland fångarna den uppfattningen att livet inte har plats för sådana som besväras av samvete.

Arbetslägren är platser för oändliga fysiska och psykiska lidanden. Hundratusentals, ja miljoner människor förgås där av svält, köld och utmattning. Lägren representerar ett system som saknar all respekt för människan som individ, ett systern inpyrt med ett absolut förakt för människoliv.

2. Ögonvittnen om tvångsarbetet

En överstelöjtnant i sovjetarmén, Sergej Malachov[1], berättar följande om de ryska arbetslägren och den ställning de intar i folkets tillvaro och den allmänna opinionen:

Allmänheten har fullt klart för sig den stora betydelsen av tvångsarbete och ”korrektionsläger”. Men ryska folkets inställning är inte lätt att beskriva. Eftersom miljontals invånare i arbetslägren går under den officiella benämningen ”folkfiender”, tillåts inte uttryck för den minsta sympati för dem vare sig i offentliga eller privata kretsar. Det är sällsynt att ämnet berörs ens samtalsvis. När någonting inträffar som riktar uppmärksamheten på arbetslägren brukar människorna uttrycka sitt ogillande av ”folkfienderna” för att inte bli misstänkta för kritik eller för medlidande med fångarna.

1 slutet på 30-talet och under kriget hände det att en del fångar som hade uttjänat sitt straff släpptes och några fick till och med återvända hem. Men livet hade blivit dem en sådan börda att de i vissa fall gjorde slut på det genom självmord.

Jag känner till ett fall rörande en professor i matematik vid Moskvas universitet som 1938 återvände från ett arbetsläger. Han hade anklagats för sammansvärjning mot regeringen och dömts till tio i ett korrektionsarbetsläger, men släpptes efter åtta år när det visade sig att han var oskyldig. Vid hemkomsten till Moskva fann han ingen människa i sin våning. Hans lilla dotter lekte på gården. Grannarna blev förlägna när de fick se honom och sneglade på honom titan att säga

något och den lilla flickan sprang gråtande därifrån och skrek: ”Min pappa är en folkfiende. Jag vill inte se honom.” Han försökte få tag på henne, men hon försvann. Klockan nio på kvällen kom hustrun hem från sitt arbete. Hon berättade att hon hade gift om sig under hans frånvaro och bränt upp hans tillhörigheter. Han kunde inte få komma in i våningen. Under tiden infann sig den nye mannen och anmodade honom att ge sig av ögonblickligen, annars skulle han kalla på polis. Professorn tillbragte natten ute på gården. En av grannarna tillkallade en poliskonstapel som granskade hans papper och konstaterade att han endast hade rätt att resa genom Moskva och inte fick stanna längre än tjugofyra timmar. Professorn knackade åter på hos sin hustru, men hon vägrade fortfarande att släppa in honom. När hon på morgonen gick hemifrån försökte han öppna dörren med en dyrk, men blev fasttagen och med våld placerad på ett tåg som lämnade Moskva.

[1] Överstelöjtnant Malachov lämnade Ryssland efter andra världskriget och befinner sig nu i Förenta staterna.

Han hoppade av tåget i full fart och blev dödad.

Jag kände en anläggningsingenjör, medlem av kommunistpartiet, en vital, energisk och viljestark människa. Han hade aldrig deltagit i någon ”sammansvärjning”, men anklagades för att ha varit god vän med en kommunistledare som drabbats av den stora räfsten. Han arresterades och dömdes till femton år. Han placerades i ett skogshuggarläger där han arbetade under de svåraste förhållanden. Efter halvtannat år släpptes han sedan lägerchef en avrättats av NKVD för överdriven grymhet. Han förklarades oskyldig, fick tvåtusen rubel och skickades hem. Först vägrade hans fru att ha något med honom att göra, men han visade sina papper varav framgick att han inte hade rymt utan blivit frigiven och rehabiliterad. Nu är han en bruten man. Han är rädd och nervös och har svårt att tala. Han slår och skriker åt sitt barn som han förut höll mycket av. Han har på hela tiden inte förändrats och det är tvivelaktigt om han någonsin blir återställd.

Jag vet en barberare i Ukraina som under Lavrenti Beria frigavs från ett arbetsläger när reaktionen mot Jesjovs urskillningslösa terror började. Han hade tidigare varit kvarnarbetare men anklagats för att ha förstört maskiner och vållat driftstopp. Han arresterades och förmåddes med brutal misshandel att ”bekänna”. Han fick tio år och skickades till Sibirien där han lyckades bli lägerbarberare. Eftersom detta var ett relativt lätt arbete kunde han klara sig. I detta arbetsläger träffade han Alexander Kosarjov, förutvarande chef för kommunistiska ungdomsförbundet och politisk ledare i hög ställning med goda utsikter att avancera till de högsta poster. Kosarjov hade arresterats under räfsten och skickats till ett arbetsläger där han hade haft turen att bli medhjälpare i badhuset. När Beria blev chef för NKVD lösgavs barberaren efter att ha undertecknat en förbindelse att aldrig, vid risk av dödsstraff, avslöja förhållandena i arbetslägren. Han återvände hem och fick till och med inträde i en fackförening, men tilläts inte att arbeta som mekaniker.

1945 besökte en bekant till mig å tjänstens vägnar ett arbetsläger i Rybinsk. Det var ett läger där många konstnärer, författare och skådespelare hade placerats. I lägrets kvinnoavdelning vistades grundaren och direktrisen för den första barnteatern Natalia Satz. Hon levde under relativt tillfredsställande förhållanden och hade till och med tillstånd att besöka andra läger som medlem av en skådespelartrupp. Den enda anklagelsepunkten mot henne var att hon hade varit gift med Mikael Tuchatjevskij, den kände marskalken som avrättades 1938.

I samma läger satt den populäre sångaren Kozin — kallad den ryske Sinatra — samt jazzbanddirigenten Leonid Utjosov, en humoristisk och företagsam man på femtiofem år. Hans jazzband var så berömt att det ofta hade varit inbjudet att spela på soaréer i Kreml. Utjosov anklagades för att ha sökt fly till utlandet medan han befann sig på en turné i Vladivostok. Han frigavs 1938 och fick senare tillstånd att bege sig till fronten där han förvärvade titeln ”folkets artist”. Bland fångarna i Ryminsk-lägret befann sig även skådespelaren Borisov på Vachtangov-teatern och Sjirin från Lenins kollektivteater. Sjirin hade dömts till arbetsläger för att han en gång hade yttrat: ”Utfodra oss inte med sovjethalm, utan låt oss spela klassikerna”.

Den berömde teaterdirektören Vsevolod Meyerhold dog för några år sedan i ett arbetsläger. Han var medlem av kommunistpartiet och hade varit misstänkt sedan 1935, men så länge Stanislavski, den berömde chefen för Konstnärliga teatern, var i livet lämnades han i fred. 1937 dog Stanislavski. Kort efteråt dödades Meyerholds hustru i deras hem och hennes makes brev och papper befanns kringströdda i våningen. Meyerhold själv arresterades samma dag och deporterades till ett arbetsläger i öster där han dog 1941.

Under röda arméns reträtt i början på 1942 avvaktade man med spänning i mer än ett arbetsläger vid finska gränsen ankomsten av finska eller tyska trupper. I ett läger nära Archangelsk övermannade fångarna vakterna, försåg sig med vapen ur förrådet och angrep sovjettrupperna

bakifrån. NKVD-styrkor skickades dit för att kväva resningen. De flesta av insurgenterna dödades men en del lyckades nå fram till de fientliga linjerna och anslöt sig sedermera till general Vlasovs armé som kämpade tillsammans med tyskarna.

I ett stort antal fall under kriget hände det att hustrurna till män som deporterades till tvångsarbetsläger vägrade att låta evakuera sig under den sovjetska reträtten och föredrog att stanna kvar under den tyska ockupationen.

En tysk kommunist i sovjetexil.

Hustrun till en tysk kommunist som själv var känd kommunistledare arresterades i Moskva i juni 1938 omkring ett år efter det att hennes man hade arresterats och försvunnit. Hon hade 1931-32 tillhört en anti-stalinistisk grupp i Tyskland, varför NKVD nu anklagade henne för kontrarevolutionär verksamhet och dömde henne till fem års tvångsarbete. Hon deporterades till Karaganda-regionen i Kazakstan. Så här lyder hennes berättelse om sina upplevelser, återgivna efter Deutsche Blätter i Santiago de Chile, oktober 1946:

”Efter en färd på flera veckor, under vilken vi var hopkörda som boskap, hamnade jag i Karaganda-lägret på kazakstanska steppen. Vi fångar hade äran att få odla upp steppen, antagligen för första gången sedan världens skapelse. Jag hade läst om företaget i tidningarna, där det betecknades som ett exempel på socialistisk utveckling.

Vi bodde i lerhyddor med tusentals loppor, löss och flugor på alldeles samma nivå som de kazakstanska nomaderna men utan deras fårkött och surmjölk. De korta nätterna låg vi på plankor på marken utan madrasser och utan filtar och vid soluppgången fick vi stiga upp för att börja dagens arbete. Detta som varade till solnedgången kompenserades med 600 gram bröd, men endast under förutsättning av full arbetsprestation (exempelvis kupning och rensning av 3 000 meter solrosbäddar som besåtts med maskin). Vad man lärde sig att hata den skoningslösa sibiriska solen, hata varje morgon då den gick upp hälsad med tjut och svordomar!

Man tar sin säck på axeln och sin matkruka och går med trötta steg ut på steppen under hotet från soldaternas bajonetter. Ingenting är ödsligare än steppen. Inte ett träd, inte den minsta buske, hela sommaren samma gulbruna, ofruktbara land. Och därtill den ändlösa himlen som bara bidrog till att öka vår förtvivlan.

Jag tillbragte nästan hela tiden i lägrets straffcell därför att jag i min västerländska sinnessvaghet under vistelsen i sektionen Burma i Karagandas koncentrationsläger hade skrivit ett brevkort till min mormor i Tyskland och ett brev till Sovjetunionens högsta domstol med protest mot mina fem års tvångsarbete. Fångarna i straffcellen sätts till de hårdaste arbetena och får den sämsta maten. En lägersektion har fyra eller fem underavdelningar som är belägna 40 eller 50 kilometer från varandra. Jag kom inte underfund med hur många underavdelningar det fanns i Karaganda, men lägret tycktes vara minst lika stort som provinsen Brandenburg.

Vi var uppdelade i brigader och fördes från den ena underavdelningen till den andra för att utföra våra olika arbeten, exempelvis rengöra infekterade fårstall. En svår brucelosisepidemi härjade och vållade stor förödelse bland får och boskap. Den smittar även människor genom spillning och mjölk. Den som angrips kan under inga omständigheter botas. De vanligaste symtomen är ständig feber samt förlamningar.

Det var meningen att vi skulle gräva upp omkring två fot jord kring stallarna, köra ut jorden på steppen och ”bränna” den. Eftersom jag låtsades vara specialist på oxar körde jag ut smutsen med mina båda favoritoxar Vasja och Misjka.

Min bästa tid tillbragte jag i El-Maryi-sektionen vid foten av Ural. Jag hade till uppgift att hämta vatten. Det fanns en källa i en liten trång dalgång. Under höga rop ”tsobi — tsop” (höger, vänster) och med utnyttjande av alla de ryska eder jag kunde, uppmuntrade jag mina små oxar att långsamt släpa sig uppför backen ... Så fick jag gå ner några trappsteg till källan och med en hink fylla de båda tunnorna på min kärra.

Detta var mitt arbete från solens uppgång till dess nedgång. Vår huvudsakliga sysselsättning var att bära säckar och slå tegel, vi hade inga fridagar, och de enda gånger vi fick vila var när moder naturen visade sin sympati och skänkte oss en sandstorm eller på vintern en snöstorm .. .

På detta sätt gick den ena månaden efter den andra. På hösten 1939 blev jag sjuk. Det var brucelosis, fick jag höra.

När jag började spotta blod lades jag in på sjukhus. För första gången en säng, ett lakan! Visserligen med loppor och hiss, men ändå ... Mitt liv räddades av en rysk läkare, en fånge, som motverkade bristen på medicin med en exemplarisk vård av de sjuka. Försedd med en sedel där det stod ”inte längre lämpad för hårt arbete” återvände jag efter flera veckor till min straffcell.

I januari 1940 kom order från lägrets centraladministration att jag omedelbart skulle infinna mig på samlingsplatsen. Efter ett rörande farväl till mina kamrater och försedd med en liten påse salt fisk och bröd för resan — kanske till ett långt avlägset läger — kördes jag i den iskalla sibiriska natten till närmaste järnvägsstation. Efter två dagars väntan vid järnvägsknutpunkten återvände jag och två andra tyskar till Moskva.

I fängelset träffade jag Roberta Gropper, Zensl Mühsam, Carola Neher, Wally Adler, Hilde Hausschild och många andra.

Vi var sammanlagt tjugufem tyskor som hade återvänt från fängelser och straffläger. Vi visste inte vad som skulle hända. De kallade alltid ut två eller tre kvinnor i taget. Först efter tre veckor fick jag veta vårt öde. Betty Olberg och jag placerades på ett fångtåg och fördes i riktning mot polska gränsen. I Brest-Litovsk överlämnade GPU oss till gestapo. Vi placerades i fängelset i Lublin där det redan satt 150 tyskar, däribland sjutton kvinnor. Tillsammans med trettionio män arresterades jag av gestapo och fördes till Berlin.”

Författarinnan till denna redogörelse tillbragte sedan fem år i det nazistiska koncentrationslägret Ravensbrück i norra Tyskland och blev fri först i slutet av kriget när det tyska motståndet bröt samman.

Uchtitsjin-lägret.

Dr E. Felix som släppts från ett arbetsläger och nu befinner sig i Förenta staterna kommer att skildra sina erfarenheter i en egen bok, vars innehåll han skisserar på följande sätt:

”Även om man särskilt studerar Rysslands straffinstitutioner och har hört mycket och läst allt som finns tillgängligt om arbetslägren, kommer man aldrig att kunna fatta den fasa som omger dem. Jag kommer aldrig att glömma minsta detalj av mina upplevelser där.

.... Det var mycket kallt den dag i december som jag anlände till Uchtitsjin. Efter tre veckors resor fick vi en vilodag innan vi började arbeta. Mina skor var trasiga och även mina filtskor befann sig i ett eländigt tillstånd. Efter uppropet på morgonen placerades jag i en ”brigad” som skulle ut på skogsarbete. Jag klagade över mina skor och ombads vänta tills chefen infann sig. Han kom om ett par minuter, tittade på mina skor, skrattade och sade: 'Skorna är utmärkta, men du är förstås en sån som vill maska. Ge dig i väg till arbetet!' Under tiden hade brigaden avtågat och jag visste inte var jag skulle få tag på den. Jag stämplades omedelbart som maskare och sattes

på tre dygn in i en straffcell. Den var som en vanlig cell, utom att den inte var uppvärmd. Kölden var bitande och i flera timmar vankade jag omkring på golvet för att hålla mig varm. Senare kastades en annan fånge in i cellen, vi lade oss och försökte värma oss med varandras kroppar.

Om jag tillfrågas vilket som är det värsta med fånglivet, vet jag inte om jag skall svara administrationen eller de kriminella medfångarna och uppsyningsmännen. Hela systemet sköts naturligtvis efter partipamparnas på platsen nycker och godtycke. Alla vedermödor, även brottslingsregimen, härrör från dem. Men även en fånge som inte har begått någon speciell förseelse, som är vid god hälsa och arbetsför, lider mer av de banditer som omger honom än av tjänstemännen. De stjäl ens tillhörigheter, de tar ens plats i barackerna, de trakasserar en under arbetet och det finns ingen som skyddar en. De spelar kort med ens skor som insats och om kortspelshajarna har tur kan man vara säker på att ens skor nästa morgon är försvunna. Oupphörligt blir man ombedd att skänka någon av de omgivande banditerna en present, en värdefull present, exempelvis en varm rock. Om man vägrar blir man förföljd, så att man till slut ångrar att man inte följde 'rådet'; om man följer det har man skurkens 'beskydd', men löper risken att frysa under arbetet.

En kall vinterdag var vi i arbete i skogen. Förbrytarna tände en eld och värmde sig en halvtimme. De satt runt omkring elden medan vi andra, de 'politiska', fick stå i en yttre krets. Jag hade ett stycke fruset bröd i fickan och bad att få lägga det vid elden ett slag för att tina upp det. Jag fick tillåtelse därtill, men återsåg aldrig brödet.

En tid arbetade jag i Tjibu-Uchta. En dag meddelades det att ett parti kosmetika skulle utdelas bland fångarna. Några hundra stycken ställde upp sig efter arbetet. Kvinnor som inte kunde få tvål att tvätta sig med eller kammar att kamma sig med kom tillbaka med små parfymflaskor som de hällde över sig. De luktade emellertid inte bättre än vi andra smutsiga fångar som alltid spred en stank omkring oss. De män som fick eau de cologne drack helt enkelt ur den. Förklaringen till denna egendomliga gåva var att ett visst departement i Moskva hade fått order att distribuera det tillgängliga lagret av kosmetika och helt enkelt hade gått efter en lista på större och smärre städer. Vår koloni hade fått sin andel på den vanliga byråkratiska vägen.

Samma distributionssystem bar skulden till en annan tragikomisk episod i fängelselivet. När vi ställde upp för att få utdelning av vår så kallade soppa kom de flesta med gamla rostiga bleckkrukor, men några kom stoltserande med pottor. Jag vet inte riktigt hur de hade fått tag på dem. Men vad de var stolta över sina 'civiliserade' förvärv!”

Petjora-lägret.

Den polske tidningsmannen Leonid Sjtjekatj arresterades i september 1940 och överfördes på våren 1941 från fängelset i Charkov till Petjora-lägret. Han lämnar i Sotsialistitjeski Vestnik i New York (nr 9 1946) följande skildring av fängelselivet:

”... Vi gick till fots på banken till en järnvägslinje under byggnad. Dag och natt drevs vi framåt. Efter några dygn kunde vi inte längre skilja mellan dag och natt eftersom norrskenet gjorde natten lika ljus som dagen. Vi hade tappat räkningen och vårt liv började likna boskapens vegeterande.

På vägen genom skogen mötte vi människor som bar timmerstockar på ryggen. Vid tre särskilda tillfällen mötte vi hundratals kvinnor som kom bärande på dessa grova stockar och längre bort även kvinnor som bar järnvägsräls på ryggen...

På detta sätt vandrade vi genom taigan — den sibiriska urskogen — ett okänt antal dagar och nätter, med otillräcklig mat och till och med otillräckligt med vatten; vi sov i kläderna som var genomdränkta av regn och genompyrda av svett, uttröttade och fysiskt och moraliskt nedbrutna.

Vi befann oss i ett tillstånd av fullständig slöhet och likgiltighet för vårt öde.

När vi passerade olika läger kom representanter för lägerledningen ut och valde grupper bland fångarna, från femtio till flera hundra i taget. Vid ett av dessa tillfällen förlorade vår konvoj sin enda läkare...

När jag tillsammans med ungefär sjuhundra andra efter en lång och oerhört pressande marsch nådde bestämmelseorten kunde jag inte tro mina ögon. På en liten smutsig gård utan stensättning, där vattenpussarna från regnet inte hade torkat ut, låg några primitiva baracker. Låga, smala britsar av runda stockar bildade sängplatserna. Där fanns varken madrasser eller filtar eller kuddar. Det fanns ingen vattenledning, inget avlopp, inget ljus i barackerna. En liten hundkoj-liknande kåk som låg till tre fjärdedelar nergrävd i marken tjänstgjorde som avträde ...

Det var så trångt på britsarna att vi fick ligga alldeles hoppackade och ändå räckte det inte till för alla. Våra rums- kamrater brukade säga: 'Ni får sova i våra britsar när vi går på arbete'.

Mitt första uppdrag var att gräva ett hål på tolv kubikmeter och forsla bort jorden tolv meter. Det skulle vara färdigt på ett nattskift men jag lyckades bara åstadkomma fyra kubikmeter. Inte ens stachanoviterna kunde gräva mer än sex eller åtta. Ordet 'straffarbete' räcker inte att beskriva detta slaveri ...

Vi väcktes klockan fyra på morgonen. Vi fick tvätta oss i största hast ute i det fria, det fanns inget tvättrum, ingen vattenledning. Beroende på vattentillgången kunde vi blöta ansiktena eller bara ögonen och torka oss med skjortärmarna. I själva lägret fanns inget vatten, detta ditfördes i tunnor och ofta var vi helt och hållet utan.

Vid femtiden kördes alla, även de sjuka, ut ur barackerna i och för upprop som förrättades av lägerchef en. Denna procedur tog alltid lång tid; av någon anledning stämde uppropet aldrig utan måste göras om flera gånger. När det var slut samlade förmännen sina brigader och vi tågade ut till arbetet.

Detta var mycket pressande och fordrade nästan övermänskliga ansträngningar. Under grävningen stötte vi ofta på hård jord som inte gick att komma igenom med hjälp av spadarna. Ännu värre var det när vi träffade på vatten och ett redan utgrävt område översvämmades. I båda fallen betydde det extraarbete. Uppsyningsmännen hotade att skicka oss till disciplinläger för 'sabotage'. Lägerledningen var naturligtvis mycket angelägen om produktionens storlek. Om den kunde uppvisa ett gott resultat så förstod man på högre ort att lägret låg i goda händer ...

Ännu i dag kan jag inte förstå hur vi lyckades överleva. Vi arbetade hårt och åt lite, vi vilade bara några timmar om dygnet och levde i en smuts som trotsar all beskrivning. Vi inriktade oss energiskt på att inte duka under för moralisk depression. Det grämde oss att vi, hitlerismens offer, hade drabbats av ödet att bli slavarbetare i Sovjetunionen och lida nöd och förödmjukelser. Vi var bittert besvikna på Sovjet-Ryssland.”

En zionistledare i arbetsläger.

Zionistledaren och författaren Julius Margolin, före kriget i Polen, tillhörde den stora kategori liberaler som trodde på sovjetstatens ”progressiva” karaktär och undvek all kritik av Stalins politik. Så började han få egna erfarenheter. När han slutligen 1946 frigavs från Ryssland skrev han detta ombord på ett fartyg till Palestina:

”Jag har vistats i Sovjetunionen i nästan sju år, från hösten 1939 till sommarens 1946. Jag har tillbragt fem år under hårt arbete i Sovjets korrektionsarbetsläger. Där upptäckte jag hemligheten med Sovjets styrka och stabilitet. Sista året tillbragte jag i en liten stad i Altai-området som

frigiven och legaliserad sovjetmedborgare och delade sovjetfolkets grå, enahanda vardagsliv.

Jag tror mig ha rätt att tala om och bedöma detta land. Tolstoj skrev att 'ingen som inte har suttit i fängelse vet hurdan staten är'. Denna anarkistiska aforism är onekligen tillämplig på Sovjetunionen. Ingen som inte har vistats i ett sovjetfängelse kan säga att han känner Sovjet-Ryssland.

Ända till hösten 1939 hade jag intagit en ställning av 'välvillig neutralitet' mot SSSR, karakteristisk för de framstegsvänliga, radikala grupperna bland de intellektuella kretsarna i Europa. Visserligen är ryssens system inte bra för oss européer, brukade vi säga. Men det ser ut som om det är en regim som motsvarar ryska folkets önskningar. Det är ryssarnas egen sak, de har själva begärt det. För oss européer är det av värde som ett stort socialt experiment och alla kan lära många viktiga och värdefulla saker av Sovjetunionen. Exempelvis lösningen av nationalitetsproblemet eller planhushållningen eller kvinnans nya roll. Låt dem leva och arbeta och trivas. Vi önskar dem lycka.

Det var min uppfattning fram till 1939. När jag före kriget läste den ryska emigrantpressen kunde jag inte bli kvitt ett obehagligt intryck och jag prisade min lycka att vara frigjord från trångsynthet och småaktig kritiklusta och kunna betrakta den sovjetska verkligheten med tillbörlig objektivitet. Jag tolererade inte en häftig 'reaktionär' kritik av sovjetregimen. I min bok om den zionistiska idén som kom ut före kriget fanns det inte ett spår till aversion mot Sovjetunionen ...

De senaste sju åren har förvandlat mig till en övertygad, brinnande fiende till sovjetsystemet. Jag hatar detta system med varje fiber av min varelse. Det jag har sett har fyllt mig med en fasa och en avsky som kommer att vara till min levnads slut.

.... Min uppgift är att återge sanningen, en sanning som många människor inte vill, inte kan eller helt enkelt inte vågar veta. Jag skriver som en man som bara har en dag kvar att leva och på denna dag måste säga det viktigaste, ju skyndsammare dess bättre, eftersom det i morgon kan vara för sent.

Miljontals människor förgås i Sovjetunionens läger.

Ryssland är delat i två delar: den ena delen, det 'fria' Ryssland är öppet för besökande utlänningar, i den mån utlänningar överhuvud taget släpps in i Sovjetunionen; där finns fina ställen, exempelvis Moskvas tunnelbana, med lysande fasader och smutsiga bakgårdar som åtminstone teoretiskt är öppna för utlänningen.

Det andra Ryssland — Ryssland bakom taggtråden — utgörs av de tusentals lägren för tvångsarbete där miljontals människor är inspärrade. Dessa människor är berövade sitt med-borgarskap och utstötta ur sovjetsamhället och är i ordets bokstavliga bemärkelse statens slavar. Efter att ha avtjänat sitt tioåriga straff (nyligen har också en kategori med 15- och 20-åriga straff tillkommit) överförs de i regel till en kategori av 'speciellt förflyttade', vilket innebär att de inte får tillåtelse att återvända hem och ofta tvingas att stanna inom det område där (le har avtjänat sitt straff. Miljontals slavar koloniserar de längst bort belägna trakterna i norra Sovjet. I stort sett kan det sägas att det inte finns en vrå i detta väldiga land där det inte ligger ett läger omgivet av ett högt stängsel med de fyra höga vakttornen, ett i vart hörn.

Detta andra Ryssland är en väldig tipp, en jättelik sophög där man vräker hela grupper och klasser av befolkningen när det befinns önskvärt. Detta 'osynliga' Ryssland är ett verkligt helvete, en diabolisk uppfinning, vetenskapligt organiserad efter den modernaste polistekniken. Det är svårt att säga hur många människor det omfattar. Invånarna själva nämner fantastiska siffror. Jag

skulle tro att vissa år har lägren inrymt mellan tio och femton miljoner människor. Under kriget dog ett stort antal ut. Nu skickas nya uppsättningar dit. Det är omöjligt att tala om dem eller ens nämna dem högt i Ryssland. Sovjetlitteraturen iakttar en generad tystnad. En tid tilläts utländska tidningskorrespondenter rent av att besöka Hitlers koncentrationsläger, men ingen har släppts fram till de sovjetska; enda sättet för en journalist att komma dit är som fånge. Och detta förklarar varför världen före kriget visste så lite om dem. Den skräck och mystik som omger dessa läger är obeskrivlig. Det är liksom i en rysk saga: ena dagen talar man med någon, nästa dag har han försvunnit. Vargen har ätit upp honom. Det förutsätts att man inte längre skall bry sig om honom. Om han skriver till en så letar man förgäves i brevet efter någon antydan om hur han har det. Han kan begära paket och försäkra att han har hälsan. Hans namn är struket ur livets bok, hans hustru skiljer sig från honom, hans Komsomol-barn skriver inte till honom.

Sovjetstaten är den enda i världen där människorna lever under ett ständigt hot liksom med en revolvermynning framför pannan. Enbart i BBK-lägren (Östersjö—Vita havs-kanalen) finns omkring en halv miljon människor och de 50 000 polacker som skickades dit försvann spårlöst i den stora massan. Hela Ryssland är täckt av läger liksom med mystiska utslag, och myndigheterna som mycket väl vet vad de gör visar sin obeskrivliga cynism genom att hermetiskt isolera dessa läger mot alla utländska besök. Detta har möjliggjort för de fjäskande skurkarna i sovjetsocietetens kulturella kretsar att före kriget förneka själva existensen av detta exempellösa system. Efter min befrielse fick jag i min hand en officiell handbok i nationalekonomi, ett kollektivt verk utgivet i Moskva och redigerat av professor Mitin, vari en lärd skurk kallar uppgifter att det existerade slavarbete i SSSR för 'borgerligt förtal'.

Det är löjligt att anta att alla dessa miljoner fångar är skyldiga. Hur kan den halva miljon polacker (mestadels judar) som på sommaren 1940 skickades till lägren vara brottslingar? En regering som inte tvekar att hålla miljontals av sina medborgare i slaveri som en åtgärd för pacificering och för stärkande av regimen, en regering som ständigt sliter köttstycken ur den levande kroppen på det olyckligaste folk i världen, en regering som pressar massor av oskyldiga, förskrämda människor genom NKVD:s såll utan dom och rannsakan och utan anledning, medlidande eller hänsyn skickar dem till arbetsläger (där NKVD-personalen i sin tur lever under terror och skräck) - en sådan regering är ett av de mest monstruösa fenomenen i vår tid.

Det är sant att i jämförelse med likfabrikerna i Oswiecim och Maidanek sovjetlägren kan anses humana. Men hitlerismen är slagen medan sovjetlägren fortsätter att existera. Det finns inte längre några krematorier, men de läger där jag har tillbragt de bästa åren av mitt liv ignoreras alltjämt av folket och den brits jag en gång disponerade har nu övertagits av min kamrat. Sovjetlägren har sedan de började uppslukat fler människor och utkrävt fler offer än alla övriga läger — Hitlers och andra — sammanlagt, och denna dödsmaskin fortfar att arbeta för högtryck...

En hel generation zionister har dött i Sovjets fängelser och fångläger och i förvisning. Vi förmådde aldrig komma till deras räddning, inte bara därför att det var svårt, utan framför allt därför att vi hade förlorat all djupare andlig kontakt med dem. Vi brydde oss inte om dem. Jag minns mig inte ha sett en enda artikel om dem i tidningarna före kriget, inte märkt det minsta försök att mobilisera den allmänna opinionen och lätta deras öde ... Mina mest gripande sammanträffanden i sovjetlägren gällde människor som dömts enbart därför att de i sin ungdom hade varit zionister. Nu var det gamla män och kvinnor som stod framför mig, brutna och utan hopp eller tro. De bad mig hälsa sitt folk och sitt land, men det var som om de tänkte på heliga symboler som aldrig mer skulle bli verklighet för dem. Personer som hade gjort sig ett aktat namn, personer som deras landsmän säkerligen mindes, bad mig att inte nämna dem i utlandspressen då detta skulle medföra en dödlig fara för dem eller deras barn, för deras familjer som

levde i frihet, det vill säga i sovjetsk 'frihet'. Jag teg. Men det finns andra namn som jag räknar upp utan tvekan därför att de är allmänt bekanta, och icke jag utan andra för länge sedan borde ha upptagit frågan om deras öde.

Den utmärkte, talangfulle jiddisj-skalden Kulbak 'försvann' plötsligt i Sovjet-Ryssland. Kulbak var inte zionist. Han var vän till SSSR och hade begivit sig dit för att leva och arbeta i 'alla proletärers fosterland'. Han skrev i Ryssland två bemärkta böcker: 'Messiah ben Efraim' och romanen 'Zelmenianer'. Kulbak hade samma föreställning om kommunism som många andra som har levat i fantasiens värld. Men han var oförsiktig nog att inte bosätta sig i Paris utan i Moskva. Nu är hans böcker på index, hans verk är förbjudna och själv är han inregistrerad som 'saknad' ...

Varje litauisk jude och varje zionist känner namnet Benjamin Berger, före kriget ordförande i zionistorganisationen i Litauen. Jag böjer mitt huvud för denne man som räddade mitt liv, räddade mig från svält. I Kotkalägret där vi träffades som fångar hjälpte han mig bokstavligen på fötter med långsamt och tåligt arbete. Jag känner ingen underbarare, ädlare och renare människa än dr Berger. Hans silverhår och hans trötta, intelligenta ögon vittnar om en gudomlig humanitet. Hela sitt liv — han är nu 66 år — har han osjälviskt stått i sina medmänniskors, sitt folks, sin vetenskaps tjänst. Han har aldrig gjort en människa för när, och det är otaliga som har honom att tacka för sitt liv. Dr Berger underlät inte att hjälpa en lidande människovarelse när helst han kunde, och i fånglägret dit han kastats, var han hela tiden en personifikation av värme och omsorg, uppmärksamhet och medlidande, moraliskt stöd och faderlig kärlek för alla olyckliga, förödmjukade och krossade människor som nu sedan sex år utgör hans enda omgivning.

Det ligger något primitivt, något irrationellt onaturligt i att sådana människor som dr Berger — obestridliga hjältar i det mänskliga broderskapet — hänförs till 'samhällsfarliga element' och förbrytare. Efter Litauens ockupation arresterades och deporterades dr Berger 1941. Han dömdes till tio års tvångsarbete för att han hade tillhört en så 'reaktionär' organisation som zionisternas. För en person med hans ålder och hälsotillstånd (hans hjärta är klent) är tio år detsamma som en dödsdom...

Bergers öde delas av alla judar som har ägnat sitt liv åt zionismen och som inte har haft något att göra med Sovjetunionen eftersom de före kriget levde i Polen och de baltiska staterna. Nu betraktas de som sovjetmedborgare — och Sovjet finner inte bättre användning för dem än att göra dem till slavar.”

Livet i arbetslägren

Hundratals redogörelser av polska fångar som frigavs 1941-42 har publicerats i ”La Justice soviétique”.[1] Några redogörelser ur denna källa återges här.

Mitt på en tom, gyttjig jordbit, omgivna av ett stängsel med vakttorn i varje hörn, låg tre baracker dit fångarna föstes när de anlände. Där fick de tillbringa flera dagar. Men om nätterna rymde barackerna endast tjugu procent av antalet. De andra fick ligga ute i gyttjan, utsatta för regn och köld. De tände eldar och rev ner barackerna för att få ved. Emellanåt kom några vakter och jagade männen från en barack till en annan, de svängde med sina käppar och slog dem utan urskillning och utan anledning. Två gånger om dagen fick fångarna en tredjedels liter soppa och en gång om dagen ett halvt kilo bröd. Dricksvattnet kom från kanaler, diken och pölar. I dessa läger var det tjuvband som styrde och ställde; de organiserade anfall på hela grupper av fångar och berövade dem deras tillhörigheter, särskilt kläder. De plågade fångarna tvangs med käppar att lämna ifrån sig vad de ägde.

[1] Sylvestre Mora och Pierre Zwiernjak, Magi-Spinetti, Rom 1945, sid. 268-314.

... I arbetslägret placerades vi tillsammans med tjuvar av den värsta dräggen. De som jag kände var som djur. Homosexualitet var vanlig bland dem och praktiserades öppet. Dessa karlar släpptes lösa på varje ny kontingent polacker som anlände till lägret. De stal allt som nykomlingarna ägde och hade. Några stycken slog sig ihop om att anfalla en ensam person, ta allt vad han hade och sedan springa sin väg medan vakterna grinande såg på. Fångar som placerades tillsammans med dem i isoleringsceller var nära att plågas till döds av dessa uppsyningsmän eller också fick de svälta ihjäl... Det fanns inget försvar eftersom vakterna såg genom fingrarna med allt detta och ibland till och med uppmuntrade det ... Att såra eller döda en människa betydde inte mer för dem än att slå ihjäl en fluga. De hade hand om allting och det var deras uppgift att bestämma den arbetsprestation som krävdes av varje fånge.

... Halvnakna, barfota och halvdöda kom vi fram till en plats på den ödsliga, hemska, frusna tundran där det stod en skylt med ordet ”Lagpunkt nr 228”. Med nästan övermänskliga ansträngningar grävde vi zemljankas, det vill säga gropar i marken nätt och jämnt täckta med grenar och jord. Vår föda bestod av rågmjöl som knådades med vatten. Om nätterna trängdes männen in i zemljankan där de sov på grenar på bara marken och värmde sig genom kontakt med varandras kroppar. Stönanden, förbannelser, skrik och hotelser hördes hela natten. Männen irriterar och hatar varandra. Klockan fyra slår lägerchefen revelj genom att klinga med ett skaft av något verktyg på ett sågblad. Man behöver inte klä sig eftersom ingen har klätt av sig. Frukosten består av återstoden av föregående kvälls mjölportion såvida den inte är stulen eller uppäten under natten. Klockan fem ljuder den andra signalen till tecken att man skall ställa upp till arbete. Långsamt kommer den ena smutsiga, orakade, halvt förfrusna individen efter den andra fram ur zemljankan och ställer upp sig med de andra. Men det är bara hälften av hela antalet. Narjadtjiken och lekporr (sjukvårdaren) inträder beväpnade med klubbor i zemljankan. Chefen frågar den förste han får syn på varför han inte kommer ut. ”Jag är sjuk”, blir svaret. Lekpomen känner honom på pulsen och förklarar honom frisk. Slagen haglar över mannen och han sparkas ut i det fria. ”Varför går du inte i arbete?” frågar chefen nästa man. ”Jag är sjuk”, kommer det envisa svaret. Dagen förut hade denne fånge uppsökt lekpomen och givit honom sin sista smutsiga, lusiga skjorta. Lekpomen känner honom på pulsen och konstaterar hög feber. Han befrias från arbete. En tredje svarar att han har varken kläder eller skor. Chefen får en lysande idé. ”Ta kläder och skor av den sjuke”, befaller han. Den sjuke vägrar och kläds av med våld. När mannen som saknar kläder vägrar att ta på sig dessa, knuff as han ut där temperaturen är flera grader under noll och den sjukes kläder kastas efter honom. ”Nu kommer du nog att klä dig”, säger chefen hånfullt. Sedan detta är klart, tar soldaterna befäl över männen, ställer upp dem i led på fyra och låter dem marschera till arbetet. Detta består i anläggning av en väg parallellt med järnvägen. Snön måste avlägsnas med spadar, tundrans djupt rotade ormbunkar och andra växter måste grävas upp och marken jämnas ut. Varje arbetare måste klara tjugu kvadratmeter. Med lemmar som stelnar av den fruktansvärda kölden måste de hela tiden hålla sig i rörelse för att inte förfrysa.

På kvällen sprider norrskenet sitt ljus över landet. Vi återvänder hem. Vi tar emot vår mjölportion, äter hälften och går till sängs liksom kvällen förut. Endast hälften av de uppställda prestationerna är fyllda. Vid ljuset av rökiga björknäverfacklor genomgår administrationspersonalen ängsligt resultatet av dagens arbete. Klockan sex på morgonen måste en rapport skickas till en högre myndighet och ve personalen om totalproduktionen är mindre än åttio procent av den fordrade, i så fall får den börja arbeta tillsammans med de andra och mister sina privilegier ... Man måste följaktligen manipulera med kalkylerna för att visa goda resultat.

Ibland kunde man iaktta följande scen utanför köket: en mängd fångar trängs förväntansfullt utanför dörren, så kommer kocken ut och slår bort en massa avfall, alla kastar sig över

avskrädestunnan och börjar slitas och slåss om de ruttna bitarna. Om någon lyckas få tag på en godbit rusar han därifrån för att få ha den i fred, sätter sig sig på tryggt avstånd och börjar förtära bytet. Om några ögonblick finns inte ett spår av resterna kvar. Och människorna - inte längre människor — ställer sig på samma sätt och väntar på att köksdörren skall öppnas nästa gång.

Arbetsförhållandena var nästan katastrofala. Vi tvangs att arbeta i temperaturer ner till minus fyrtio grader Fahrenheit. Endast när temperaturen sjönk ännu lägre skickades vi tillbaka till barackerna. Regn och snöstorm betydde ingenting. Vi måste fälla träd i skogen även om snön stod oss till midjan. Arbetarna kunde inte komma undan i den djupa snön utan träffades av de fallande träden. På sommaren fick männen stå i tio à tolv timmar till knäna i vattnet i myrarna eller torvmossarna. Om nätterna hängdes de genomvåta smutsiga kläderna kring spisen. De vämjeliga utdunstningarna förgiftade luften i barackerna och kläderna torkade aldrig ordentligt. På morgonen fick fångarna ta på sig de fuktiga trasorna igen. Det var inte underligt att de ständigt var sjuka. Influensa, bronkit, lunginflammation, turberkulos (de lungsjuka blev inte isolerade och blev heller inte befriade från arbete förrän temperaturen steg över 37,6), malaria och andra sjukdomar decimerade våra led. Skörbjugg var allmän och många gick med öppna sår och variga bölder. Kallbrand förekom ofta och nödvändiggjorde amputering av fingrar, händer och fötter. Männen gick ständigt omkring med frusna extremiteter och amputationer till följd av köldskador var vanliga. Sjukdom ansågs som en lycka om den ledde till sjukhusvistelse. Det hände ofta att fångarna själva stympade sig för att slippa arbeta. De högg av sig fingrar, händer och fötter. Männen drevs med våld till arbetet. De som vägrade sattes i fängelse (i ouppvärmda celler, utan kläder och med en matranson av 300 gram bröd och en spilkum soppa om dagen. Upprepad vägran medförde dödsstraff. Sådana domar lästes ofta upp för oss. Men innan lägerledningen accepterade en vägran drev den fångarna till arbete med hugg och slag, släpade dem vid fötterna genom snö och gyttja, hetsade hundar på dem, slog dem med gevärskolvar och hotade dem med revolvrar och bajonetter.

Redan klimatet var tillräckligt för att ta död på personer från sydligare trakter. Konvojer på hundratals mongoler, cirkassier, georgier, uzbeker m. fl. brukade anlända till lägret. Efter något år levde endast ett fåtal. Arbetet dödade även de kraftigaste. Under ett eller halvtannat år kunde en ”hjälte”-fånge göra stachanovit-arbete och uträtta 120 à 150 procent av vad som fordrades av honom. Så kunde han en natt dö i sömnen av en hjärtattack utan ett ljud. På morgonen fann hans sängkamrat ett ”friskt lik” bredvid sig -- friskt därför att mannen hade dött plötsligt utan föregående sjukdom.

... I 17:e lägret var dödligheten mycket stor. Efter några veckor uppgick dödens skörd till en eller två, stundom fler personer om dagen. Männen dog på lägersjukhuset, i barackerna, i skogarna, av olyckshändelser och på väg till sjukhuset. Många fall av självmord förekom. I september 1940 hängde sig i den barack där jag bodde en jude från Wien vid namn Frischhof. Tyskarna hade haft honom inspärrad i Dachau i elva månader; den fångenskapen hade han uthärdat men inte den ryska. En annan kastade sig i förtvivlan i en brunn och drunknade.

Jag skall berätta en autentisk historia som jag hörde i fängelset och som sprider ljus över trotskijisternas öde. Många tiotal av de mest inflytelserika bland dessa deporterades till Vorkuta. Medan de befann sig där beslöt de att med en sista manifestation av sin oböjliga vilja föreviga sitt minne och därmed stanna som segrare även om de sattes till tvångsarbete.

De framlade en lista med krav upptagande: 1) rätt att vistas avskilda från vanliga förbrytare; 2) rätt att sysselsättas endast med sådant som motsvarar deras yrken, d. v. s. intellektuellt arbete; 3) rätt att alltid få vara tillsammans.

De underströk dessa krav med en hungerstrejk till seger eller död. NKVD avslog naturligtvis kraven. Trotskijisterna började en hungerstrejk som varade 120 dagar utan avbrott. Under denna tid tvångsmatades de av lägermyndigheterna. Trots detta dog många. När alla försök att bryta motståndsandan misslyckades skingrades trotskijisterna med hjälp av en flock arga hundar som släpptes lösa i deras baracker.

De sjuka bars ut av soldater. De sändes åt olika håll och efter en tid var det inte längre någon som nämnde dem. Med största säkerhet har de blivit skjutna eftersom ingen sedan dess har sett till dem.

3. Mildare former av tvångsarbete

Medan korrektionsarbetslägren utgör ett återupplivande av det gamla ryska tvångsarbetssystemet har två nya strafformer införts som påminner om den förrevolutionära landsförvisningen. Dessa ”mildare” metoder har emellertid fått en sådan omfattning och tillämpats med sådan hårdhet att de i själva verket inte kan jämställas med den gamla förvisningen.

Principiellt betyder ”förvisning” att en dömd person anvisas en viss uppehållsort, oftast en liten stad i en avkrok av landet. Men den förviste kan röra sig fritt i staden, ingen taggtråd omger hans bostad och han existerar som lönearbetare och inte som fånge. Detta gamla förvisningssystem har emellertid under de båda senaste decennierna undergått en så radikal förändring att det stundom blivit identiskt med tvångsarbete.

Förvisningsstraff har ända sedan början på tjugutalet utdömts av sovjetdomstolarna och OGPU. Det vanliga var att de dömda hänvisades att vistas var som helst inom landet utom i ett eller flera bestämda områden (vanligen ”minus sex”, det vill säga de sex största städerna). Vid sidan därav förekom att de föreskrevs att bosätta sig på en viss plats. Men före 1930 tillät båda dessa strafformer en viss grad av frihet inom ett bestämt område. I januari 1930 gjordes ett försök att genom en ny lag öka straffets hårdhet, på så sätt att förvisningsplatserna bestämdes att ligga i avlägsna, icke koloniserade områden. Lagen införde också den nya strafformen ”förvisning i förening med korrektionsarbete”. Det visade sig emellertid att detta nya straff inte ofta tillämpades. Domstolarna och särskilt GPU föredrog att döma direkt till arbetsläger.[1]

Däremot blev en annan förvisningsform allt vanligare och nådde snart en oerhörd omfattning. Den utvecklades vid sidan av korrektionsarbetslägren till en standardtyp för tvångsarbete om också i något -mildare form. Den innebar ”omplacering” av stora mängder av befolkningen som på sina ursprungliga hemorter betraktades som farliga.

I början på trettiotalet när tusentals kulaker och ”sabotörer” dömdes till arbetsläger, tillämpades ofta denna mildare deportationsform mot deras familjer i syfte att utplåna varje spår av kulaken i hans hemby. Denna grupp kallades kolonister eller ibland ”frivilligt utflyttade”. Åtgärden hade ett dubbelt syfte, dels att rensa byarna från kulakfrö, dels att befolka de stora tomma vidderna i Ryssland. Antalet förvisade mellan 1930 och 1933 kan räknas i miljoner.

I fortsättningen gick nya strömmar av ”kolonister” norr-och österut varje gång den ”socialistiska offensiven” skärptes. Medlemmar av ”misstänkta” nationaliteter eller invånare i gränsområden flyttades långt bort. Efter krigsutbrottet 1939 antog dessa deportationer skrämmande proportioner. En mindre del av dessa människor ådömdes tidsbestämt straff i korrektions-arbetslägren, de övriga placerades i avlägsna områden som ”speciella emigranter”. Under åren 1943-45 likviderades fyra nationella områden och en del av befolkningen deporterades som

[1] B. Utevski: Sovetskaja ispravitelno-trudovaja politika (Sovjets korrektionsarbetspolitik), Moskva 1935, sid. 51.

”speciella emigranter” och placerades i Sovjetunionens periferi.

Endast i undantagsfall tilläts dessa människor bosätta sig i städerna där de kunde blanda sig med befolkningen och leva i relativ frihet. Vanligtvis tvangs de att bygga egna bostäder och i avvaktan på att dessa skulle bli färdiga inhystes de i kåkar där någon annan arbetskoloni tidigare hade bott. En representant för NKVD — kommendanten som var samtidigt borgmästare och arbetsgivare — var allenarådande över en sådan förvisningsgrupp. Ibland blev den lokala chefen för något statligt ekonomiskt organ, exempelvis en jordbruksenhet (sovchos) arbetschef men han hade att följa NKVD:s instruktioner. Ofta okades antalet deporterade så hastigt att det inte fanns några hus färdiga att förlägga dem i; i sådana fall fick tusentals människor börja sin nya tillvaro ute i det fria, i Central-Asiens sand, i Sibiriens tajga eller i skogarna på de ändlösa sträckorna i norr mellan Ural och finska gränsen.

Nybyggarliv.

Dessa tvångsförflyttades levnadsförhållanden har mer än en gång skildrats, men världen utanför Ryssland tycks inte känna till detta stora problem och vet mindre därom än om korrekionsarbetet.

En finsk fånge vid namn Olaf Feldheim som i början på trettiotalet deporterades till ett arbetsläger på andra sidan Kusnetsk i västra Sibirien berättar:

”Järnvägen skar direkt genom bergen och i skärytan kunde man tydligt urskilja de olika jordlagren: tjernoziom (svartmylla), lera, kol. Vid foten av sluttningarna syntes här och var utgrävningar som på avstånd verkade som sophögar eller svarta plogfåror. Där kom det ut svarta varelser, både vuxna och barn, och såg långt efter oss.

'Vad är det där för ena?' frågade jag i min dumhet. 'Är det mänskliga varelser?' Slöddret omkring mig hånskrattade.

'De kallas spetspereselentsij, speciella emigranter', förklarade vår nya auktoritet på landets angelägenheter. 'Det finns många tusen sådana. I de flesta fall är de bortglömda. De har hit-skickats i frivillig landsförvisning. De släpps inte in i läger och baracker. Den som vill äta måste arbeta, den som inte vill det kan lika gärna gräva ner sig i jorden. Skillnaden är inte stor. Men allting är frivilligt, kom ihåg det. De måste naturligt leva nere i jorden. Jorden är varm. Man gräver en grop, täcker den med några bräder och bor där. Arbete? Ja, det får de från GPU när de vill. Kvinnorna arbetar också ...” [1]

Livet för dessa kategorier av människor i andra områden av Ryssland skiljer sig inte nämnvärt från det som fördes kring Kuznetsk. Från norra Ryssland berättar fångar från 1933-34:

”Människorna äter barr och gräs. Barn, kvinnor och gubbar rotar i jorden och lever som vilda djur ...”

”Arbetarna (från ett närbeläget fångläger) mötte på hemvägen från skogen två tio- eller tolvårs barn som var alldeles slut av trötthet. Barnen berättade att deras mor dött i R. och deras far i Y. De kunde inte få mer bröd på den plats varifrån de kom och hade därför begivit sig av för att komma någonstans, likgiltigt var. De befann sig nu djupt inne i skogen långt borta från någon väg. Det fanns mycket bär i skogen för tillfället, däribland blåbär, och dessa livnärde de sig på. Arbetarna gav dem så mycket mat de kunde avvara ...”

”Vi hålls som slavar och behandlingen har hittills varit mycket dålig. Vi måste arbeta mer än vi orkar och har mycket lite att äta ...”

---

[1] Sovremennje zapiski, Paris 1937, del LXVIII.

”Jag har nu varit här i fem dagar och sett mig lite omkring. Gud bevare oss för detta elände! Barn på tretton och fjorton år måste fullgöra en viss arbetsprestation för att få en brödbit som inte räcker att stilla deras hunger, och de plågas även av alla möjliga slags insekter i myrarna.”[1]

Lönesystemet i dessa kolonier av tvångsförflyttade var byggt på principen att livsmedelsransonerna varierades i enlighet med arbetsprestationen. De som inte kunde arbeta ordentligt sattes på ytterst låga ransoner. Följden blev en mycket hög dödlighetsprocent i kolonierna, och kolonisterna själva hyste inget hopp om att få se frihetens dag om denna exempelvis låg fem år fram i tiden. En Volgatysk vid namn Alexander Schwarz som under den första kollektiviseringsperioden skickades till skogarna i Vjatka tillsammans med 246 andra kulaker har i en bok som utkom i Tyskland i slutet på trettiotalet givit en detaljerad skildring av ”settlement 513”.[2] Alla arbetsföra personer måste gå i skogsarbete. Arbetstiden var nio timmar om dagen. Livsmedelsransonen för icke arbetsföra män och kvinnor var 350 gram bröd. De arbetande fick 450 gram bröd, 20 gram fett och 10 gram socker dagligen. Eftersom även dessa ransoner var alldeles otillräckliga i betraktande av det hårda skogsarbetet utbytte kolonisterna sina ringar och kläder mot föda i den närbelägna byn Syrjan. Deras lager av bytesvaror var emellertid snart uttömt. Sjukdomar härjade mer och mer och dödsfall inträffade ofta. Barn som deporterades tillsammans med sina mödrar gick alltid hungriga och svalt hastigt ihjäl. Författaren själv lyckades undkomma och nådde till och med fram till Leningrad, men blev fasttagen och återsänd till kolonin. Efter tre år var en stor del av de ursprungliga kolonisterna döda.

Livet i förvisningen.

På fyrtiotalet under och efter kriget tog folkförflyttningarna ny fart och infångade hundratusentals arbetare. Under de tolv eller femton år som har förflutit sedan systemet först togs i bruk har levnadsförhållandena inte nämnvärt förändrats. De var något bättre i slutet på trettiotalet men förändrades kraftigt under krigsåren.

Det finns numera en massa primärrapporter om dessa förhållanden.

Anna Falk, som till helt nyligen levat i förvisning i västra Sibirien, skriver till oss:

”När vår grupp anlände kallades vi till ett möte där NKVD:s lokalombud förklarade:

'Det är en sak ni måste ha klart för er och det är att ni inte kan resa någon annanstans. Ni får förlika er med tanken på att ni ska stanna här Det är ingen förvisad som har lämnat denna koloni. En del bland oss har framgång, till och med stor framgång. Men er enda möjlighet är att lyckas här.'

Detta upprepade han vid varje tillfälle. Han kunde möta en grupp på gatan och börja samma gamla visa:

'Om ni arbetar flitigt får ni en jordbit. Om ni arbetar flitigt får ni en ko. Ni kommer att få det bra. Men ni får aldrig resa härifrån.'

Denna hopplöshet var till och med värre än hunger och köld. Yttervärlden upphörde så småningom att existera. Nyheter från det egentliga Ryssland nådde oss endast sparsamt och i förvrängda brottstycken. En dag kom kommendanten — som inte alls var någon dålig människa — in i vår koja och vi började tala om att återvända till civilisationen. Han drog mig fram till fönstret och sade: 'Titta åt vänster. Där ser du Potapovs hus. Det är det finaste i hela byn. Om du

[1] Out of the Deep: Letters from Soviet Timber Camps. G. Bles, London 1933. Sid. 16, 57, 90, 93.
[2] Alexander Schwarz: In Wologdas weissen Wäldern, Altona 1937.

arbetar duktigt kan du få ett lika bra hus som Potapov. Men lämna denna plats kommer aldrig att gå. Det är bäst att du ju förr dess hellre slår bort sådana tankar.'"

Hur föga systemet med massförvisningar förändrades under trettiotalet framgår av rapporter och brev daterade 1940 och 1941, som på ett slående sätt påminner om motsvarande från 1930-34. ”Vi bor i en jordkula”, skriver en nyförvisad från Kazakstan 1940. ”Det är en ganska stor kula med torvtak, täckt av lera och torkad gödsel och uppburet av stolpar. Vi har en spis men den fyller hålan med rök. I går var det två som svimmade. Rummet är så lågt att vi når taket med händerna och när vi ska in eller ut måste vi krypa. Ibland kan vi inte låta bli att skratta över dessa levnadsförhållanden, men i nästa ögonblick gråter vi. Det är så mycket löss och flugor att vi sover med bomullstussar i öronen.

Här finns inget permanent arbete. W. har arbetat i stallet. Mamma och S. och jag har broderat linne. Vi har arbetat alla dagar i tre veckor och har förtjänat så mycket att det har räckt till lite mer än femton kilo potatis. Kirgiserna ser mycket vilda ut men några är snälla. I hela byn finns det bara två trähus. Annars bor alla människor i lerhyddor.”

I ett annat brev heter det:

”... Vi fördes till den kirgisiska steppen där det inte finns annat än grå tomhet. Vi bor i en koja. Solen bränner fruktansvärt, när det regnar droppar det in och alla våra saker blir våta. Vi sover på marken, vi har inga sängar, inga bord, inga stolar. Vi arbetar hela dagarna tills vi stupar. Vi kan inte sova för ohyran. Vi tvingas att arbeta i gödselhögarna, eftersom detta är den huvudsakliga sysselsättningen här; åtta timmar om dagen, även i den värsta hettan, fick vi blanda gödsel för hand med kemikalier. Den enda ersättningen var ett kilo svart surt mjöl var tionde dag.”[1]

En av de första som framlade en systematisk redogörelse för de verkliga förhållandena bland de förvisade i Sovjet var Olga Kochanska, änka efter den berömde violinisten och född amerikanska. Tillsammans med tusentals andra häktades hon i Lvov i juli 1940. Hon beskriver deportationen från Lvov, den sexton dagar långa resan i en smutsig järnvägsvagn full med ohyra, där en kvinna blev vansinnig, ankomsten till floden Sovsa i Tobolsk-distriktet i västra Sibirien och slutligen kolonin Vinterstaden (Zimni Gorodok) där de förflyttade skulle stanna för alltid. Det var ett litet nybygge övergivet av sina förutvarande invånare, det hade ett par hundra hus, ett förfallet sågverk och ett utbränt elektricitetsverk. Runt omkring låg ändlösa skogar.

De nya kolonisterna utgjordes av sexhundra personer, däribland fyrtio barn mellan sex och sexton år. Familjerna tilläts att bo ihop (detta var den stora fördel de tvångsförflyttade hade över arbetslägrens invånare). Det fanns emellertid ingen kommunal administration, utan liksom i korrektionsarbetslägren var det en tjänsteman hos NKVD med titeln kommendant som härskade enväldigt över den nya befolkningen.

”Den som arbetar får äta”, förklarade kommendanten och lovade varje arbetare en inkomst av fem rubel om dagen. I verkligheten kunde en man förtjäna fyrtio rubel i månaden och en kvinna hälften så mycket. Endast knapphändiga förskott utbetalades på dessa avlöningar. Kolonisterna måste betala för maten som bestod av tunn soppa och surt bröd. Kosten gjorde att de ständigt gick hungriga. Varje liten överträdelse av reglementet straffades med böter. För sen ankomst till arbetet kostade endast några rubel, men det verkliga straffet bestod i att brottslingen tvingades att gå till fots till NKVD:s byrå som låg hundra kilometer därifrån. På denna expedition förlorade han tio arbetsdagar. Den som konsekvent vägrade arbeta eller drev omkring i skogen under arbetstid sattes i fängelse som bestod av en stuga med järnstänger för fönstren.

---

[1] Wilian T. Mowrer: *Arrest and Exile*. William Morrow & Co., New York 1941. Sid. 139-141.

Några psykologiska iakttagelser av mrs Kochanska har en betydelse som sträcker sig utöver gränserna för den lilla Vinterstaden. Hon berättar att kolonisternas tidigare politiska inställning förändrades till favör för Tyskland och till och med Hitler. Det gick så långt att en polsk jude, dr Altberg, förklarade: ”Det var fel av oss att motsätta oss Hitler. Polen borde aldrig ha kämpat. Ingenting kan vara värre än vad vi här får genomgå.”

Denna och liknande anmärkningar visar hur improduktivt och ineffektivt tvångsarbete är, även när kompensation, löner och mat står i rimligt förhållande till arbetarnas prestationer. När kvinnorna plockade potatis ute på fälten var det många potatisar som fick ligga och ruttna utan att någon brydde sig om det. Likaså spilldes dyrbar växtolja utan att någon reagerade. I allmänhet kom alla till samma resultat: ”Det jag inte kan göra i dag, får jag göra i morgon. Förresten kommer de antagligen att låta höet ruttna, så det är lönlöst att anstränga sig.” [1]

Förvisningen griper inte fantasin på samma sätt som arbetslägren. De deporterade är inte instängda i stora fängelser, de får lön för sitt arbete, deras levnadsförhållanden närmar sig ibland infödingsbefolkningens, särskilt i de utarmade områdena i öster. I många fall innefattar emellertid den ”frihet” vari de lever friheten för staten att inte bry sig om sina förvista och följaktligen en systematisk utsvältning av dessa. De förvisade utgör otvivelaktigt en kategori av tvångsarbets-klassen som upplever tvångsarbetet hårdast, det är en del av mänskligheten som säkerligen omfattar miljoner, även om det exakta antalet för närvarande inte är känt.

4. Hur många läger och fångar

Ju mer tvångsarbetet har utvecklats sedan 1930 dess mer har den officiella dimman kring denna institution tätnat. Inga utländska tidningskorrespondenter har tillåtits besöka arbetslägren och inte en enda "bland de få som har tillåtelse att röra sig utan hinder i Ryssland har fått tillträde till lägren eller kunnat tala med deras invånare. I mitten på trettiotalet när floden av böcker och tal om det sovjetska straffsystemets företräden upphörde, överläts det sista av de fångläger som alltjämt låg under justitiedepartementet till det förtegna NKVD, och eftersom ett antal läger i närheten av gränserna stängdes blev flykt praktiskt taget omöjlig. Alla läckor och andra informationskällor var tydligen ordentligt tillstoppade.

Myndigheterna var noga med att hindra spridningen även av indirekta informationer och vidtog i detta syfte en del ovanliga åtgärder. Statistiska utdrag vilka länge hade offentliggjorts i Ryssland liksom i andra civiliserade länder hade innehållit uppgifter om fällda domar, fångar och fängelser. I början på trettiotalet upphörde den statistiska årsboken att utkomma. Några nationalekonomiska årsböcker utkommer oregelbundet men de innehåller inga siffror beträffande den verkliga sammansättningen av arbetsstyrkan.

Särskilt behandlingen av 1939 års statistiska siffror var mycket ovanlig. Statistiska centralbyrån förkunnade stolt att hela bearbetningen av 1939 års folkräkningssiffror skulle, vara klar inom ett år, detta i motsats till arbetstakten i de långsamma kapitalistiska länderna. De lyckades verkligen få bearbetningen färdig på sexton månader eller i maj 1940, Ännu egendomligare än denna snabba sammanställning var emellertid att ingenting publicerades med undantag av några summariska tabeller och osammanhängande siffror. Efter den föregående folkräkningen, 1926, hade en omfattande, kommenterad statistik offentliggjorts. Folkräkningen 1939 är mycket hemlighetsfullare. Denna inställning har inte bestämts av några militära hänsyn. Till och med Hitlers regering fann möjlighet att offentliggöra många intressanta siffror om Tysklands

[1] Mowrer, a. a. sid. 80 och 81 samt 121. En annan intressant redogörelse för polackerna i sovjetförvisning är Ada Halpherns ”Conducted Tour”. Sheed & Ward, New York 1945.

befolkning och näringsliv medan den systematiskt förberedde krig och undertryckte informationer om vissa saker. En av anledningarna till att sovjetregeringen intar en annan hållning är att befolkningsstatistiken skulle avslöja för mycket om tvångsarbetets utbredning.

En statistisk analys av ett val kan ofta tjäna som ett substitut för en folkräkning. Men sovjetregeringen som alltid påpekar hur rättvist och demokratiskt valen försiggår i Ryssland publicerar inga valresultat distrikts- eller regionvis. Efter valen i februari 1946 och februari 1947 offentliggjordes endast summariska siffror för var och en av unionens republiker.

Att det skulle vara pinsamt för sovjetregeringen om det fullständiga statistiska material den förfogar över bleve avslöjat framgår exempelvis av de offentliga siffrorna om tillväxten av stadsbefolkningen i Sovjetunionen. Den steg från omkring 26 miljoner 1926 till 55,9 miljoner 1939. För att uppnå detta resultat var det nödvändigt att flytta inte mindre än 23 miljoner landsbor till städerna under loppet av en tolvårsperiod, ett fenomen som aldrig förekommit någonstans, inte ens i Förenta staterna under de amerikanska städernas mest forcerade utvecklingsperiod. Härvid spelade femårsplanen och industrialiseringsprogrammet en viktig roll. Det fanns emellertid en annan faktor dold i den officiella retoriken. I statistiken är ett samhälle antingen ett stadssamhälle eller ett landsbygdssamhälle. Ett ar-hetsläger med en folkmängd av mellan 3 000 och 5 000 bildar en stad. Deporteringen av miljontals kulaker till arbetsläger tog sig följaktligen uttryck i statistiken som en snabb tillväxt av städerna och i allmänhet är utvecklingen av arbetslägren ett element i den med stolthet påpekade tillväxten av städerna i sovjetstatistiken. Vilken betydelse denna faktor har framgår av att den statistiska ”inflyttningen från byarna till städerna” på trettiotalet noga följde repressalierna mot kulakerna och andra misstänkta befolkningselement.[1]

Det är vidare anmärkningsvärt att den största tillväxten av ”städerna” inte inträffade i Rysslands industriområden utan i de områden långt i norr och öster där de flesta stora arbetslägren är förlagda. Medan hela stadsbefolkningen i Sovjetunionen under perioden 1926-39 växte med hundra procent, förekom den största ökningen — 558 procent — i det Karel-Murmanska området mellan Norra Ishavet och Finska viken. I de nordöstra områdena (vilka omfattar ett antal stora läger) ökades stadsbefolkningen med 335 procent, i östra Sibirien med 384 procent och i Fjärran östern med 329 procent[2])

Arbetslägrens tillväxt

Trots regeringens tystlåtenhet finns det en massa uppgifter om tvångsarbetets omfattning, låt vara att de varken är exakta eller fullständiga. Man har fyra huvudkällor att hämta informationer från:

1:o. Memoarer och skildringar av förutvarande funktionärer i NKVD, särskilt sådana som har tjänstgjort i arbetsläger.

---

[1] Enligt professor Frank Lorimer (The Population of the Soviet Union, Princeton 1946, sid. 150) började flyttningen till större och mindre städer mellan de båda folkräkningarna med de jämförelsevis låga siffrorna 800 000 år 1927 och 1 062 000 1928. Från och med 1929 (då deportationerna hade kommit i gång) steg den snabbt och nådde 1931 4 100 000. Detta var höjdpunkten av både kampanjen mot kulakerna och urbaniseringen. Från 1936 till 1938 hölls flyttningen till städerna på en genomsnittsnivå av 1,5 miljoner om året. De som beundrar Stalins industrialisering och modernisering av Ryssland kunde gärna reflektera ett slag över dessa siffror.

[2] I Karelen-Murmansk var enligt professor Lorimer ”ökningen koncentrerad till områdena längst i norr. Folkmängden (i såväl städer som på landsbygd) i Murmansk-distriktet niodubblades.” Städerna i östra Sibirien ”omfattade 1926 endast 891 000 invånare, men dessa städer *och de nya* som grundades de följande tolv åren fick under perioden mellan folkräkningarna motta över två miljoner personer, varigenom stadsbefolkningen 1939 hade stigit till 2 978 000”.

2:o. Flyktingar som har tjänstgjort i lägeradministrationen och har haft tillgång till korrespondensen och de officiella förbindelserna, dels med Moskva, dels med andra läger.

3:o. Sovjetpressen som ofrivilligt sprider ett eller annat ljus över arbetslägersystemet.

4:o. Tusentals fångar som sedan 1943 har släppts och fått tillåtelse att resa, särskilt polska medborgare som frigavs i samband med den sikorskiska amnestin 1941 och polska judar som fick resa från Ryssland 1945-46.

På basis av alla tillgängliga informationer tycks arbetslägren ha utvecklats ungefär som här nedan återges (och illustreras på åtföljande kartor) [ej medtagna här].

1928-30.

Kiseljov-Gromov, f. d. GPU-funktionär i arbetslägren i norr, uppger att 1928 fanns endast 30 000 man i dessa läger. 1930 existerade följande sex läger:

Solovetskij-öarna.
Ön Kond (i Onegaviken).
Ön Mjag (i Onegaviken).
Karelen mellan Petrozavodsk och Murmansk.
Archangelskområdet.
Turkestan (sovjetrepubliken Kazakstan).[1]

Han uppger sammanlagda antalet fångar i hela nätet av läger till 662 257 1930. Denna siffra bör betraktas som approximativ eftersom författaren skrev ur minnet och inte återgav några officiella dokument.

En GPU-funktionär som 1930 rymde till Finland uppgav i en beedigad förklaring att ”på hösten 1924 var 734 000 fångar sysselsatta under OGPU”.[2]

1931-32.

Verket ”From Prisons to Educational Institutions” som utgivits i Moskva med flera författare innehåller följande uppgifter:

På sid. 171 uppger D. Stelmach att alla fångvårdsanstalter i ryska sovjetrepubliken 1931 mottog 294 015 exemplar av olika tidningar. För Ukraina var motsvarande siffra ungefär 60 000, för Vitryssland 11 713. För hela Sovjetunionen skulle antalet alltså bli närmare 400 000. På sid. 259 uppger fröken Sjestakova att det i medeltal finns en tidning på var femte intern. Om man sammanställer dessa siffror finner man att nära två miljoner människor befinner sig i ”fångvårds-anstalter”.[3] Att antalet fångar 1931 var ungefär så många bekräftas från andra källor.

1933-35.

För perioden 1933-35 står endast approximativa siffror till förfogande och de är varken detaljerade eller bekräftade. Denna osäkerhet beror delvis på regeringens vacklande politik under dessa år. Omfattande förföljelser efterträddes av korta perioder av en vaknande liberalism som i sin tur gav plats åt en sträng räfst. Varje omsvängning i politiken återspeglades genast i lägerbefolkningens storlek.

Den amerikanska ingenjören Littlepage berättar att han hade hört att lägerbefolkningen i mitten

---

[1] N. I. Kiseljov—Gromov: Lageri smerti v SSSR (”Dödslägren SSSR”), Shanghai 1936.
[2] Duchees of Atholl, M. P., *Conscription of a People*. Colombia University Press, New York 1931. Sid. 65.
[3] Siffran bör omfatta alla dem som sitter i slutna fängelser.

på trettiotalet ”uppskattades till mellan en miljon och fem miljoner”.[1]

En fransk ingenjör som återkom från Ryssland ansåg att ”nära fem miljoner människor är ständigt internerade i koncentrationsläger och deras antal växer årligen.”[2]

Liknande obestämda och osäkra uppgifter ges av en f. d. fånge I. Solonevitj för året 1934. ”Antalet invånare i alla läger understiger inte fem miljoner människor.” [3]

1935-37.

För åren 1935-37 har den ryske flyktingen från ett arbetsläger Nikonov Smorodin angivit siffran 5 å 6 miljoner. Han har sammanställt en karta och följande förteckning över lägren:

Solovetskij-öarna: torv, tegel, verkstäder, jordbruk. Belomor-kanalen: skogshuggning, anläggningsarbeten, kemiska fabriker.

3. Nevastroj: kraftverk.

4. Floden Svir: skogshuggning, kraftverk.

5. Karelen (Petrozavodsk): skogshuggning.

6. Archangelsk: skogshuggning.

7. Volchov: aluminium.

8. Uchta-Petjora: kanaler, vägar, skogshuggning.

9. Chibinsk: vägar, gruvor, fosfor.

10. Murmansk: hamnarbete, fiske, boskap.

11. Novaja Zemlja: jakt, fiske, jordbruk.

12. Ön Vaigatj: jakt, jordbruk, fiske.

13. Kem: skogshuggning, fiske, jordbruk.

14. Dmitrovo: anläggningsarbeten på Moskva-kanalen.

15. Sormovo: hamnanläggning.

16. Kotlas: järnvägsbygge.

17. Visjera: kemiska fabriker, skogshuggning.

18. Kungur: gruvor, metallverk.

19. Norra Kaukaus: jordbruk, grönsaksodling.

20. Astrachan: fiske.

21. Karaganda: boskapsskötsel.

22. Karkaraminsk: spannmålsodling.

23. Kuznetsk: gruvbrytning.

---

[1] John D. Littlepage och Demaree Bess: *In Search of Soviet Gold*, Harcourt, Brace & Co., 1937, sid. 135.
[2] *Les Camps de concentration de l'URSS. Etude*s, Paris, den 20 mars 1934.
[3] Ivan L. Solonevitj: *Rossija v kontslagere* (”Ryssland i kedjor,>), Sofia 1936, sid. 8. I sin bok ”Prisoner of the OGPU” (Longmans, Green & Co., 1935, sid. 335-336) har Georg Kitjin en lista på alla läger som han kände till. Den upptar tretton läger med omkring 450 000 fångar. Kitjins lista är emellertid långt ifrån fullständig.

24. Tjardzjuj: bomull och textilier.

25. Tasjkent: bomull och textilier.

26. Siblag: kol och malm.

27. Lena (Bodaibo): guldgruvor.

28. Igarka: hamnanläggning, skogshuggning.

29. Narmym: skogshuggning.

30. Sjilka: gruvor, vägar.

31. Sretensk: gruvor, fabriker.

32. Ön Sachalin: fiske.

33. Baikal-Maur: järnvägsanläggning.

34. Jurga: boskapsskötsel och jordbruk.

35. Ridder: gruvbrytning.[1]

1940-42.

Professor Ernst Tallgren, en av bidragsgivarna till denna bok och som själv var fånge i ett arbetsläger i början på fyrtiotalet, säger:

”Jag hörde många personer som noga kände till de inre förhållandena i våra dagars Ryssland uppskatta antalet fångar till någonting mellan 8 och 20 miljoner. Den riktiga siffran ligger väl någonstans mitt emellan. I varje fall kan det antas att antalet i lägren inspärrade människor överstiger 10 miljoner.” Denna uppgift hänför sig till åren 1940-42.

På grundval av ett stort antal rapporter av förutvarande fångar, som samlats till ett kollektivt verk, har en grupp polska officerare i Italien sammanställt en lista över arbetsläger och deras invånare under de första krigsåren:[2]

1. Soroklag[3]: gruvbrytning, anläggningsarbeten, kraftverk, tegelbruk, stenbrott etc.

2. Severonikel: aluminium, nickel, koppar, bly och zink.

3. Östersjö—Vitahavs-kanalen: anläggning och underhåll av kanalen.

4. Volgastroj: anläggning och underhåll av Volga—Vitahavs-kanalen, järnvägsbygge, skogshuggning, stenbrott.

5. Oneglag: skogshuggning, jordbruk, anläggningsarbeten.

6. Kargopollag: skogshuggning, jordbruk, anläggningsarbeten.

7. Sevdvinlag: skogshuggning, pappersindustri, anläggningsarbeten.

8. Kilojlag: skogshuggning.

9. Uchtitsjmlag: olja, järn, kol, cement.

---

[1] M. Z. Nikonov Smorodin: *Krasnaja katorga* (”Det röda Katorga”), Sofia 1938, sid. 111-113,
[2] Mora och Zwiernjak: *La Justice soviétique*, sid. 120-124.
[3] Ändelsen ”lag” är en förkortning för ”lager” eller läger. Där den av språkliga skäl inte kan användas ersätts den med förkortningen ITL som betyder korrektionsarbetsläger. Ändelsen stroj är en förkortning av stroitel'stvo, som betyder företag eller anläggning.

10. Ustvymlag: tegelbruk, skogshuggning, vägarbeten.

11. Pechorlag: järnvägs- och flygfältsanläggning etc.

12. Vorkutstroj: kolindustri, väg- och järnvägsbyggen.

13. Sevtjeldorlag: Kotlas—Vorkuta-järnvägen.

14. Untjlag: järnvägsbyggen, skogshuggning, tegelbruk.

15. Teminkovskije ITL: skogshuggning, jordbruk, verkstäder.

16. Samarlag (Bezymenlag): anläggningsarbeten, stenbrott etc.

17. Osobstroj: krigsindustrianläggningar.

18. Juttjlag (Kaukasus): järnvägsbygget Lenkoran—Salani.

19. Vjatlag: skogshuggning, anläggningsarbeten.

20. Usollag: skogshuggning, anläggningsarbeten.

21. Sevurallag: järn, metall, kol, metallindustri.

22. Ivdellag: skogshuggning, vägarbeten.

23. Karlag: kol, järn, anläggningsarbeten.

24. Tobolsk ITL: kol- och järnbrytning, stenbrott etc.

25. Siblag: järngruvor, stenbrott, tegelbruk etc.

26. Tomasinlag: skogshuggning, vägbyggen.

27. Kraslag: kolgruvor, skogshuggning, järnvägsbyggen.

28. Norillag: kolgruvor, skogshuggning, järnvägsanläggning.

29. Jusjsiblag: väg- och järnvägsbyggen, stenbrott etc.

30. Novaja Zemlja ITL: kolgruvor, fiskerier.

31. Burlag: kolgruvor, anläggningsarbeten, stenbrott.

32. Nusjne-Amur ITL: anläggningsarbeten, befästningar etc.

33. Dalnesvostojnije ITL: väg- och järnvägsbyggen.

34. Jakut ITL: guld, platina, blygruvor, anläggning av vägar och flygfält, skogshuggning, stenbrott, fiskerier.

35. Sevostotjnyje ITL: guld, platina, blygruvor, anläggning av vägar och flygfält, skogshuggning, stenbrott, fiskerier.

36. Tjukotskje ITL: guld, platina, blygruvor, anläggning av vägar och flygfält, skogshuggning, stenbrott, fiskerier.

37. Kamtjatskije ITL: guld, platina, blygruvor, anläggning av vägar och flygfält, skogshuggning, stenbrott, fiskerier.

38. Sachalin ITL: guld, platina, blygruvor, anläggning av vägar och flygfält, skogshuggning, stenbrott, fiskerier. Lägren 31-38 tillhör Dalstroj.

Beträffande antalet invånare heter det i den polska undersökningen:

”Ett läger omfattar vanligen 1 200 personer, i de flesta regioner finns det tio läger och i varje lägergrupp tjugu regioner.

1200 x 10 x20=240000.

Detta är en mycket försiktig beräkning. Man vet exempelvis att 1941 hölls 300 000 fångar i Bezymenlag, att i Jusjlag 200 000 fångar arbetade på byggandet av en järnväg och att det fanns minst två miljoner i Kolyma. Låt oss försiktigtvis anta att varje lägergrupp normalt omfattar en kvarts miljon. Då skulle sammanlagda antalet fångar i enbart ovan nämnda lägergrupper uppgå till 9,5 miljoner.

Till denna siffra måste läggas invånarna i de hundratals läger som ligger utanför grupperna jämte alla personer som är anhållna för polisundersökning.

Vi är övertygade om att 15 miljoner är en konservativ uppskattning för åren 1910 12.”

Slutsumman femton miljoner kan inte betraktas som definitiv trots att den är byggd på vidsträckta informationer och personliga vittnesmål av fångar. Andra källor uppskattade fångbefolkningen under 1942 till mellan åtta och tolv miljoner.

1945-47.

För åren 1945-47 föreligger informationer rörande en grupp läger som inte var kända för författarna till föregående skildringar och minnen. Bifogade karta som är sammanställd på basis av informationer från alla tillgängliga källor anger situationen efter krigets slut och upptar följande arbetsläger:[1])

Europeiska Ryssland.

1. Nordvästra Ryssland.

1. Norra Dvina-lägren (Sevdvinlag) med högkvarter i Kotlas: trä- och pappersindustri samt järnvägsanläggningar.

2. Kotlas (Archangelsk-området): skogshuggning och järnvägsbyggen.

3. Onega-lägren med högkvarter i Plestesk: träindustri, järnvägsbyggen, jordbruk.

4. Soroka-lägren med högkvarteret i Soroka: gruvor, skogshuggning, lätt metallindustri, stenbrott, tegelbruk, järnvägsbyggen.

5. Archangelsk hamndistrikt: skogshuggning, järnvägsbyggen, hamnanläggning och arbete i Archangelsk.

6. Molotovsk-lägret (Archangelsk-området) i samband med norra Dvina-lägren: järnvägsbyggen, hamnarbete i Archangelsk.

7. Jagry-lägret (Archangelsk-området): gruvbrytning, anläggningsarbeten.

8. Kargopol-lägren (Archangelsk-området) med högkvarter i Kargopol: träindustri och jordbruk.

9. Kuloj-lägren (Archangelsk-området): skogshuggning vid mynningen av floderna Kuloj och Mezen.

10. Solovetskij-lägren (öar i Vita havet).

---

[1] Grupper av läger som är belägna på samma område ingår ofta i samma system. Eftersom de exakta gränserna för dessa gruppområden inte är exakt kända har vi för att undvika en godtycklig klassificering undvikit att här nedan fördela lägren på grupper och system.

11. Franz Josefs land (öar i Norra Ishavet, norr om 80:e breddgraden).

12. Murmansk-lägren (Kola-halvön): järn- och nickelgruvor.

13. Kandalaksja-lägren (Kola-halvön): aluminium, nickel och zink; arbete för Severonikel-kombinatet.

14. Montjegorsk-lägret (Kola-halvön): nickel, tenn och tungsten.

15 a). Volchov-lägret (Leningrad-området) gruvbrytning; underhåll av Volchovs vattensystem.

15 b). Svir-lägren (Leningrad-området): underhåll av Svir-kanalen.

16. Belomor-lägren (Stalin-kanalen eller BBK, Leningrad-området och republiken Karelen) med högkvarter i Belomorski: underhåll av Östersjö—Vita havs-kanalen.

17. Chibinsk-lägret (republiken Karelen): fosforgruvor, anläggningsarbeten.

18. Ladoga-lägren (republiken Karelen): skogshuggning och anläggningsarbeten.

19. Vitegra-lägret (Vytlag): järn- och annan gruvbrytning.

20. Vanzlag (republiken Karelen): skogshuggning och anläggningsarbeten vid sjön Vanz; kvinnoläger.

2. Nordöstra Ryssland.

21. Norra Petjora-lägren (Archangelsk-området) med högkvarter i Narjan-Mar: järnvägsbyggen, gruvbrytning, stenhuggerier.

22. Petjora-lägren (Komi SSR) med högkvarter i Ust-Kosjva: järnvägsbygge och gruvbrytning.

23. Norra järnvägslägren (Sevsjeldorlag) med högkvarter i Knjasjipogost (Archangelsk-området och Komi SSR): Vorkuta—Kotlas-banan.

24. Vorkuta-lägren (Komi SSR) med högkvarter i Vorkuta: kolbrytning, väg- och järnvägsbyggen.

25. Uchtitsjm-lägren (Komi SSR) med högkvarter i Ust-Uchta, bestående av Uchta- och Itsjma-lägren, förbundna med Petjora-lägergruppen: kol, järn, koppar, olja.

26. Ust-Usa (Komi SSR), förbundna med Vorkuta-lägergruppen: kol, fiske, torv.

27. Ust-Vym-lägren (Komi SSR): gruvbrytning och skogshuggning.

28. Vytjegda-lägren (Komi SSR): gruvbrytning och skogshuggning.

29. Visjera-lägren (Komi SSR): gruvbrytning och skogshuggning.

30. Vaigatj-ön (i Kara-havet): bly, zink, fluor m. m.

31. Novaja Zemlja-lägren (i Barents hav): koppar och annan gruvbrytning; anläggningsarbeten.

3. Centraleuropeiska Ryssland.

32. Volga-lägren (Jaroslavl-området) med högkvarter i Rybinsk: Volga-kanalerna, anläggning och underhåll; utveckling av vattenvägarna; kanalbyggen.

33. Rybinsk-lägret (Jaroslavl-området): torvtäkt.

34. Stalinogorsk (Moskva-området): Tula kol- och järngruvor.

35. Dmitrov-lägret (Moskva-området): kanalunderhåll.

36. Unsja-lägret (Unsjlag) i Ivano-området med högkvarter i Suchobezvodnaja: järnvägsbygge, skogshuggning, tegelbruk.

37. Starodub-lägret (Orel-området): tvångsarbetsläger för minderåriga.

4. Södra europeiska Ryssland.

38. Stalingrad-lägren (Osobstroj) med högkvarter i Stalingrad: arbete i fabriker.

39. Prorvinsk-lägret (Astrachan-området): järnvägsbygge, fiske, oljefält.

40. Kaukasus-lägren (Jusjlag) med högkvarter i Baku: järnvägs- och flygfältsbyggen.

41. Starobelsk (Ukraina): järn- och kolgruvor; dessutom ett obestämt antal läger i Donbäckenet.

42. Nikopol-lägren (Ukraina): industriarbete, gruvdrift.

43. Naltjik (Kabardino-området): anläggningsarbete och oljekällor.

5. Östra europeiska Ryssland.

44. Vetluga-lägren (Vetlag) i Gorkij-området: skogshuggning.

45. Vjatka-lägren (Vjatlag) i Kirov-området med högkvarter i Volosnitsa: skogshuggning, väg- och järnvägsbyggen.

46. Bezymennaja-lägren (Kujbysj ev-området) med högkvarter i Bezymenka: stenbrott, tegelbruk, underjordiska flygfält.

47. Usol-lägren (Usollag) i Molotov-området med högkvarter i Solikamsk: skogshuggning, oljefält, järnvägsbyggen.

48. Temnikov-lägergruppen (Moskva-området) med högkvarter i Potma och Javas: träindustri, jordbruk, textilindustri.

49. Tejusji-lägret (Tatariska sovjetrepubliken): skogshuggning och kolbrytning.

6. Ural-området.

50. Norra Ural-lägren (Sevurallag) med högkvarter i Sosva: brytning av järn, kol, lättmetaller och ädla metaller; metallfabriker, stenbrott, skogshuggning.

51. Ivdel-lägren (Sverdlovsk-området) med högkvarter i Ivdel: skogshuggning, gruvor, vägbyggen.

52. Revda-lägren (Sverdlovsk-området) med högkvarter i Revda: skogshuggning, gruvor.

53. Kungur-lägren (Sverdlovsk-området): silver- och andra gruvor.

54. Nadesjdinsk-lägret (Sverdlovsk-området): torv, järnmalm, malm, metallfabriker.

55. Tjusovaja-lägret (Sverdlovsk-området): vattenkraftverk.

56. Lobva-lägren (Sverdlovsk-området) med högkvarter i Novaja Ljalja: gruvdrift.

57. Pervouralsk-lägret (Sverdlovsk-området): gruvdrift, metall fabriker.

58. Samarovo-lägret (Sverdlovsk-området): skogshuggning, jordbruk.

Asiatiska Ryssland.

1. Västra Sibirien.

59. Omsk-lägret (Omsk-området): skogshuggning och anläggningsarbeten.

60. Asir-lägret (Omsk-området).

61. Tobolsk-lägren (Omsk-området): kol och järn, vägbyggen.

62. Novosibirsk-lägret (Novosibirsk-området): gruvdrift och byggnadsindustri.

63. Narym-lägren (Novosibirsk-området): skogshuggning och torvtäkt.

64. Kemerovo-lägren (Kemerovo-området): industriella anläggningsarbeten.

65. Sibiriska lägergruppen (Siblag) i Novosibirsk-området: järnmalsbrytning, textilfabriker, träindustri, jordbruk, garverier.

66. Tomsk-Asino-lägren (Tomasinlag) i Novosibirsk-området med högkvarter i Tomsk: skogshuggning och vägbyggen.

67. Barnaul-lägret (Altai-området): byggnadsindustri och transportväsen.

2. Central-Asien.

68. Petropavlovsk-lägren (norra Kazakstan) med högkvarter i Petropavlovsk: gruvdrift och vägbyggen.

69. Karaganda-lägergruppen (Karlag) i sovjetrepubliken Kazakstan med högkvarter i Karaganda, Dolinskoje och Spask: kolbrytning, lättmetaller, fabriksbyggen, väg- och järnvägsanläggningar.

70. Aktjubinsk-lägret (västra Kazakstan): skogshuggning och anläggningsarbeten.

71. Semipalatinsk-lägret (östra Kazakstan): gruvbrytning av lättmetaller.

72. Leninogorsk-lägret (östra Kazakstan): lättmetaller, metallfabriker, vägbyggen.

73. Tasjkent-lägren (sovjetrepubliken Uzbek) med ett underläger vid Jangi-Jul: industrier och anläggningsarbeten.

74. Tjardsjuj (sovjetrepubliken Uzbek): oljefält.

75. Suchobezvodnj-lägret (sovjetrepubliken Uzbek): oljefält.

3. Norr a Central-Sibirien (Krasnojarsk-området).

76. Norilsk-lägren (Norillag) med högkvarter i Norilsk: väg-och järnvägsbyggen, kolgruvor.

77. Igarka-lägren med högkvarter i Igarka: skogshuggning, flottning på Jenisej-floden.

78. Jenisej-lägren vid Jenisejs mynning: skogshuggning och anläggningsarbeten.

79. Ingasj-lägret.

80. Absagatjev-lägret.

81. Lägergruppen Krasnojarsk (Kraslag) med högkvarter i Kansk: kolbrytning, skogshuggning, järnvägsbygge, byggnadsindustri.

82. Turchansk-lägret: skogshuggning och jordbruk.

4. Östra Sibirien och Fjärran östern.

83. Lägersystemet för Bajkal--Amur-banans byggande med administrativa centra i Tajsjet och Svobodnj (Irkutsk, Tjita och Burjag-mongolska områdena): byggande av Tajsjet-Komsomolsk-banan.

84. Tajsjet-lägret (ändpunkt på Bajkal-Amur-banan): gruvor, väg- och järnvägsbyggen.

85. Lena-lägren (Irkutskområdet) med högkvarter i Bodaibo: guldgrävning och skogshuggning.

86. Lägre Lena-lägren (Jakutska republiken): skogshuggning och flottning.

87. Aldan-lägren (Jakutska republiken): guldgrävning och skogshuggning.

88. Dsjido-lägergruppen (Tjita-området): guld, järn, tenn och tungsten.

89. G+ubarevo-lägret (Tjita-området): guld, järn, tenn.

90. Dermidonovka-lägret (Tjita-området): järn och guld.

91. Magdagatji-lägren (Tjita-området): kobolt och järn.

92. Zakamensk-lägren (Tjita-området): molybden och lättmetaller; fabriker.

93. Jerofej -Pavlovit j-lägren (T j ita-området): järnvägsbygge.

94. Olekminsk-lägret (Jakutska republiken): skogshuggning oc gruvbrytning.

95. Bureja-lägergruppen (Burlag) i Chabarovsk-området med högkvarter i Izveskovaja: järnvägsbyggen.

96. Nordöstra lägergruppen i Fjärran östern (Sevvostlag) med högkvarter i Magadan (Chabarovsk-området): guld, bly, aluminium; anläggningsarbeten och kommunikationer (se nedan!).

97. Kolyma-lägergruppen (Chabarovsk-området): guld, platina, bly; fiske; väg- och järnvägsbyggen; byggnadsindustri, transportväsen (se nedan!).

98. Lägergruppen vid nedre Amur (Nisjneamursk) med högkvarter i Komsomolsk: anläggningsarbeten och gruvbrytning.

99. Novotambovsk-lägret (Chabarovsk-området), förenat med nedre Amur-gruppen.

100. Polovinka-lägret (Chabarovsk-området): gruvdrift.

101. Nikolajevsk-lägren (Chabarovsk-området): järn och guld, väg- och järnvägsbyggen.

102. Vladivostok-lägergruppen (maritima området): transportarbeten, kommunikationer, byggnadsindustri.

103. Sutjan-lägret (maritima området): gruvdrift.

104. Nachodka-hamnen (maritima området): hamnarbete.

105. Askold-ön (maritima området): guldgruvor.

106. Gisjiga-lägren (Chabarovsk-området): väganläggningar och skogshuggning.

107. Lägergruppen på Kamtjatka: anläggningsarbeten, oljefält, fiske.

108. Ön Sachalin: vägbyggen, oljefält, gruvor.

109. Tjukotka-lägren (längst upp i nordöst) med högkvarteret i Tjukotka: gruvor och byggnadsindustri.

110. Bering-lägren (vid Berings sund mitt emot Alaska): gruvor och byggnadsindustri.

111. Verchojansk-lägret.

112. Arman-lägret (Kolyma-gruppen): hamnarbete och byggnadsindustri; kvinnoläger.

113. Pjostraja Desva-lägret (Kolyma-gruppen): guldgruvor, transportväsen, väganläggningar.

114. Magadan-lägret: Kolyma-gruppens högkvarterläger.

115. Nagajevo-lägret: hamnarbete och fiske för Kolyma-gruppen.

116. Seimtjan-lägren: kommunikationer och transportväsen för Kolyma-gruppen, byggnadsindustri, guldgruvor.

117. Srednikan (Kolyma-gruppen): byggnadsindustri, gruvdrift.

118. Maldjak-lägret: guldgruvor, jordbruk, byggnadsindustri; transportväsen i Dalstrojs Kolyma-grupp.

119. Bereljach-lägret: d:o, d:o. 120: Ytyrik-lägren: d:o, d:o.

121. Verchenekolymsk-lägren: d:o, d:o:

122. Sredenkolymsk-lägren: d:o, d:o.

123. Sjaivinsk (”dödsdalen”): d:o, d:o.

124. Talon-lägret: d:o, d:o.

125. Tjaj-Urja-lägren: d:o, d:o.

Denna lista på över hundra arbetsläger är långt ifrån fullständig och ett stort antal smärre läger i hela europeiska Ryssland har inte kunnat medtagas.[1]

De viktigaste av lägren eller rättare sagt lägersystemen eller lägergrupperna är följande fem:

1. Dalstroj-lägren i Fjärran östern, som bland annat omfattar de talrika guldgruvelägren vid floden Kolyma som skildras utförligare i sjätte kapitlet. Deras invånarantal anges från 300 000 till en miljon människor.

2. En grupp läger i östra Sibirien norr och öster om Bajkalsjön, sysselsatt med byggandet av den nya Tajsjet—Komsornolsk (Bajkal—Amur)-banan, gruvdrift m. m. Invånarantalet i denna lägergrupp uppskattas till omkring en halv miljon.

3. Petjora-lägren med mellan 900 000 och 1 100 000 fångar. Detta lägersystem hade hand om byggandet av den långa järnvägslinjen från Kotlas till Vorkuta. Sedan denna blev färdig sysselsätts fångarna med kolbrytning, oljeborrning och skogshuggning.

4. Jagri och angränsande läger i Archangelsk-området med en sammanlagd befolkning på nära en halv miljon människor, män och kvinnor. Dessa läger hade särskilt stor betydelse under kriget då fångarna sysselsattes med att utvidga hamnanläggningarna vid Vita havet, bygga flygfält och bihanor. En ny stad, Molotovsk, har vuxit upp i närheten av Archangelsk. Kvinnolägret i Jagri är känt för sina hårda levnadsförhållanden.

5. Karaganda-lägren med omkring 150 000 interner, sysselsatta med koppar-, silver-, järn- och

---

[1] Utöver dessa har följande arbetsläger rapporterats såsom existerande. Det finns emellertid ingen bekräftelse på att de för närvarande är i verksamhet, en del kan mycket väl ha stängts:
Petrozavodsk-lägret (Karelska republiken): skogshuggning.
Sormovo-lägret (centraleuropeiska Ryssland): anläggningsarbeten.
Nordkaukasiska lägergruppen: jordbruk.
Kakaraminsk (Central-Asien): jordbruk.
Sjilka och Sretensk (Tjita-området): gruvdrift och anläggningsar beten.
Jurga (Omsk-området): jordbruk.

framför allt kolbrytning. För att få livsmedel håller sig dessa läger med eget jordbruk, boskap och kameler. Bland de politiska fångarna i kvinnolägret är en avsevärd grupp hustrur och änkor efter kommunistledare som ”rensades” bort i slutet på trettiotalet. Detta läger brukar kallas ”hustrulägret”.

En del läger är kända för särskilt dåliga levnadsförhållanden och en brutal behandling av fångarna.

1. Dsjido-gruppen i östra Sibirien har en särskilt hög procent flyktförsök till följd av otillräcklig föda och hård behandling. För att hindra sådana försök låter lägerledningen slå de infångade rymlingarna i järn för resten av strafftiden.

2. Minst två straffläger (avsedda för bestraffning av fångar från andra läger) är kända i Fjärran östern, det ena beläget vid floden Kolyma, det andra vid nedre Jenisej nära dess utlopp i Norra Ishavet. Dödlighetsprocenten säges överskrida trettio per år. Dessa fångar tillåts inte att stå i korrespondens med släkt och vänner.

3. Kvinnolägret Stalinogorsk är känt för utomordentligt hårda levnadsförhållanden, stränga bestraffningar och dålig mat. Kvinnorna arbetar i järn- och kolgruvorna i Tula-området.

4. Vorkuta-lägren har bland sina interner tusentals personer som under kriget dömts för förräderi och desertering. Dess oerhört höga dödsprocent är ett känt faktum.

5. Ett läger i närheten av Komsomolsk i Fjärran östern ”förrädarlägret”. Där placeras personer, män och kvinnor, som dömts för illojalitet mot Sovjetunionen. Straffen kan gå upp till tjugufem års tvångsarbete. Internerna i detta läger är sysselsatta med att bygga en järnväg till Tartarviken. Maten är dålig, straffen stränga och dödlighetsprocenten utomordentligt hög.

6. Lägret Prorvinsk vid Kaspiska havet omfattar bland andra tusentals infödingar från Central-Asien som vägrat göra krigstjänst i Röda armén.

7. I vissa läger i Petjora-gruppen har kroppsstraff återinförts efter att ha varit officiellt avskaffat sedan 1917-18.

8. Krasnojarsk-lägren omfattar omkring 10 000 fångar och är kända för sin brist på sjukvård och sjukhus.

I lägren vid nedre Jenisej i norra Sibirien går rykten om ett mystiskt läger vid stranden av Norra Ishavet. Där skulle några tusen man arbeta på utvinning av dyrbara mineraler i gruvor under havsytan. De inte endast arbetar utan lever även under jorden. Att deporteras till detta läger är detsamma som att dömas till en långsam död och inte en enda av internerna har kommit därifrån med livet. Varje dag för den stora hissen upp ett antal lik att begravas. Det är omöjligt att kontrollera och verifiera dessa rykten, men ofta har envisa rykten angående förhållandena i Sovjets arbetsläger visat sig vila på fakta.

Två andra läger förtjänar att nämnas: ett i trakten av Rybinsk vid Leningrad—Moskva-järnvägen där en grupp kvinnor lär vara insatta på fem år för kannibalism under tyskarnas belägring av Leningrad 1942-43, samt Zakamensk-lägret i östra Sibirien som bland annat omfattar ett stort antal barn, gossar och flickor, från Moskva-området som har dömts för kriminella förseelser. Barnen arbetar i gruvorna och fabriker.

Slutligen är en del läger anmärkningsvärda för att de så snabbt förflyttades österut under kriget och återvände efter befrielsen av deras ursprungliga förläggningsorter. Dit hör Belomorsk-lägret nära finska gränsen, Dmitrov-lägret i Moskvaområdet och lägren vid floden Svir nära Leningrad.

Antalet fångar.

Hur många fångar finns det för ögonblicket i Rysslands ”straffanstalter”? Frågan kan inte definitivt besvaras, och man kan endast uppskatta och gissa med olika grad av sannolikhet.

I själva Ryssland uppskattas antalet fångar i alla slags tvångsarbetsinstitutioner till en mycket hög siffra. Gissningarna varierar mellan 15, 20, ja till och med 30 miljoner man. Viktor Kravtjenko skriver i sin bok ”Jag valde friheten” om tvångsarbetet under kriget:

”... Vår industri blev mer och mer beroende av den väldiga armen av fångar, vilken svällde till oanad storlek genom arresteringarna i samband med kriget. I officiella kretsar hade man allmänt den uppfattningen att denna arbetarreservoar omfattade tjugu miljoner man. Då medräknades inte gossar och flickor mellan fjorton och sexton år som med våld hade slitits loss från sina föräldrar och placerats i områden och industrier där bristen på arbetskraft var mest akut.

Krigsindustrierna i SSSR liksom i Tyskland vilade främst på slavarbete.”

Brooks Atkinson skrev efter sin återkomst från Moskva till Amerika: ”Ingen vet hur många miljoner politiska fångar som sitter i fängelse eller vistas i förvisning. Det nämns alla möjliga siffror mellan tio och femton miljoner.”[1] Vasilj Petuchov från Sibirien, förut i Röda armen, nu i Förenta staterna, uppger i pressen att ”i slutet av 1943 nämnde inte bara vanliga människor i Sibirien utan även förvaltningspersonal siffran 24 miljoner för antalet personer i fånglägren, oberäknat dem som satt i fängelser”.[2]

En annan flykting uppger att ”antalet fångar, politiska och andra, i Sovjet-Ryssland uppskattas av ryssarna själva till 20 miljoner”.[3]

Mora och Zwiernjak uppger att ”de ryska fångarna säger att 1937 under Jesjovska regimen [Jesjovs regim inom NKVD har blivit synonym med en terrorregim] fanns över 40 miljoner människor fängslade i Ryssland. Denna siffra är säkerligen överdriven. Det är emellertid intressant att konstatera att polska fångar som 1939 och senare deporterades till Ryssland fick höra av fångvaktare som skröt över Rysslands makt och storlek: 'Polen har knappt 35 miljoner invånare. I vårt land har vi enbart i fängelserna lika många'.”[4])

Dessa siffror förefaller vara i hög grad överdrivna. Själva överdriften är emellertid en antydan om tvångsarbetets i Ryssland väldiga omfattning och befolkningens skräck för denna institution. Sovjetregeringen bär genom sin underlåtenhet att omnämna tvångsarbetet eller ge en antydan om dess verkliga omfattning skulden till de ofta — inom Ryssland såväl som utomlands — accepterade uppskattningar som målar Sovjetunionen i ännu mörkare färger än den förtjänar. Världen är bestört både över omfattningen av detta slaveri i en modern stat och den dödstystnad regeringen intar på denna punkt.

Det finns andra orsaker till att gissningar och uppskattningar varierar så mycket. Av de miljontals deporterade är en del tvångsförflyttade kolonister som åtnjuter ett visst mått av verklig frihet och återstoden invånare i arbetslägren. Båda uppskattningarna, både de högre och lägre, kan därför vara riktiga, beroende på om man räknar med de tvångsförflyttade eller inte.

Slutligen bidrar den snabba fluktuationen i slavbefolkningen till den vitt skilda uppskattningen och de olika uppgifterna behöver därför inte nödvändigtvis vara motsägande. Under loppet av ett

---

[1] *New York Times* den 7 juli 1946.
[2] *Novoje russkoje slovo*, New York den 1 augusti 1946,
[3] *New York Times* den 23 mars 1946.
[4] Mora och Zwiernjak, a. a., sid, 126-127.

år kan befolkningen i lägren stiga eller sjunka med miljoner.

Den massa nya fångar från Polen, de baltiska staterna och Bessarabien som 1940 infångades i tvångsarbetslägrens nät uppgick till över en miljon. 1942 och 1943 minskades antalet avsevärt, dels genom den höga dödligheten, dels i viss utsträckning genom utskrivning till Röda armen. Sedan började det åter stiga genom tillförseln av krigsfångar och deportation av medlemmar av ”illojala nationaliteter” till nya boplatser. Slutligen bidrog återförandet av sovjetisk militär och civil personal från utlandet att fylla luckorna i tvångsarbetarbefolkningen.

För några år sedan uppskattade författaren tvångsarbetarklassen till 7 à 12 miljoner.[1] Denna siffra förefaller vara i det närmaste riktig.

Tyska dokument som har fallit i händerna på de allierade visar vilket stort intresse tyska regeringen hade av det sovjetska tvångsarbetssystemet. När det rysk-tyska fördraget av 1939 trädde i kraft besökte en mängd tyska ekonomiska och andra kommissioner Moskva och reste genom Ryssland. På grundval av deras rapporter — och antagligen också rapporter från tyska ambassaden i Moskva — antogs det i Berlin att tvångsarbetarna i Sovjetunionen vid tidpunkten för det tyska anfallet uppgick till 9 600 000 personer.[2]

Nationalekonomen Sergej Prokopovitj som är känd för sin försiktighet skriver:

”Även om vi mycket gärna vill minska de uppskattade siffrorna (för att lugna oss själva och något utplåna denna skamfläck på det nya Ryssland), så att exempelvis bara fem eller sju miljoner kvarstår, så står en sak utom allt tvivel, nämligen att Sovjetunionen har en slavklass på många miljoner, vars levnads- och arbetsförhållanden är obeskrivligt mycket sämre än de amerikanska sydstatsnegrernas. Det är en hemsk tanke att för de ryska slavarna ter sig de amerikanska negrernas tillvaro som ett ideal av välstånd.” [3]

Vår generation är så van att röra sig med väldiga siffror miljoner och miljarder — att vi förlorar förmågan att genast fatta innebörden av det faktum att sju, tio eller femton miljoner mänskliga varelser lever i fängelse eller förvisning. Våra känslor har sövts och avtrubbats.

Alla källor är ense om att 85 å 90 procent av befolkningen i fängelser och arbetsläger består av män. 1940 var den vuxna manliga befolkningen (personer över 18 år) inom landets förkrigsgränser 47 miljoner. Genom krigsförlusterna har detta antal betydligt reducerats. Det har officiellt uppgivits att kriget kostade Sovjetunionen sju miljoner människoliv, men det verkliga antalet döda uppskattas ofta till betydligt högre siffror. 1 varje fall understiger den manliga befolkningen för närvarande 40 miljoner. De åtta eller tio eller tolv procenten tvångsarbetare (minus kvinnorna) representerar minst sexton procent av Sovjets vuxna manliga befolkning.

Det är därför som tvångsarbetarna måste betraktas som en av de största klasserna i det sovjetryska samhället, en klass som är talrikare och ekonomiskt lika viktig som de fria industriarbetarna.

---

[1] D. J. Dallin: *Rysslands verkliga ansikte*, Yale University Press 1944, sid. 96.

[2] Dessa opublicerade tyska uppskattningar är av värde i motsats till de ”rapporter” och den ”statistik” som fabricerades i Joseph Goebbels byråer och som naturligtvis var propaganda.

[3] S. Prokopovitj: O samom glavnom. Novoje russkoje slovo den 14 september.
I sin bok ”Sovjet at Home and Abroad” (New York 1946) söker professor Frederick L. Schuman bagatelisera det ryska tvångsarbetar-problemet och även antalet fångar. Enligt honom skulle ”200 000 fångar som dömts till långvariga straff stå i rimlig proportion till antalet i Förenta staterna” och han är beredd att lägga till ”ett motsvarande antal politiska fångar i straffläger”. Dessa siffror är totalt grundlösa och fullständigt vilseledande.

5. Tvångsarbetets verkliga innebörd

Tvångsarbetet i Sovjet-Ryssland är liksom allt slavarbete billigt och däri ligger dess största förtjänst. Sovjetmyndigheterna har aldrig uppgivit hur stor kostnadsmarginalen är mellan fritt och tvångsmässigt arbete. Det föreligger emellertid en officiell uppgift att ”underhållskostnaden per fånge var över femhundra rubel om året”. Detta var 1932-33. Vid samma tid var genomsnitts-lönen i Sovjetunionen enligt den officiella statistiken 1 496 rubel om året.[1] Om denna marginal multipliceras med de miljontals tvångsarbetarna och antalet arbetsår får man fram ett viktigt element i regeringens industrialiseringsfond. Arbetslönen steg mellan 1926 och 1933 174 procent (huvudsakligen beroende på den inflatoriska prisstegringen) och samtidigt ökade portionspriset per fånge endast 90 procent.[2] Konsumtionsvaror, särskilt kläder, bostäder och livsmedel, var på trettiotalet — och naturligtvis även på fyrtiotalet — utomordentligt knappa. De inbesparingar som användningen av tvångsarbetare medförde gjorde det möjligt för regeringen att öka tillgången på sådana varor till förmån för andra befolkningslager, särskilt de högre klasserna. Tvångsarbetet är källan till den väldiga avkastning NKVD kan redovisa i vissa av sina företag, en avkastning som inte förekommer på andra områden av Sovjets näringsliv. Det är också därför sovjetpublikationerna aldrig publicerar fullständiga rapporter eller statistiska uppgifter rörande inkomsterna från sådana industrier. Redan från arbetslägrens start har denna avkastning varit systemets stora fördel och ett av regeringens motiv för dess expansion. De anläggningar som under de senaste femton åren har utförts med hjälp av tvångsarbete kostar en obetydlighet mot vad de skulle ha gjort om de hade utförts med fri arbetskraft, detta vare sig det skett i Ryssland eller andra länder.

Kapital behövs inte.

Lika stor är den andra fördelen med tvångsarbete, nämligen möjligheten att använda fångar nästan utan någon kapitalinvestering. Industriell utrustning måste i stor utsträckning köpas från utlandet vid en tidpunkt när exportmöjligheterna begränsades av den knappa tillgången på valuta. Tvångsarbete var huvudsakligen kroppsarbete som inte krävde någon modern industriell utveckling. Detta viktiga drag i det sovjetska tvångsarbetet har ännu i dag inte förändrats. Rapporter från Ryssland har stundom vältaliga historier att förtälja om ett slavarbete som påminner om det som låg bakom byggandet av de egyptiska pyramiderna. En kommission av sovjetska ingenjörer, som själva var fångar och arbetade under GPU, blev under det första stadiet på arbetet på en stor kanal, som utfördes av tvångsarbetare under 1931-33, häpna över att maskiner saknades och att väldiga klippblock måste flyttas med handkraft. ”Den som bara kunde få maskiner!” utropade en ingenjör. Och en annan, Mogilko, yttrade: ”Vi måste knappa in på antalet arbetare ... Människor är dyrbarare än maskiner.”

Människor är dyrbarare än maskiner! Ingenjör Mogilko förstod inte den innersta meningen med tvångsarbetarsystemet. Han tänkte på Dnjeprostroj som var reklamerad över hela världen. För att bygga Dnjepr-dammarna måste dyrbar material importeras från Amerika. Mogilko fick en reprimand av en av GPUcheferna:

”Detta är ingen Dnjeprostroj, som vi fick lång tid på oss att utföra och för vilken utländsk valuta fanns att tillgå. Östersjö—Vita havs-kanalen har uppdragits åt GPU och GPU har fått meddelande

---

[1] Baltijsko-Belomorski *Kanal*, sid. 53, och *Sotsialistitjeskoje stroitel'stvo* 1936, sid. 512.
[2] *Ot Tjurem k vospitatel'nym utjeresjdenjam* (”Från fängelser till skolinstitutioner”), red. av Andrej Visjinskij, sid. 437.

att det inte kan påräkna en kopek utländsk valuta.”[1]

Följaktligen måste människor användas i stället för maskiner.

Sedan tvångsarbetslägren hade existerat en tid började fångarna också användas i fiskerierna. Resultatet blev lysande ur ekonomisk synpunkt.

”Det investerade kapitalet var obetydligt, produktionskostnaden ovanligt låg och avkastningen ofantlig. Ribprom (de statsfiskerier som använder tvångsarbetskraft) har 1930 på sin egen fångst av 700 ton och sina inköp av samma kvantitet av fiskare förtjänat en miljon rubel netto. Jämför detta med avkastningen hos Norra statliga fisketrusten (som använder fria arbetare) som 1928 med en fångst av 48 000 ton förtjänade mindre än en miljon rubel.[2]

Tvångsarbete tillämpas följaktligen i sådana grenar av det ryska näringslivet där enkelt kroppsarbete, som inte medför några utlägg för moderna maskiner, med fördel kan användas, exempelvis i skogsbruk, vid kanal- och landsvägsbyggen, i primitiva byggnadsindustrier. Det mestadels hemlighållna tvångsarbetet står i en egendomlig motsats till ryssarnas nästan mystiska vördnad för modern teknik och betecknar en återgång till de gamla tiderna i Rom och Egypten, där vägar, akvedukter och pyramider byggdes för hand av tusentals slavar. Som en sammanfattning av de första årens erfarenheter från arbetslägren utsände myndigheterna en förordning om att följande arbeten såsom mest lämpade för tvångsarbetskraft skulle i första hand väljas: större industrianläggningar (fabriker, dammar, hyttor, järnvägar etc.); bevattningsarbeten samt landsvägsbyggen som skulle möjliggöra landets motorisering.[3]

Disciplin.

Det tredje fördelaktiga inslaget i tvångsarbetet i jämförelse med det fria arbetet är den stränga disciplin som personalen, såväl den tekniska som arbetarna, kan åläggas.

Trots alla lagar och förordningar och trots all påtryckning har Sovjet aldrig helt kunnat övervinna svårigheterna med fria arbetare i industrin. Frånvaron från arbetet har ständigt varit omfattande; för sen ankomst är en ständig källa till besvärligheter; vid vissa tider har arbetskraftens rörlighet rubbat industrins stadga och gjort det omöjligt att fullborda planerade företag. Det har varit svårt att hindra kvinnor, som vid sidan av fabriksarbetet har bördan av hemarbetet, från att lämna sina platser. Det är ingen idé att straffa arbetarna med avsked efter-som den stora bristen på arbetskraft gör det möjligt för en avskedad arbetare att få en bättre sysselsättning. Under hela femårsplanerna, från 1928 och ända till i dag, har detta varit ett av de viktigaste problemen inom Sovjets näringsliv, ett problem som varken har lösts genom hundratals kungörelser och förordningar eller med summariska bestraffningar.

Under ett system med tvångsarbete existerar inte dessa problem. Disciplinfrågan i fängelserna är löst på förhand. Chefen för ett arbetsläger som samtidigt är chef för ett stort industriföretag, vet precis hur stor hans arbetskraft är, och lägersystemet såsom sådant är en garanti för att internerna skall infinna sig till arbetet. Arbetstiden utgör inget problem i ett arbetsläger, inte heller söndagsarbetet som kan tillgripas om det är nödvändigt. Inte ens en otillräcklig livsmedelstilldelning hindrar fångarna från att anmäla sig till arbete och stanna kvar så länge de befalls att göra det.

Med detta disciplinsystem, som aldrig har tillämpats i Sovjets näringsliv i övrigt i tillnärmelsevis samma grad, sammanhänger möjligheten att överflytta tusentals arbetare liksom arméer till

---

[1] Baltijsko-Belomorski *Kanal*, sid. 112 ff.
[2] V. Tjernavin: *I speak for the Silent*, Ralph T. Hale & Co. 1935, sid. 281.
[3] *Sovetskaja justitsija* 1934, nr 15.

avlägsna områden på kortast möjliga frist. När arbetsfångarna är färdiga med ett väg- eller industribygge förs de omedelbart till någon annan del av Ryssland för att börja ett nytt företag. Vid ankomsten får en del av fångarna själva uppföra baracker, taggtrådsstängsel och vakttorn, medan det stora flertalet genast tar itu med den egentliga arbetsuppgiften. Denna rörlighet hos arbetskraften har varit en stor fördel, särskilt under krigsåren. Många militära anläggningar har utförts av speciella grupper fångarbetare. De krav som militärmyndigheterna uppställt har alltid uppfyllts.

Mot dessa uppenbara ekonomiska fördelar står vissa olyckliga drag hos tvångsarbetssystemet — som i själva verket är ett slavarbete — drag som blir tydligare i samma mån systemet får ökad betydelse i den stora nationens liv och historia.

Slaveri i och utom Ryssland.

När vi karaktäriserar det sovjetska tvångsarbetssystemet som en form av slaveri följer vi exemplet från vetenskapsmän och jurister i själva Sovjet-Ryssland. De har mångfaldiga gånger i tryck påvisat fångarbetets slavkaraktär och riktat denna kritik mot den kapitalistiska världen. Arbete i fängelse är organiserat slavarbete, har de upprepade gånger understrukit. De förnekar detta faktum endast när det blir fråga om arbetet i det sovjetska nätet av tvångsarbetsläger, men anför ingen logisk argumentering för att bevisa skillnaden.

Överallt där slaveri har existerat som ett allmänt spritt ekonomiskt system har vissa karakteristiska drag framträtt. Slaveriet i det gamla Grekland skilde sig från det romerska slaveriet. Slavsystemet i Förenta staterna avvek avsevärt från den gamla världens. Förslavningen av utländska arbetare i Hitlerväldet var också en typ för sig. Och slavsystemet i Sovjetunionen skiljer sig i hög grad från sina historiska föregångare. Men alla systemen har en gemensam faktor, ett gemensamt drag som gör att man känner igen dem som grenar på samma träd. Vart och ett bildar en fas i den kontinuerliga historiska utvecklingen av slaveriet.

I ett av sina tal utvecklade Stalin sin uppfattning om den sociala historiska utvecklingen, en uppfattning som han i viss mån hade övertagit från sina lärare. Slaveriet var den första fasen av de lägre klassernas exploatering, yttrade han. Men ”slavarnas revolution avskaffade slavägarna likaväl som exploateringen”. Denna fas avlöstes av en annan form av exploatering, livegenskapen, vilken i sin tur efterträddes av kapitalismen. Nu hade sovjetstaten lyckats göra slut på all exploatering, sade Stalin.[1] I denna skiss verkade slaveriet som grånad relik från gamla tider, som för länge sedan var avskaffad och numera nästan är glömd.

Stalin behövde bara uttala dessa ord för att hans lärjungar och eftersägare ögonblickligen skulle upphöja dem till en oomtvistlig historisk lag. Denna tolkning av slaveriet som en särskild samhällsordning som kronologiskt föregick livegenskapen och följaktligen tillhör länge sedan förflutna tider är i hög grad inadekvat. Slaveri har uppträtt under olika historiska epoker, på olika civilisatoriska stadier, under de mest olikartade politiska och ekonomiska system. Det ingick i den högt utvecklade kulturen i antiken, det var en viktig faktor i Förenta staternas historia till efter mitten på 1800-talet och det ingick i ett system som Marx själv och alla hans efterföljare ansåg som ett exempel på kapitalistisk samhällsorganisation. Vissa former av slaveri uppträdde i Ryssland långt fram under livegenskapen. Om 1900-talets Tyskland var kapitalistiskt och om Sovjet-Ryssland är socialistiskt så har slaveriet uppträtt på nytt under sociala utvecklingsformer som enligt Stalin är de mest avancerade.

[1] Tal för kolchosbönderna den 19 februari 1933.

Innebörden av slavarbetet.

Den ekonomiska förutsättningen för slaveriet är människans förmåga att producera mer än existensminimum. I historiens gryning existerade inte slaveri, det var en omöjlig form, det kunde inte vara någon mening med att förvandla krigsfångar eller medmänniskor till slavar så länge deras arbete nätt och jämnt räckte att hålla dem själva vid liv. Besegrade fiender brukade man döda och inte göra till slavar. Först under en relativt utvecklad samhällsform blev det ett normalt ekonomiskt fenomen att arbetet lämnade ett visst överskott utöver existensminimum. Så länge detta överskott existerar och växer finns alltid förutsättning för slaveri; huruvida slaveriet verkligen utvecklas till en faktor av betydelse i samhället beror på politiska, kulturella och ideologiska hänsyn.

Den kraftigaste stimulansen till slaveri i den antika världen utgjorde krigen. I Grekland och Rom förslavades miljontals krigsfångar. Människojakten — inte det egentliga kriget — har ända fram till våra dagar varit en slavreservoar: En tredje och ingalunda betydelselös källa var vanliga medborgare: gäldenärer, personer som frivilligt lämnade sig som slavar, familjemedlemmar som kunde säljas.

I Grekland nådde slaveriet sin höjdpunkt i femte och fjärde århundradena före Kristus. Enligt en uppskattning var på en befolkning av tre miljoner människor i Grekland en miljon slavar.[1] Den grekiska slavens ställning var jämförelsevis god i jämförelse med slavens under senare perioder. Många grekiska slavar tjänstgjorde som bankmän, lärare, musiker, fabriksarbetare eller hantverkare och hade en lycklig lott i jämförelse med de slavar av en lägre klass som arbetade i jorden eller på verkstäder. Skillnaden mellan slavar från de intellektuella klasserna och grovarbetarslavar är alltså ingen ny uppfattning i sovjetsystemet.

Någon N

nyhet är det heller inte att slavar kan ägas av samhället. Man bör ha klart för sig att alla slavar i Grekland inte var enskild egendom. Många slavar sysselsattes i statliga och kommunala institutioner. I det gamla Aten var vid ett tillfälle tolvhundra polismän slavar och i den grekiska armen tjänstgjorde slavar som hantverkare. De berömda Laurionska silvergruvorna i Attika tillhörde atenska staten och drevs med slavarbete.

Slavar i offentlig ägo har alltid utgjort ett speciellt problem. Detta har haft särskild betydelse för det samtida Ryssland där det inte finns privata slavägare. När människor har varit en stats egendom har de fria medborgarna i samhället inte alltid fått göra med dem vad de har velat. Vissa institutioner har fått fullmakt att bestämma över slavarna och straffa dem men med skyldighet att härbärgera och föda dem. Den skrivna eller oskrivna lagen beträffande statsägda slavar måste följas.

Det är inget nytt fenomen att andens stormän inom en nation godkänner slaveriet. Maxim Gorkij och hans svans av mindre författare har en föregångare i Grekland som reser sig över honom, nämligen Aristoteles som ansåg slaveri vara en nyttig institution, samtidigt som han dock vidhöll att ingen grekisk medborgare fick göras till slav.

Den väldigaste utvecklingen av slaveriet kan iakttas i det romerska riket. Under det första århundradet före Kristus fanns i Italien två miljoner slavar på en fri befolkning på två och en halv miljon. På Sicilien arbetade 400 000 slavar vid sidan av 350 000 fria sicilianare. Under Augustus steg antalet slavar till tre miljoner, vilket utgjorde över hälften av Italiens folkmängd vid denna

---

[1] Julius Beloch: *Die Bevölkerung der Griechisch-Römischen Welt*, sid. 506

tid.[1]

Det karakteristiska för slavarbetet i det gamla Italien var det omfattande bruket av slavar på privata jordegendomar. Inom vissa områden var hela jordbruket byggt på slaveri, arbetarna och de anställda ägdes av de frånvarande, i städerna bosatta godsägarna. Vid sidan av dessa grovarbetande slavar uppstod emellertid i städerna, särskilt i Rom, en högre klass slavar. De var verksamma som läkare, lärare och filosofer. Många stora skådespelare, bibliotekarier och konstnärer ägdes av romerska medborgare. En paradox som återkommer i Ryssland var att slavar användes som fångvaktare.

En annan grupp slavar var servi publici, av vilka en del innehade befattningar i kommunalförvaltningarna medan andra tjänstgjorde som kommunalarbetare, vägarbetare, reparatörer vid akvedukterna etc. över hela Italien. En viktig användning fick slavarna som gladiatorer. Tiotusen gladiatorer deltog i spelen under kejsar Augustus och lika många under kejsar Trajanus, vilka varade i flera månader. Det fanns även fria bland gladiatorerna.

Ställningen som slav var i regel permanent. Dock var det inte omöjligt för en slav att vinna friheten och ibland hände det att han friköpte sig med sina besparingar. Under de första århundradena efter Kristus bildade de f. d. slavarna en klass av en viss betydelse i Rom. Det förtjänar emellertid nämnas, att slavarna trots Stalins uppgift sällan lyckades befria sig genom en samfälld politisk aktion, genom uppror och direkta strider. Det märkligaste försöket i denna väg var den berömda resningen under Spartacus, själv en gladiatorslav. I två år (73-71 före Kristus) lyckades han med sina slavtrupper hålla den romerska hären stången, men till slut blev han slagen och hans trupper krossade. Andra försök till slavresningar i forna tider och i våra dagar har sällan lyckats.[2] Det kan inte väntas att en ”klassrörelse” av tvångsarbetare skall kunna uppnå friheten genom egen kraft. Slavarna i Förenta staterna befriades i ett inbördeskrig mellan fria. De få resningar som har förekommit i arbetslägren i Ryssland har lätt kvävts.

Slavarnas befrielse kan endast åstadkommas under en politisk kamp mellan olika element inom den fria befolkningen.

Förenta staterna.

Det sista land där slaveriet före 1900-talets inträde hade någon avsevärd omfattning var Förenta staterna. Den amerikanska typen av slavarbete överensstämde i vissa avseenden med tidigare modeller men hade en del särdrag. Det viktigaste var att slavarna tillhörde en annan ras än sina herrar. Ett annat var sättet för tillförseln: den stora slavtrafik som pågick i över ett århundrade. Människojakten i Afrika utvecklades till en institution, importen av slavar till de amerikanska kolonierna blev ett viktigt och reglerat inslag i utrikeshandeln. Sjukdoms- och dödlighets-procenten bland slavarna under transporten var hög, men eftersom inköpspriset var mycket lågt lönade det sig inte att förbättra förhållandena ombord. Slavjakten i Afrika var ett krig i smått som bedrevs utan större risk för slavjägarna. Förhållandet mellan krig och slaveri var nu omvänt: medan slaveriet till en början hade varit en biprodukt av krig som utkämpades i andra syften, var kriget nu en biprodukt av slavekonomin, utkämpat enbart i syfte att anskaffa ”varorna”.

Vilken omfattande roll slavarbetet spelade i Förenta staterna framgår därav att under loppet av hundra år (1680-1786) importerades inte mindre än 2 130 000 slavar. När slaveriet slutligen avskaffades uppgick antalet befriade slavar till 3 950 000.

---

[1] Dessa uppskattningar är Belochs. I allmänhet är dock historikerna osäkra huruvida antalet slavar i Rom kan fastställas med någon grad av säkerhet.

[2] Haiti är ett av de få exemplen på att slavar har lyckats att själva befria sig.

Avskaffandet av slaveriet i Förenta staterna och avskaffandet av livegenskapen i Ryssland, vilket skedde samtidigt, betecknade ett temporärt slut på slaveriet i den civiliserade världen.

Slaveriet har sedan dess varit ett kännetecken på efterblivna samhällen i ociviliserade delar av världen och trots den allmänna opinionen och trots regeringarnas ansträngningar har det varit svår att avskaffa det. En av uppgifterna för Nationernas förbund var att definitivt avskaffa slaveriet, men det visade sig snart vara ytterst svårt att utifrån ingripa mot djupt rotade, nedärvda seder och traditioner.

Vid andra världskrigets början fanns det minst tre miljoner slavar i världen utanför Ryssland. Slavhandel bedrevs i nitton områden, däribland Abessinien, Algeriet, Kina, Egypten, Eritrea, Sahara och Sudan samt en del gränsområden i världen. Därtill kom sådana tvångsformer som statarsystem och kontraktsanställning i Malacka, Syd-Afrika, Holländska Ostindien och Kongo.[1]

Tyskland och Sovjetryssland.

Ett nytt uppsving fick slavsystemet i Europa på 1930-talet efter långvariga krig och inbördeskrig. Detta sammanhängde inte bara materiellt med krigen utan var även en psykologisk följd av dessa.

Ett slavsystem i stor skala existerade i Hitlers Tyskland i början på fyrtiotalet. Inte bara krigsfångar måste utföra tvångsarbete, även miljontals civila släpades med våld från länderna i väster, söder och öster och sattes i tvångsarbete. Medan sysselsättningen av krigsfångar var ett temporärt fenomen som hade måst upphöra efter kriget, var användningen av civila som slavar otvivelaktigt inledningen till ett nytt system som skulle ha nått en väldig omfattning om Tyskland hade segrat. Den nazistiska ideologin — den sinnesförfattning som ansåg andra människor underlägsna och förutbestämda att tjäna det utvalda folket — bristen på arbetskraft för en utvidgning av den tyska industrin efter kriget, planerna på kolonisation av oerhörda områden, allt detta var grundvalen för en framtida tysk förslavning av de slaviska folken. Att detta tyska slavsystem inte förverkligades berodde på att Tyskland besegrades i det andra världskriget.

Från början på trettiotalet har slavarbetet snabbt gått framåt i Sovjetunionen. Den ekonomiska betydelsen är precis densamma som hos alla dess historiska föregångare. Det säregna hos det sovjetska slavsystemet i jämförelse med det romerska ligger däri att det endast tillåter servi publici och att privat slav-ägarskap inte får förekomma, lika litet som annan privat äganderätt. En annan egendomlighet med det ryska systemet är den teoretiska möjligheten att medlemmarna i tvångsarbetsstyrkan kan återfå friheten efter strafftidens slut. I praktiken förlängs emellertid strafftiden ofta och den som släpps ut från ett arbetsläger brukar få kvarstanna i förvisning. I många andra avseenden liknar emellertid sovjetsystemet sina historiska föregångare. Särskilt påminner det omfattande utnyttjandet av intellektuella för ekonomiska statliga projekt om antikens slavämbetsmän och slavvetenskapsmän.

Ingenting är omöjligt.

Historien och nationalekonomin har understrukit två viktiga negativa synpunkter på slavarbetet, nämligen arbetsslavens brist på intresse för sitt arbete samt slöseriet med det kapital som är investerat i slaven, med andra ord den snabba förstörelsen och förintelsen av stora mängder människor.

När sovjetmyndigheterna började uppbygga tvångsarbetssystemet var de väl medvetna om dessa problem, särskilt det förra. Inte bara Adam Smith, den moderna nationalekonomins fader, utan

[1] Raymond L. Buell: Slavery and Forced Labor i *The Nation* den 24 december 1930.

även Karl Marx och Friedrich Engels vilka studerades i detalj, var mycket oförbehållsamma beträffande de mörka sidorna hos slaveriet.

”Erfarenheten från alla tider och länder visar”, skrev Adam Smith, ”att ett arbete som utförs av slavar i längden är dyrast, även om det tycks kosta endast underhållet av slavarna. En person som inte kan förvärva något saknar intresse av annat än att äta så mycket och arbeta så lite som möjligt. Det arbete han uträttar utöver vad som är nödvändigt för livsuppehället kan endast avpressas honom med våld och inte med åberopande av hans eget intresse.” [1]

Karl Marx hade samma uppfattning. Han skriver: ”Den lägsta möjliga lön slaven förtjänar förefaller att vara konstant och oberoende av hans arbete”. I motsats till den frie arbetaren ”erhåller slaven in natura det som behövs för hans existens och detta är fixerat både till art och kvantitet”, medan den frie arbetarens ersättning ”icke är oberoende av hans eget arbete”.[2]

Denna slavarnas brist på intresse för sitt arbete ansåg Marx vara huvudorsaken till att det romerska riket, vars jordbruk var byggt på slavarbete, föll. Avskaffandet av slaveriet i Förenta staterna tolkade han på ett liknande sätt såsom en följd av den moderna kapitalismens metoder. Den moderna kapitalismen, utvecklade han, krävde en ständig vaksamhet och en ihållande ansträngning från den kvalificerade arbetarens sida, varför användningen av slavarbete i modern industri och modernt jordbruk var uppenbart oekonomiskt. Det antika slaveriet var föremål för vetenskapliga undersökningar av den sovjetska statsakademien för den materiella kulturens historia och denna utgav på relativ kort tid ett antal avhandlingar. De flesta medarbetarna — sovjetprofessorer — anslöt sig till teorin att slaveriet i gamla tider innebar en viss grad av framåtskridande, men att det blir fördärvligt för ett lands ekonomi när denna når en högre utvecklingsnivå, beroende på att ”slaven saknar intresse att höja arbetets produktivitet.” [3]

Var denna teori riktig? Är tvångsarbete verkligen omöjligt under moderna ekonomiska förhållanden? Är det sant att slaven inte har och inte kan ha något materiellt intresse av resultatet av sitt arbete?

Med sann bolsjevikisk djärvhet och dynamism och beslutna att ta död på alla traditioner tog de maktägande itu med att söka lösa tvångsarbetsproblemet. Kapitalistsamhället är oförenligt med slaveri, men gällde detta också den nya och ”högre samhällsform” som Sovjetunionen representerade? Kunde inte sovjetsamhället finna metoder för utnyttjande av slavarbete inom ett socialistiskt näringsliv?

Man fann en väg ur denna återvändsgränd. Marx hade i sin naivitet antagit att en slav måste åtnjuta det existensminimum som överhuvud taget är förutsättningen för vare sig liv eller arbete. Nu upptäcktes det att livsmedelsransonerna i slavarbetslägren kunde differentieras, så att de som gällde för arbetare som ansågs som ”slöfockar” och ”maskare” eller överhuvud taget ineffektiva kunde sjunka under existensminimum. Denna avsiktliga undernäring skulle dessutom automatiskt tvinga alla i arbetslägren att göra sitt bästa för landets ekonomi. Differentierade löner hade regeringen redan infört på alla arbetsområden. Ett liknande, lämpligen modifierat system, måste nu införas i arbetslägren.

”Den som inte vill arbeta skall heller inte äta.” Detta inspirerande bibelspråk från sovjetregimens första år tillgreps nu helt plötsligt för att förklara och försvara den speciella uppfinning som den sovjetska varianten av det urgamla slavarbetet utgjorde. GPU och andra kommissariat befallde

---

[1] Adam Smith: *Nationernas välfärd*.
[2] Karl Marx' manuskript, publicerade i *Bolsjevik* 1932, nr 5 och 6.
[3] *Izvestja Gosudarstovennoj Akademij Istorij Material'noi Kul'turj* LXVI 1933, 11.

fängelser och arbetsläger att utan dröjsmål differentiera livsmedelsransoner och andra levnadsförhållanden i enlighet med varje arbetares produktivitet. Denna differentiering genomfördes i hela Ryssland; de mest framgångsrika tvångsarbetarna kallades ”stöttrupper” och fick åtnjuta särskilda privilegier.

”Vilken differentiering i fråga om matransoner som förekommer framgång av lägerorder nr 9 från ledningen i Dmitrevskijlägret beträffande normerna för brödransonerna för allmän utdelning och särskilda inköp”, avslöjar en sovjetförfattare. ”En lägerintern som fullgör sin prestation upp till 79 procent får 600 gram bröd dagligen, mellan 80 och 99 procent 700 gram, mellan 100 och 109 procent 800 gram och mellan 110 och 124 procent 800 gram plus rätt att inköpa 200 gram från marketenteriet; den som fullgör 125 procent och därutöver har rätt att erhålla ett kilo bröd jämte 200 gram från marketenteriet.” [1]

”I Karelen finns speciella kök för stöttrupperna”, heter det i en annan rapport. ”I Belgorsk-anstalten finns en separat mässlokal för stöttrupperna. I fyra korrektionsarbetsinstitutioner i norr är stöttrupperna inhysta i särskilda sovsalar som är bättre utrustade och försedda med bättre kulturella förmåner. I Ural — Tjusovskij, Berezovskij, Sverdlovsk och Perm — är marketenterier öppnade för stöttrupperna och dessa erhåller särskilda ransoneringskort.” [2]

De lägsta livsmedelsransonerna är de som är avsedda för de minst effektiva arbetarna — ”slöfockarna” och ”maskarna”. De är med avsikt satta under existensminimum. De består i regel av 450 gram bröd om dagen, någon gång med tillskott av annan föda, men sjunker ibland under denna kvantitet. Avsikten är tydligen att förmå ”maskaren” att börja arbeta ordentligt igen. Å andra sidan medför de låga ransonerna att fången successivt försvagas och till slut dör av svält.[3]

Detta är en ny och speciell ”avlöningsform” för slavarbete. Många andra detaljer har så småningom införts; de har vanligtvis tagits från lönesystemet för fria arbetare, men med vissa modifikationer med hänsyn till fångarbetets fordringar. Sålunda har ”kollektivarbete” upptagits. Det är ett system som innebär att en grupp fångar som enhet tilldelas ett visst arbete och ersättning utbetalas i enlighet med hela gruppens prestation. Var och en är därför tvungen att ta hänsyn även till sina medfångars arbetsprestation, bekämpa ”slöfockarna” och ”maskarna” och i olika avseenden ikläda sig administrationens uppgifter. En annan uppmuntran för duktigare arbetare är möjligheten att avancera till lägerpolis eller funktionär inom administrationen.

Dessa och en massa andra uppfinningar är avsedda att förmå fången att arbeta bättre och övervinna de kända och erkända negativa faktorerna i slavarbetet. Det förklaras att de nedsättande resultaten av slavarbete inte uppträder i Sovjetunionen eftersom detta nya uppmuntringssystem i förening med fångens påstådda intresse för sitt arbete placerar systemet på en högre nivå än dess företrädare.

---

[1] I. L. Averbach: *Ot Prestuplenja k trudu* (”Från brott till arbete”), Moskva 1936, sid. 158.
[2] *Sovetskaja justitsija* 1933, nr 9.
[3] Följande tabell (ur Zwiernjaks ”La Justice soviétique”, sid. 102-103) ger en föreställning om portionspriset för olika klasser i lägren.

	Portionspris pr dag i rubel
Militärvakter (vochra) i lägren samt brandmän Administrativ och teknisk personal (ATP)	2:25
”Fjärde ransonen” (för dem som fullgör över 100 procent av den bestämda produktionen)	2:09
”Tredje ransonen” (för dem som fullgör mellan 81 och 99 procent)	1:57
”Andra ransonen” (75-80 procent)	1:38
”Första ransonen” (under 74 procent)	1:39
Dömda ”maskare” samt fångar som är anklagade för förseelser i lägret	0:71

I själva verket är det emellertid det gamla slaveriet plus ett nytt system av stimulanser, av vilka den starkaste är driften att upprätthålla livet.

Slöseri med mänskliga varelser.

Den andra negativa synpunkten på slavarbete är det fruktansvärda slöseriet med människo-material. Denna naturliga följd av ett slavarbetssystem har sovjetmyndigheterna inte kunnat hitta på något sätt att undvika. Förresten har det sannolikt aldrig vid utnyttjandet av slavarbete förekommit ett sådant slöseri med människor som fallet är i Sovjet-Ryssland.

Den privata slavägaren som nedlade kapital i sina slavar var lika angelägen att hålla dem som sina kreatur vid liv och i form. I en statlig ekonomi som inte behöver investera pengar i sin slavarbetsstyrka bortfaller detta motiv att ge slavarna ett minimum av vård. En stat behöver heller inte tillhandahålla sina slavar arbetsbesparande maskiner. Den som inte längre kan prestera ett effektivt arbete blir en börda.

I det amerikanska slaveriets historia var slavdrivaren och slavägaren inte samme man. Slavhandlaren måste bege sig långt in i Afrika och kanske bränna byar för att komma över sin levande handelsvara. I Sovjetunionen fyller MVD båda uppgifterna. De byar och städer där människomaterialet hämtas ligger under dess välde och kontroll. När människomaterialet dukar under förlorar slavagenturen inga investeringar.

Under de första stadierna av tvångsarbetssystemets utveckling var arbetslägren en följd av vissa politiska åtgärder som regeringen tillgripit, exempelvis jordbrukskollektiviseringen. Längre fram blev orsak och verkan sammanflätade. Under senare hälften av trettiotalet och särskilt under kriget vidtog NKVD vissa politiska åtgärder för att fylla bristen på färskt människomaterial. Det fanns exempelvis ingen politisk nödvändighet att 1939 10 skicka en miljon människor, män och kvinnor, från östra Polen, de baltiska staterna och Bessarabien, när dessa länder annekterades av Sovjetunionen, till fånglägren. Det var politiskt meningslöst att skicka dit tusentals människor tillhörande små nationella grupper vilkas ”autonoma regeringar” upplöstes under kriget. Det råder inte ringaste tvivel att varje gång någon större undertryckningsaktion diskuteras och förbereds, NKVD har i tankarna sin stora ekonomiska uppgift, nämligen att ständigt fylla luckorna i arbetslägren.

Det råder i Ryssland en anmärkningsvärd disproportion mellan antalet män och kvinnor. Även före det senaste kriget fanns det omkring åtta miljoner fler kvinnor än män i Ryssland. Den väldiga dödligheten bland männen under kriget har gjort denna disproportion till ett oroande problem. Det föds nästan lika många pojkar som flickor. Disproportionen under fredstid beror på den stora dödligheten bland de vuxna männen och att tvångsarbetet är en av de viktigaste orsakerna till denna onaturligt stora mortalitet framgår därav att kvinnorna endast utgör 10 å 15 procent av invånarantalet i lägren. Detta förhållande är naturligtvis väl känt för sovjetregeringen, men allting tystas ner och bortförklaras med den utnötta, banala frasen om ”oundvikliga offer i den stora kampen”.

Slaveriets pris.

Ekonomiskt sett tycks tvångsarbetssystemet i Sovjetunionen ha varit effektivt. I en översikt över kriget uppgav Stalin och hela pressen upprepade det ögonblickligen — att kriget hade varit en viktig prövosten på det nya sociala och politiska systemet i Sovjet-Ryssland och att segern visat att jordbrukskollektiviseringen och industrialiseringen, liksom också kommunismens inrikespolitik, hade varit sunda. Han undvek att nämna en annan viktig faktor som lämnade ett

avsevärt bidrag till krigsekonomin nämligen tvångsarbetssystemet. Om det var sant att den slutliga framgången helgade medlen, så är det lika sant att den utgjorde en historisk bekräftelse på slaveriets existens i en modern stat.

I själva verket har tvångsarbetets effektivitet, trots all stimulans och alla tvångsmedel, stannat på en utomordentligt låg nivå.

En tvångsarbetare har säkerligen inte ens presterat hälften av en fri rysk arbetare, vilkens produktion i sin tur aldrig varit särskilt hög.

Folkkommissarie Krylenko klagade i ett radiotal den 24 maj 1934 över att det i korrektionsarbetskolonierna rådde ”slarv med offentlig egendom jämte bristfälligheter och inadvertenser av alla möjliga slag; material och verktyg ligger kringslängda och utnyttjas inte ordentligt. Det blir ständiga stopp till följd av att arbetet inte är ordentligt organiserat.” Han uppgav också att skörderesultatet i tvångsarbetskolonierna var 40 procent lägre än genomsnittet för Sovjetunionen.

”Otäcka sabotage förekom i Armavirs CLC”, hette det i en rapport till en konferens med CLC:s agronomer. ”Spannmål spilldes på höstarna och om vårarna saknades utsäde; i stallarna blandades glasbitar i fodret med påföljd att hälften av hästarna dog.” Som allmänt omdöme hette det att ”i de flesta korrektionsarbetskolonierna är jorden otillfredsställande odlad”.

”Rymningar”, hette det vidare, ”är en direkt följd av de dåliga materiella och kulturella förhållanden varunder fångarna lever... En allvarlig brist i CLC:s arbete är jordens dåliga uppadling, som bär skulden till den utomordentligt svaga skörden i våra kolonier. År efter år nedlägger vi stora pengar på våra jordbrukskolonier, men hittills har resultatet varit dåligt ... Vid ett antal kolonier i norra Kaukasus blev rensningskampanjen ännu sämre än såningskampanjen på grund av dålig organisation av arbetet, inkompetent arbetsledning samt slöseri med arbetskraften och olämplig fördelning av densamma; tröskningen skedde skam till sägandes först i januari.”[1]

Förutom att tvångsarbetssystemet är improduktivt och slösar med människomaterial har det blivit en kraftigt bidragande orsak till en politisk och moralisk försämring. Bedrägerier, stölder och korruption är en naturlig och oundviklig följd av de förhållanden som råder i lägren, där ingen människa kan hålla sig vid liv om hon levde hederligt. De så kallade ”korrektions”-lägren har helt enkelt blivit ”korruptions”-läger. Ingenstans i världen har moralen sjunkit så djupt som i dessa moderna slavinstitutioner. Verkningarna av denna oroväckande försämring har gjort sig gällande långt utanför koncentrationslägrens murar.

Ur politisk synpunkt har arbetslägren hastigt utvecklats till plantskolor för en våldsam antidemokratisk inställning. Det förekommer givetvis inga riktiga politiska debatter innanför taggtråden eftersom man inte kan få några tillförlitliga upplysningar om händelserna i Sovjetunionen och världen. Ibland har det framlagts resolutioner som enhälligt antagits, med uttryck för internernas osvikliga trofasthet mot Sovjets sak. Deras värde är emellertid lika med noll. De som lyckats rymma från arbetslägren och slippa undan till utlandet har inte fortsatt att predika lojalitet mot Sovjetunionen. En del flyktingar har valt en annan väg. Ivan Solonevitj exempelvis, en rysk gymnastiklärare som 1934 lyckades fly till utlandet, anslöt sig först till den politiska grupp som samlats kring Paul Miljukov, ledaren för de liberala ryska emigranterna. När han fann att Miljukov inte tillräckligt kraftigt opponerade sig mot sovjetregimen begav han sig till Sofia där han startade en tidning kallad ”Rysslands röst” och blev ledare för en icke obetydlig grupp nazistvänliga ryssar som sedan bistod Tyskland i dess krig mot Ryssland. Till samma politiska

[1] *Sovetskaja justtitsija* 1934, nr 6.

grupp i Sofia anslöt sig Nikonov Smorodin, en förutvarande bondeledare som lyckades slippa ut efter sex års vistelse i fängelser och arbetsläger.

Det är emellertid ytterligt sällsynt att någon lyckas fly till utlandet. Mot några stycken f. d. fångar som har tagit sig över gränsen står många tusen som lever kvar i Ryssland under antagna namn och ännu fler som lever under sina egna namn efter att ha tjänat ut sin strafftid. Deras verkliga inställning till den sovjetska politiken döljs under en mask av underdånighet och solidaritet. Men vilket berättigat och naturligt politiskt hat brinner inte under denna mask av lojalitet!

Den verkliga gränsen för slaveriet är av politisk och moralisk och inte av ekonomisk art. Kampen mellan humanitet och brutalitet, mellan skoningslöst förtryck och människans frihet, mellan tvång och individuella rättigheter betecknar upp- och nedgångsperioderna i slaveriets historia. Krig utgör en plantskola för grymhet som lever kvar i generationer; verkningarna av denna moraliska försämring försvinner så småningom men det går mycket långsamt. Slaveriets återupplivande på 1900-talet har möjliggjorts av och är en direkt följd av internationella konflikter där miljontals människor har varit tvungna att döda och såra varandra för att själva rädda livet, där oceaner av blod har strömmat och där den enskildes liv inte räknats. Det var ingen tillfällighet att slaveri utvecklades i det land som förutom ett världskrig har varit härden för historiens största inbördeskrig och där krigsspänningen inte avtagit på decennier.

6. Vita dödens land

Fjärran östern.

Kolyma-området är ett ödeland i en utkant av världen, i de kalla vidderna vid Norra Ishavet. Floderna är isbelagda åtta å nio månader om året och polarnatten täcker landet sex å tio veckor om vintern. När en snöstorm — som vanligen varar flera dagar — sveper fram där lämnar även den mest härdade urinvånare inte sin stuga utan att först binda fast sig med ett rep. Annars skulle han aldrig hitta hem igen i snöyran utan omkomma några steg från hemmet. Temperaturen sjunker ibland till minus 30 grader, så att kvicksilver blir böjligt som bly och järn skört som glas. Jorden är en hårdfrusen massa och endast ytlagret tinar upp under den korta sommaren. Under detta sträcker sig den ”geologiska isen” hundra- och tusentals fot ner i jorden. Detta islager är föremål för vetenskapsmännens livligaste intresse; det anses dölja många hemligheter från jordens långa historia, men för människorna i landet, vilka blir avkylda inte bara uppifrån utan även nedifrån, är det en förbannelse.

Det är lätt förklarligt att Kolyma-trakten har varit praktiskt taget obebodd ända till senaste tider. Folkräkningen 1926 visade en befolkningstäthet av mindre än en person på hundra kvadratkilometer. Det är först på de senaste åren som sovjetregeringen har gått in för en energisk kolonisation av området. Detta har täckts med ett nät av korrektionsarbetsläger, vilkas befolkning ständigt måste kompletteras med nya tusental slavkolonister. De flesta återvänder aldrig från ”den vita dödens land”. Några få har turen att komma tillbaka till Ryssland men de tvingas att tiga beträffande sina iakttagelser och upplevelser inför hotet om ännu strängare straff för ”förrådande av statshemligheter”.

Hemligheten i detta fall är en av dem som sovjetregeringen mest svartsjukt bevakar — det är nämligen hemligheten om Sovjets guld. I de amerikanska tidningarna förekommer ibland uppgifter om de enorma guldskatter som är samlade i Kremls källare.[1] Varifrån har detta guld

[1] *New York Times* meddelade exempelvis den 9 januari 1946 att guldlagret i Kreml uppgick till mellan två och tio miljarder dollar.

kommit? Det är ett faktum att det inte fanns där för femton eller tjugu år sedan när regeringen var tvungen att sälja de ryska museernas skatter för vad den kunde få, för att kunna betala de maskiner som köpts utomlands. Guldet har uppträtt de senaste tolv eller femton åren och fortsatte att strömma till även under krigsåren när nationen spände varje muskel för att slå tyskarna. Det påstås att Stalin personligen har hand om denna fond och att han själv har uppgjort planerna för den. På hans initiativ har i flera års tid en välorganiserad guldletning pågått över hela Ryssland. På flera platser har sökandet givit resultat. Men det rikaste fyndet — så rikt att det trotsar all beskrivning — har gjorts i Kolyma-området.

Guld i tajgan.

Det var inte länge sen — kanske en tjugu år tillbaka — som Kolyma-området ansågs vara ”fattigt på produkter inom mineralernas kungarike”, som det hette i gamla ryska uppslagsböcker. Man visste att där fanns ansenliga glimmerfyndigheter, nomaderna från trakten brukade byta bort stora glimmerflak i staden Sredne-Kolymsk. Järnfyndigheterna användes av traktens smeder för att tillverka enkla knivar och spjut. Men allt detta hade föga handelsvärde och väckte ringa intresse. Visserligen förekom det lösliga traditioner om guld som skulle finnas på avlägsna platser. Men sådana historier överflödade hela Sibirien av; varenda sibirier var säker på att någonstans i närmaste tajga fanns en rik åder som varit känd antingen av hans egen eller hans grannes farfar, vilken emellertid olyckligtvis hade dött innan han kunde uppenbara hemligheten för andra.

Det var 1910 som möjligheten av guldfyndigheter i Kolymaområdet började dryftas på allvar. En förrymd fånge kom fram ur skogen vid Kolymas övre lopp medförande en liten påse guld som han sålde till en handlande. Historien har endast bevarat fångens förnamn, som i sin diminutiva form ”Boriska” sedermera gav namn åt det första guldfältet på området — ”Boriskin”. Nyheten om Boriskas fynd spreds i hela Sibirien, men hans route var så otillgänglig och själv var han så tystlåten och svartsjuk om sin hemlighet att folk började tala nedsättande om hans upptäckt. I själva verket är Boriskin ett av de rikaste guldfälten vid övre Kolyma. Så utbröt första världskriget, följt av revolutionen, och den f. d. fången svalt ihjäl på en av sina guldsökningsexpeditioner.

Historien om Kolyma-guldet började på allvar 1925 när en ”vit” officer Nikolajev som hade tagit aktiv del i de militära operationerna mot bolsjevikerna i Fjärran östern 1920-22 beslöt utnyttja den av sovjetregeringen beviljade amnestin och kom fram ur skogen där han hade varit gömd över tre år. Efter att ha förvärvat sovjetskt medborgarskap begav han sig till riksbanksfilialen i Jakutsk (huvudstaden i nordöstra Sibirien) och överlämnade några uns platina under uppgift att han hade utvunnit metallen i tajgan mellan Kolyma och Indigirka. Hans historia väckte uppmärksamhet. Två år förut hade ett mycket rikt guldfält upptäckts vid floden Aldan och Jakutsk gick fortfarande i guldfeber. Visserligen väcker platina inte samma intresse i Sibirien som guld, det betingar visserligen högre pris men anträffas i mycket mindre kvantiteter. Men platina anträffas sällan ensamt. Där det finns platina kan man vara nästan säker på att även hitta guld. Följaktligen utrustade myndigheterna i Jakutsk en guldletningsexpedition som samma år utsändes till de platser som Nikolajev angav. Året därpå följde sovjetska vetenskapsakademin exemplet och skickade en egen expedition till samma trakt.

Den senare expeditionen som stod under ledning av en yngre geolog vid namn Sergej Obrutjov gjorde här en av de oväntade upptäckter som i våra dagar kanske inte kan förekomma annat än i norra Sibirien, nämligen av en okänd bergskedja. De högsta topparna reste sig mellan 3- och 4 000 meter och den utbredde sig på ett 300 å 400 kilometers bälte längs en sträcka av 1 700 kilometer — från övre Kolyma tvärs över Indigirkadalen och omkring halvvägs ner till floden

Jana. Andra bergskedjor öster och nordöst om Kolyma upptäcktes av senare expeditioner. Vår kännedom om den geologiska beskaffenheten hos hela nordöstra delen av Sibirien har alltså de senaste tjugu åren fullständigt revolutionerats.

Den bergskedja som Obrutjov upptäckte har fått namnet Tjerskij-kedjan som en hedersbevisning åt den självlärde geologen Tjerskij som var en pionjär beträffande geologiska studier i Sibirien. Den 18-årige polske studenten Tjerskij förvisades av tsarregeringen till Sibirien för sitt deltagande i den polska resningen 1863. Under sin förvisning blev den unge mannen intresserad för den väldiga okända kontinenten Sibirien och kastade sig med stor entusiasm över dess studium. Han företog flera resor till föga kända trakter och hans undersökningar, vilka offentliggjordes både i Ryssland och andra länder, ställde honom i främsta rummet bland Sibiriens vetenskapliga upptäckare.

Tjerskij avbröt inte förbindelserna med Sibirien eller tappade intresset för detta land när han frigavs från landsflykten. Han uppgjorde en plan för en geologisk expedition till Kolyma, fick finansiellt stöd av ryska vetenskapsakademin och begav sig 1892 ut på sin resa, åtföljd av sin hustru och trogna följeslagerska från föregående resor. Strapatserna under denna expedition blev emellertid för svåra för honom och han dog den 26 juni 1892 i Sredne-Kolymsk efter ett misslyckat försök att nå det berg som nu bär hans namn.

Tjerskij var inte den ende utlänning som kom som landsflykting till Sibirien under eskort av bajonettbeväpnade soldater och blev en lidelsefull älskare av denna ”förvisningsort” och ägnade sitt liv åt dess studium. Även andra politiska förvisade har lämnat viktiga bidrag till Sibiriens utforskning. När den nordligaste bergskedjan i Sibirien fick Tjerskijs namn var detta samtidigt ett erkännande åt det arbete som uträttats av andra polska landsflyktiga. Det är en bitter ödets ironi att samma bergssidor och klyftor som bär en polsk patriots namn upptar tusentals gravar för hans landsmän som skickats dit av Stalins regering. De hade inte begått något brott mot Ryssland eller ens mot Stalins regering. Deras enda brott var att de kämpade mot Hitler när han anföll Polen och för detta skickades de till Tjerskij-bergen för att gräva guld. Stalins Sibirien mottog de nya landsflyktingarna med betydligt större grymhet än deras landsmän utsattes för 80 år tidigare när de hade gripit till vapen mot tsar Alexander II.

Med den nya kännedomen om Kolyma-områdets geologiska beskaffenhet följde en ändrad uppfattning om dess mineralrikedom. I dag kan ingen kalla detta område fattigt. Visserligen har sedan femton år inga rapporter om dess utforskande förekommit ens i de geografiska och geologiska facktidskrifterna — allt dylikt material betraktas nämligen som statshemligheter. Men tillräckligt många fragmentariska uppgifter har sipprat ut i pressen för att man skall kunna dra den slutsatsen att detta land har bland de rikaste mineraltillgångarna i världen. Dessa omfattar olja, kol, grafit, glimmer, fosforit, marmor, järn, koppar, zink, tenn, bly, volfram, molybden, silver, platina, flera olika sorters ädelstenar och mycket annat, men främst av allt stora mängder guld.

Snöstormarna, den bittra kölden och det tunga täcket av geologisk is som tynger ner jorden, har sedan urminnes tider tjänstgjort som omutliga vaktposter över dessa skatter mot det farliga rovdjuret människan. Först i våra dagar har hon äntligen lyckats avslöja hemligheten. Efter Obrutjovs första expedition går inte ett år utan att flera expeditioner är i verksamhet i området. Hundratals unga och företagsamma geologer genomgår metodiskt det väldiga landet, intränger i de otillgängligaste trakter dit människan aldrig förr har vågat sig, undersöker varenda klyfta, varenda flodbank, minsta fördjupning i en liten flodbädd. Överallt mäts, antecknas och kartläggs, och landet är så outtömligt att inte en enda expedition lär ha återvänt från sina strövtåg under den korta polarsommaren utan någon intressant upptäckt.

Sovjetargonauter.

Den kommersiella guldutvinningen i Kolyma började 1927. Först var det fria guldgrävare som arbetade ensamma och på egen risk trängde fram i de guldförande områdena kring Kolyma-flodens övre lopp. 1929 vaskades enligt officiella sovjetuppgifter guld på tre fält inklusive Boriskin. På dessa tre fält fanns sammanlagt 65 guldgrävare medan 108 man bodde i de angränsande kolonierna.

Sovjetlagen föreskriver att allt vaskat guld skall överlämnas till den statliga trusten Sojuz-Zoloto (guldunionen). Men den närmaste filialen till denna trust, som öppnades på hösten 1928, ligger i staden Ochotsk över 1 700 kilometer från guldfälten. Under sådana förhållanden var det omöjligt för trusten att trots energiska försök att hålla guldpriset i nivå med de stigande priserna på förnödenheter, vidmakthålla det monopol på guldinköp som var dess lagliga uppgift. Den överbjöds av privata köpmän som trots de stränga statliga åtgärder som vidtogs för att hindra deras verksamhet lyckades upprätthålla en till hälften laglig existens och visade stor initiativkraft och rådighet. De var de första som anlade en direkt vinterväg genom tajgan från mynningen av Ola vid Ochotska sjön till guldfälten för att på så sätt kunna transportera förnödenheter och födoämnen till guldgrävarna. De sålde naturligtvis allt till mycket höga priser. Men de var också beredda att betala högt pris för guldet och fäste sig inte vid de av myndigheterna fastställda priserna. Svarta börsen dominerade på guldfälten och tog hand om en stor del av det utvunna guldet. Enligt sovjetmyndigheterna gick detta privat köpta guld i själva verket till japanerna vilkas fiskebåtar på den tiden hade fritt tillträde till Ochotska sjön och i saknad av rysk kontroll kunde inlöpa i många hamnar på denna vilda och obebodda kust. Detta är mycket antagligt ty varor som såldes på guldfälten bar ofta japanska etiketter.

Guldsökarna utlovades åtskilliga privilegier om de ville uppträda lojalt mot trusten, men detta hjälpte inte upp situationen, lika litet som att trusten fick oktroj på guldfyndigheterna inom ett väldigt territorium, 1930 omfattande 1 600 kvadratkilometer mellan floderna Kolyma, Bochanga och Bujunduj. Försök att organisera guldletningen under trustens ledning hade lika liten framgång. Det kom talrika och oemotsägliga bevis på att guldfyndigheterna i Kolyma överträffade de mest sangviniska förväntningar. En annan sak var att komma åt dem.

Det fanns två alternativa lösningar på problemet. Det ena var att lämna guldsökarna fria händer, varigenom de skulle ha utvunnit guldet på samma sätt som tidigare skett i Kalifornien och Alaska. Det andra var att investera ett stort kapital, inte så mycket för att organisera själva utvinningen som för att bygga vägar och andra kommunikationsmedel inom området. Sovjet-regeringens politik uteslöt det förra alternativet, eftersom sedan många år all privat handel och industri skoningslöst hade undertryckts i hela landet. Och vad beträffar investering fanns det

inget kapital att investera, ty staten genomgick en akut ekonomisk kris och saknade kontanta medel att betala de väldiga beställningarna i utlandet på maskiner för första femårsplanens stora program. Krediter gick inte att få och för diskontering av kortfristiga växlar i utlandet måste sovjetregeringen betala ockrarräntor, 36 å 42 procent, ja, ännu mer.

Lösningen upptäcktes i en helt annan riktning. Sovjetregeringen hade inget fritt kapital i den gamla ”borgerliga” betydelsen, men den hade överflödande tillgång på ett annat slags kapital, nämligen människoliv.

Det var vid denna tidpunkt som Stalin höll på att genomföra jordbrukets fullständiga kollektivisering och förvisade till Sibirien och andra trakter i norr de bönder som vägrade att medverka. Dessa räknades i miljoner, de flesta var goda arbetare, starka och härdade och vana vid bondens strävsamma liv. Dessutom förvisades hundratals vetenskapsmän och ingenjörer som

förut hade beklätt ansvarsfulla poster men av en eller annan anledning blivit misstänkta för en kritisk inställning till regeringen. Här fanns sålunda en massa både arbetskraft och expertis för stora projekt. Strängt taget var alla sådana som var dömda till en långsam död ”samhällsfarliga” element i regeringens ögon. Det gällde alltså endast hur man skulle lyckas pressa av dem deras återstående arbetskraft och hur denna återstod bäst skulle kunna utnyttjas för statens syften.

Några inledande experiment i denna riktning hade redan företagits, i det ett stort antal ”samhällsfarliga” element hade använts för byggandet av Östersjö—Vita havs-kanalen. Nu beslöt man använda samma metoder i andra delar av landet, däribland Fjärran östern. Sådana arrangemang lades naturligtvis i händerna på GPU. På vintern 1931-32 bildades inom denna ett särskilt administrativt organ under namnet Dalstroj som fick hand om ett väldigt arbetsprogram för utveckling av nordöstligaste Sibirien. Den främsta uppgiften var att organisera guldutvinningen i Kolyma-trakten. Uppgiften ansågs som en av de viktigaste i det statliga programmet och följaktligen ställdes omfattande resurser av arbetskraft i form av tvångsarbetare till Dalstrojs förfogande. Sådant var det fasta kapital varmed vår tids sovjetargonauter begav sig ut att leta efter Kolymas gyllne skinn.

Till chef för Dalstroj utnämnde GPU en lettisk kommunist vid namn Reingold Berzin. Denne hade varit vallpojke i sin hemby, vid sjutton års ålder deltagit i 1905 års resning, anslutit sig till ”skogsbröderna”, som de lettiska partisanerna på den tiden kallades, men inte varit särskilt aktiv varför han slapp undan den tsaristiska regeringens repressalier. Han uttogs till militärtjänst under första världskriget, genomgick krigsskola och blev officer i den nyuppsatta lettiska skyttedivisionen. Detta var strax före revolutionen. Kort därpå var Berzin bolsjevik och chef för divisionen. Senare blev han befälhavare för de första truppstyrkor som skickades ner för att kväva revolten vid Don; han slogs med tjeckerna i Ural och blev inspektor för den lettiska röda armen i den kortvariga lettiska sovjetrepubliken. Han visade inga särskilda militära talanger och hans viktigaste prestation var enligt den sovjetska militärencyklopedin hans ”tappra” strider mot de antibolsjevikiska partisanerna i Turkestan. Härför belönades han med flera medaljer och andra utmärkelser.

1925-26 blev han flyktigt inblandad i den oppositionella oro som uppstod i det kommunistiska partiet; han tvangs att lämna militärtjänsten och erhöll en viktig post i det ekonomiska rekonstruktionsarbetet. När det gällde att finna en administrativ ledare för Dalstroj befanns han vara lämplig och utnämndes, då han förenade erfarenhet från den militära tjekan med arbete på det ekonomiska området, för att inte tala om att han var en f. d. oppositionsman som behövde göra bot för sina felsteg genom intensiva ansträngningar på sin nya post. Erfarenheten hade visat att sådana kommunister var särskilt hänsynslösa.

Kring Berzin samlades en stab erfarna GPU-män och beprövade experter: ingenjörer, geologer, konstruktörer. Redan från början lades projektet upp i stor skala. GPU gav fullmakt åt Dalstroj att utvälja fackmän bland fångarna och dessutom igångsattes en kampanj för att värva frivilliga som lockades med goda villkor. Dalstroj hade en annons på 57 rader i landsortspressen där den erbjöd plats åt gruvspecialister och lastbilschaufförer, geologiska experter och intendenter ni. fl. Det faller av sig självt att GPU också skulle tillhandahålla behövliga truppstyrkor tillsammans med ett tillräckligt antal av de specialdresserade hundar som är oskiljaktiga följeslagare till alla polistrupper i SSSR.

Kampanjen i Fjärran östern inleddes på sommaren 1932. Efter en förberedande undersökning beslöt man att börja letandet efter Kolyma-guldet vid stranden av Ochotska sjön och i huvudsak följa den väg som de privata köpmännen hade brutit genom skogen från mynningen av floden Ola. Nagajev som är beläget nära mynningen och omkring 500 kilometer nordost om staden

Ochotsk utsågs till främsta operationsbas. Det är en djup och stor naturlig hamn (ungefär sjutton kilometer lång och fem kilometer bred) som är nästan fullständigt skyddad för vinden. Å andra sidan var den sedan gammalt känd för en speciell sak, nämligen att all bebyggelse saknades vid dess stränder. I Ryska lotsen av 1923 heter det: ”I själva hamnen i Nagajev saknas såväl byar som hus och infödingstält”. Detta är lätt förklarligt. Stränderna vid Ochotska sjön är kända för sin utpräglade ogästvänlighet, men till och med där sticker Nagajev av genom en avskräckande hårdhet. Det är en utomomordentlig ankarplats men ingen plats för mänskliga varelser. Det omges av klippor som skjuter ut över vattnet. Dessa klippor som delvis stiger till en höjd av trehundra meter eller därutöver skyddar hamnen, men på lovartssidorna sveper vinden fram ohejdat. I vattenbrynet vid klippornas fot finns ingen plats där människor kan söka skydd och uppe på klipporna kan man knappt stå på benen i den kalla, fuktiga, genomträngande vinden som i fråga om hårdhet söker sin like på andra håll i världen.

Den bergskam som skyddar hamnen i norr är glest bevuxen med lärkträd, ett svagt trädslag som knappt kan klamra sig fast vid stenarna och inte ger något skydd för vinden. På andra sidan ligger en myr av en för trakterna i nordöst vanlig typ. Den täcker den eviga isen. Ännu längre bakom börjar tajgan, polarskogen, där trädens rötter inte kan gå på djupet för den geologiska isens skull och där det följaktligen förekommer stora klungor av döda träd.

Det torde vara svårt att finna en plats som är mindre lämpad för människor. Men GPU:s pionjärer tänkte inte på människor. De tänkte först och främst på att bassängen i Nagajev lätt kunde ta emot en mängd stora fartyg och framför allt att den låg närmast Kolymas guldfält fågelvägen. Det var detta som förmådde dem att välja denna plats till framtida huvudstad för hela nordöstra Sibirien och uppföra denna utan tanke på det pris naturen kunde utkräva. Den nya huvudstaden fick namnet Magadan redan innan den hade tillkommit.

På sommaren 1932 började fartygens ångvisslor att för första gången i Nagajevs historia störa den stora tystnaden. Fartyg kom från Vladivostok lastade med gods för Dalstroj: maskiner, utrustning, födoämnen och ”arbetskraft”.

Den sista kategorin var den största. På dessa ångbåtar som staten hade överlåtit till Dalstroj var lastrummen ombyggda för att kunna ta emot en levande last. De var inredda med britsar tre eller fyra över varandra, vilka var så fullpackade med fångar att det var omöjligt att gå omkring eller ens sätta sig upp; man fick ligga på sin brits och kunde knappt vända sig utan att störa sin granne. Promenader på däck kom naturligtvis inte i fråga, ingen tilläts lämna lastrummet under hela resan och det var inte alltid som ens klosetterna togs ut.

En sådan båt kunde ta 8 000 å 12 000 fångar om de packades ordentligt. Den seglade förbi Japan med luckorna täckta av presenningar, utan en själ på däcket, mörk med undantag av lanternorna, liksom ett hemskt spökskepp ur gamla sagor.

Särskilda åtgärder var vidtagna för att hindra uppstudsighet och myteri. Rummen var genom tjocka järngaller uppdelade i isolerade sektioner. I de trånga passagerna mellan gallren patrullerade beväpnade GPU-män. Kulsprutor var monterade på vissa punkter varifrån de kunde behärska varenda vrå i lastrummet. Dessutom fanns det brandsprutor som på ett ögonblick kunde dränka olydiga fångar med iskallt havsvatten. Tidigare erfarenheter av fångtransporter utnyttjades omsorgsfullt. Dessa Dalstroj-ångare, vilkas skorstenar var målade med ett ljusblått band - hoppets färg, symboliserande Sovjetunionens förhoppningar på det stora företaget — var betydligt bättre beredda att möta alla obehagliga eventualiteter än de slavskepp som hundra år tidigare förde laster av svartingar från Elfenbenskusten till Charleston och New Orleans i Amerika.

I dessa trånga och kvava lastrum tillbragte fångarna åtta eller nio dagar, beroende på hur grov

sjön var (och Ochotska sjön är känd för sina häftiga stormar). När de magra och eländiga människorna anlände till Nagajev sattes de i land på den nakna kusten under bar himmel. Tjänstemännen och vakterna reste tält åt sig på de bästa platserna, de som var relativt torra och någorlunda skyddade för vinden. Fångarna fick klara sig bäst de kunde inom lägerområden där enda tecknet på gästfrihet var den grova taggtråd som inhägnade den. Det officiella programmet tillkännagav: ”Bostäder kommer att uppföras senare. För ögonblicket får man finna sig i strapatserna. Vår första uppgift är att bygga hamnen och staden.”

Fångarna fann sig i strapatserna och byggde. Med bara händer byggde de pirer för oceanångare och kassuner under de branta klipporna där sjön var fyra å fem meter djup invid stranden. De högg ut breda gator i stenen ner till pirerna. De uppförde diverse fabriker i tur och ordning efter deras betydelse: sågverk, ett tegelbruk, ett fisksalteri, ett reparationsvarv, en kraftstation. De började dika ut myren och röja tajgan på platsen för den blivande staden, de fällde och grävde upp träden med rötterna, de drog upp mossan för hand och harvade jorden gång på gång för att åstadkomma något som liknade ett odlingsbart ytlager till försvar mot den påträngande geologiska isen. De byggde hus för den administrativa personalen och privathus för tjänstemännen och deras tjänare, de byggde ”vinterbonade” baracker med dubbla väggar med sågspånsfyllning för GPU-trupperna, de byggde ett särskilt litet hus för polishundarna som senare skulle spela en viktig roll i Kolymas straffläger. Det fanns tid och möjlighet till allt utom till att bygga baracker åt slavarbetarna själva.

Hela sommaren och långt fram på hösten bodde arbetarna i riskojor som de uppförde på sin fritid. De samlade grenar i tajgan, bar dem till lägret, bredde ut dem på den sumpiga marken till golv och ställde upp dem som väggar och tak. Det var mestadels lärkträd som är det enda som växer i tajgan i kustområdet. Detta träd har ett segt och värdefullt timmer som klarar det fuktiga klimatet utmärkt; hus av lärkträ varar i generationer. Men grenarna av detta barrträd med deras små glesa och mjuka barrknippen utgör ett dåligt skydd mot ett hårt klimat. Barren faller snart av och lämnar kvar de nakna kvistarna som släpper igenom vind och regn. Det bör antecknas att på stranden av Nagajev är det inte en dag på sommaren då det inte regnar och inte en jordbit som inte är sumpig.

Arbetet var hårt och pressande, så mycket mer som det utfördes under ett ständigt överhängande straffhot. Det måste medges att metoderna för att pressa ut mesta möjliga ansträngning på detta tidiga stadium inte var så ”vetenskapligt” utvecklade som senare. Men de var tillräckligt hårda ändå. Det värsta var fukten. Arbetet måste utföras oberoende av regnet.

I myrarna stod männen upp till knäna i vatten. De som var sysselsatta vid hamnbygget hade det ännu värre, de fick den ena störtsjön efter den andra över sig av bränningarna och måste ofta vada i det iskalla vattnet. Det fanns ingen plats där de kunde torka sig.

Till en början fanns ingen bestämd arbetstid utan fångarna tvangs att arbeta så länge de kunde stå på benen. Det fordrades av dem att de skulle visa ”entusiasm”. Maten var dålig: bröd, torkad fisk, ibland varm soppa och två gånger om dagen en mugg hett vatten.

Männen återvände till sitt läger trötta och hungriga och framför allt våta och kalla in i märg och ben. Enda sättet att bli varm var genom lägereldar som de själva fick tända åt sig.

Först lät man eldarna brinna hela nätterna, men det slutade man så småningom med. När männen återvände uttröttade efter dagens arbete sjönk de ihop i en hög i sina våta kläder på den sparsamt täckta marken. Det var inte underligt att varken kläder eller människor stod rycken. Kläderna möglade på kropparna och männen blev sjuka. Epidemier utbröt och dödligheten steg katastrofalt. I och för sig skulle inte den höga dödligheten ha oroat myndigheterna. Men

epidemierna spreds till GM-trupperna och den anställda tekniska personalen och detta vållade stor bestörtning. De organisatoriska bristerna i guldsökningsföretaget avslöjades: det fanns alldeles för få läkare och en nästan total brist på nödvändiga medikament. Fångarna i egenskap av mänskliga varelser ägnades fortfarande inte en tanke.

Först sent på hösten, när en massa dödsfall hade inträffat, gavs befallning om att bygga baracker för arbetarna. Det var inte sådana vinterbonade baracker som för vakterna. Väggarna var av enkla bräder, det fanns inga golv, britsarna var i tre våningar och uppvärmningen ombesörjdes av järnspisar. Fångarna fick veta att barackerna endast var temporära. Men tio år senare var de lika fullpackade med folk och är det antagligen fortfarande.

Dödens dal.

Varje vecka kom ångare och landsatte tusentals nya fångar i Nagajevs hamn. Det var förvisade som var utvalda särskilt med hänsyn till sin lämplighet för kroppsarbete, sibiriska, ukrainska och vitryska bönder, Don- och Kubankosacker. Det skulle ha varit slöseri med pengar att forsla dit fysiskt mindre motståndskraftiga individer. När stadsbygget i Magadan inte behövde fler arbetare skickades nykomlingarna in i tajgan för att bygga den långa bilvägen till Kolymas guldfält. Jämfört med deras öde hade de som stannade i Magadan ett himmelrike.

Vägen skulle gå från Magadan till Srednikan, centrum för guldletningen vid övre Kolyma, och fortsätta till Seimtjan, en liten koloni vid den punkt där floden upphörde att vara farbar. Fågelvägen från den ena ändpunkten av vägen till den andra var ungefär 350 kilometer och de herrar i Moskva som hade utarbetat Dalstrojs program avsåg att den skulle kunna öppnas för biltrafik redan 1934, förutsatt att erforderlig arbetskraft fanns tillgänglig. Men kilometerna vid Kolyma var inte som vanliga kilometer. De ledde genom tajgan, ogenomträngliga myrar och vilda berg, en outforskad och aldrig av människofot beträdd trakt. Liksom alla vintervägar i Sibirien gick vägen över frusna floder som på sommaren uppställde extra hinder för vägbyggarna. Den förberedande stakning som hade utförts först av Sojuz-Zoloto, sedan av Dalstroj var mycket ytlig. Svårigheterna undveks genom improvisationer under själva bygget. Det var de vid vägarbetet sysselsatta fångarna som fick betala.

Redan på hösten 1932 när myrarna och de otaliga vattendragen i tajgan frös till, började stora kontingenter fångar skickas från Magadan inåt landet till vissa punkter längs den utstakade vägen. De skulle tillbringa vintern i tajgan och utföra förberedande arbeten för nästa sommars vägbygge, fälla träd, bygga baracker, lägga stockvägar över myrarna.

Alla — ledningen såväl som fångarna — fruktade den kommande vintern, den första i ett okänt och vilt område. Inga kläder hade utdelats åt fångarna och de gick i samma gamla slitna kläder som de burit vid sin arrestering och som inte på minsta sätt passade för vintern, särskilt inte vintern vid Kolyma. En vinter i tajgan utan bättre skydd än sådana kläder var detsamma som en säker död.

Därmed fanns förutsättningarna för en desperation som skulle vålla alla möjliga tråkigheter. Fångarna måste i och för sitt arbete förses med hackor vilket i deras händer var ett farligt vapen. För att förebygga oroligheter sökte ledningen förklara för arbetarna att flyktförsök eller myterier var lika meningslösa som hopplösa. Och i själva verket fanns det inga utsikter att sådana försök skulle lyckas. En flykting kunde inte komma långt i tajgan utan att frysa eller svälta ihjäl eller råka ut för vilda djur. Hans enda möjlighet var att återvända och bekänna. Men obarmhärtiga straff väntade dem som återvände. Enligt reglementet var flyktförsök belagt med dödsstraff. Detta drabbade inte bara själva rymlingen utan även alla som hade känt till hans plan och

underlåtit att rapportera den. Ännu hårdare repressalier väntade myterister. Om några fångar i en grupp gjorde sig skyldiga till olydnad, särskilt väpnad olydnad, skulle hela gruppen ”likvideras”.

Konsten att skrämma fångarna sattes formligen i system. Här hade GPU:s hundar en stor uppgift och de användes också flitigt. Varje konvoj som begav sig in i tajgan åtföljdes av ett antal varghundar. Dessa hundar var dresserade att inte angripa uniformsklädda personer och särskilt inte GPU-vakter. De hade fått lära sig att det var av sådana de fick sin dagliga matranson, ett halvt kilo rått kött, mjölk och annat — allt sådan mat som vakterna själva, för att inte tala om fångarna, endast såg vid sällsynta tillfällen. Hundarna var också dresserade att visa ett fint sätt mot välklädda civila. Men åsynen av en fånge var tillräckligt för att göra dem vilda. De betraktade alla i trasiga kläder som fångar, men när Dalstroj längre fram utdelade särskilda fånguniformer dresserades de att känna igen dem. Det var omöjligt för en fånge att slippa ifrån hundarna i tajgan. Så snart en hund hade satts på spåret följde den det tills den fick upp bytet, var det än gömde sig. Den rusade på sin man, fällde honom och slet i honom tills GPU-vårdaren ropade på den. Stundom fick hunden tillåtelse att döda mannen. Men när detta inte skedde räddades rymlingen endast för att få motta sitt bestämda straff. Sedan utställdes i enlighet med föreskrifterna hans sargade lik i det läger varifrån han sökt rymma. Om den infångade flyktingen av någon anledning tilläts leva, fördes han blödande omkring i lägren så att alla skulle se vad som väntade dem som följde hans exempel. En av fångarna hade satt ihop en klagande visa om ett flyktförsök som slutade med att rymlingarna upphanns och infångades av de stora grå hundarna som det var omöjligt att rädda sig ifrån. Lägerledningen annekterade denna visa och tvang de infångade rymlingarna att sjunga den på sin rond genom lägren.

Under sådana förhållanden var enskilda flyktförsök eller gemensamma myteriförsök detsamma som självmord. Trots att alla kände till detta förekom ständigt flyktförsök. Särskilt talrika var de under den fruktansvärda första vintern. De massprotester som utbröt blev grymt undertryckta. Ingenting kunde hejda fångarna eftersom själva tvånget att leva i tajgan var en utdragen död som sträckte sig över veckor eller månader.

Till en viss grad berodde det på att ledningen inte känt till under vilka förhållanden fångarna skulle bli tvungna att arbeta och inte vidtagit nödvändiga förberedelser. Men bakom alltsammans låg något annat: det djupt rotade föraktet för människoliv som i alla fall var dömda till undergång.

Dalstrojs första vinter kom ovanligt tidigt och var ovanligt sträng. Snöstormar rasade flera veckor i sträck. Till och med i Magadan var det ibland nästan omöjligt att ta sig från det ena huset till det andra. Vid flera tillfällen var förbindelserna med tajgan fullständigt avskurna och inga livsmedel kunde sändas till lägren inne i landet. Eftersom fångarna endast kunde medföra ett litet förråd vid avfärden från Magadan började svälten snart härja i tajga-lägren. Dessutom saknades baracker varför arbetarna fick bo i tält eller rishyddor vid minus tjugu grader. Trots den olidliga kölden fortsatte fångarna sitt arbete. Även under normala tajga-förhållanden dog fångarna i hundra-eller tusental och nästan alla hade förfrusna händer och fötter. Vad som försiggick i en del av vinterlägren under de veckolånga snöstormarna är en hemlighet för myndigheterna eftersom ingen levande varelse fanns kvar, varken fångar eller vakter eller ens hundar. En av trakterna i detta område, Sjajvinskidalen, har sedermera blivit kallad ”Dödsdalen”. Det sägs i orten att en fångkonvoj på tusentals man med sina vakter råkade vilse i snöstormen och omkom till sista man. Det hette senare i Magadan att av alla dem som Dalstroj detta första ”heroiska” år sände ut i tajgan återkom endast en eller två procent.

De förberedande arbetena för sommarens byggnadskampanj misslyckades så gott som fullständigt. Ledningen för Dalstroj fortsatte emellertid med sina planer som om ingenting hade hänt. De första båtarna från Vladivostok brukar anlända till Magadan i slutet på april, medan

floderna i tajgan ofta är isbelagda till slutet av maj eller början av juni. Så snart sjöfarten öppnades 1933 lossades nya fånglaster i Magadan och skickades omedelbart på vintervägen in i tajgan för att fortsätta vägbygget. Förtvivlade ansträngningar gjordes för att påskynda detta, ansträngningar som betalades med lika förtvivlad valuta: människoliv.

Ur teknisk synpunkt erbjöd otvivelaktigt detta vägbygge utomordentliga svårigheter. Det innebar inte endast att fälla och rycka upp träd, anlägga en massa små och stora broar, bygga dammar vid floderna, spränga kilometervis i bergen och borra tunnlar, vilket allt var tillräckligt svårt. Det värsta hindret var frosten som under töväder undergrävde och uppslukade även den till synes fastaste konstruktion. Det påstås att en viss del av vägen, knappt ett par kilometer lång, uppslukade över 80 000 stockar, i runt tal trettio å sextio stockar för varje längdmeter. Trots detta är sektionen långt ifrån pålitlig och kräver årliga reparationer.

I nordöstra Sibirien är sommaren lika förrädisk som vintern. Vädret växlar mellan kvävande hetta och isande körd. Solen står över horisonten nästan dygnet om och kastar sina sneda strålar på jorden. Under påverkan av solvärmen blir jorden särskilt på sluttningarna åt söder upphettad till en nästan tropisk temperatur. Men i myrarna mellan kullarna är vattnet iskallt; ju hetare solen skiner dess envisare blir motståndet från den geologiska isen vars övre lager här ligger knappt en halv meter under jordytan. Den som arbetar i en sådan myr steks obarmhärtigt ovanifrån och avkyls underifrån. Även den kraftigaste bryts ner om han tvingas att under längre perioder arbeta under sådana förhållanden, särskilt om han inte är försedd med lämplig skobeklädnad. Men sovjetfångarna är tvungna att arbeta under sådana förhållanden hela dagarna i sträck i sina vanliga slitna näverskor, utan möjlighet att ens torka kläderna och med dålig och otillräcklig mat. De har alltid en vakt bakom ryggen som med gevärskolven håller efter dem så att de inte slappnar av i arbetet.

Ännu värre än gevärskolvarna är insekterna, myggor, knott och flugor av alla möjliga storlekar, som är den sibiriska tajgans plågoris och hänger i hela moln över myrarna. Redan för länge sedan antecknade resande att kustområdet vid Ochotska sjön plågades av otäcka insekter. Särskilt finns det en stor spyfluga som kan sticka igenom den tjockaste djurhud. Smärtan av dess styng gör hästarna tokiga. Infödingarna som är mer eller mindre vana vid dessa insekter går aldrig ut i tajgan annat än tjockt klädda och försedda med vantar och myggnät. Dalstrojs fångar hade givetvis inget skydd av något slag och för dem blev arbetet rena tortyren.

Följden av allt detta blev att Dalstrojs företag sommaren 1933 kostade ännu fler människoliv än föregående vinter. Under de följande åren steg de mänskliga ”produktionskostnaderna” mer och mer. Inte nöjd med den ström av fångar som nådde Magadan ordnade Dalstroj export av arbetskraft till Kolymas mynning vid Norra Ishavet, varifrån fångarna skickades uppför floden för att bygga landsvägen från Seimtjan söderut eller gräva guld. Skeppningarna till Kolyma-mynningen kom dels från Vladivostok, dels från Archangelsk. Den stora ishavsleden, som i trehundra år hade varit en dröm för upptäcktsresande och sjömän och som krävt väldiga offer och otaliga människoliv, utnyttjades för första gången kommersiellt av Dalstroj för skeppning av slavar. Den första ångare som seglade från Archangelsk till Ambartjik, den nya pir i Kolymas mynning som Dalstroj anlagt för egen räkning, hette ”Rabomtji” (Arbetaren) och förde last av slavar.

En av de tidigaste expeditionerna till Kolyma-mynningen och den mest tragiska — var ångaren ”Dsjurmas”. Det var en stor oceanångare, speciellt utrustad för transport av fångar för Dalstroj, som på sommaren 1933 gjorde sin jungfruresa från Vladivostok till Ambartjik, en sträcka på över 4 000 sjömil, med full last av omkring 12 000 fångar. Restiden var inte tillräckligt noggrant beräknad med påföljd att fartyget kom för sent på året in i Norra Ishavet och fastnade i isen i

västra delen av Tjukotska sjön nära Wrangel-ön. Det blir säkerligen aldrig känt hur det gick för fartyget under den fruktansvärda arktiska vintern, hur de dömda fångarna i lastrummen kämpade för livet och slutligen dog. Det enda man vet är att fartyget inte landsatte en enda fånge när det på sommaren 1934 slutligen anlände till Ambartjik. Det uppges att vid återkomsten till Vladivostok måste nära hälften av besättningen söka vård för psykiska rubbningar. Det viktigaste för staten var emellertid inte förlusten av fångarna eller besättningens lidanden utan det faktum att det värdefulla skeppet räddades.

Även ett annat fartyg blev infruset på vintern 1933-34, det var i östra delen av samma hav. Det berömda ”Tjeljuskin” hade sänts från Leningrad till Vladivostok för att visa att Norra Ishavsleden kunde trafikeras utan övervintring på havet. ”Tjeljuskin” krossades i isen och sjönk den 13 februari 1934, men expeditionens medlemmar, som uppgick till 104 personer, slog läger på isen. Hela världen var orolig för deras öde. Det fanns endast ett sätt att komma dem till undsättning, nämligen med flyg, och det var många i Förenta staterna som gärna ville åta sig detta. Alla erbjudanden om hjälp avböjdes emellertid av Sovjetunionen, vars representanter förklarade att det var en hederssak för Ryssland att ”rädda sina söner”. Endast teknisk hjälp mottogs, men det var ryska flygare som företog färden till Tjukotska sjön trots att detta medförde ett långt dröjsmål i räddningsoperationerna. Senare har det visat sig att hänsynen till nationens heder endast var en skylt för helt andra motiv; Den punkt där de 104 medlemmarna av ”Tjeljuskin”-expeditionen väntade på räddning låg inte mer än 200 sjömil från ”Dsjurmas” övervintringsplats där de 12 000 fångarna höll på att frysa och svälta ihjäl. Moskva fruktade att amerikanska flygare vid räddningen av hjältarna från ”Tjeljuskin” av en tillfällighet skulle avslöja den fruktansvärda hemligheten med ”Dsjurmas” martyrer.

Belöning a la Stalin.

Landsvägen från Magadan till Seimtjan visade sig bli mycket längre än man ursprungligen hade tänkt och arbetet mycket långsammare. I stället för 350 kilometer fågelvägen kom den att bli dubbla sträckan landvägen. Enligt planen skulle den vara färdig 1934 och den var inte klar ännu 1937 då den emellertid öppnades för trafik sedan större delen av konstruktionsarbetet var fullbordat. Hela arbetet väntades vara färdigt på hösten 1937 och förberedelser gjordes för en högtidlig invigning. Rapporter från Moskva talade om regeringens tillfredsställelse med Dalstrojs prestationer, trots förseningen, och antydde att administrationen hade att vänta frikostiga belöningar vid landsvägens öppnande, liknande dem som utdelats tidigare till ledningen för sådana anläggningsarbeten som Östersjö-Vita havs-kanalen, Moskva—Volga-kanalen och andra.

Belöningar utdelades verkligen, fastän inte av det slag som administrationen hade väntat. Reingold Berzin, Dalstrojs skapare och förste chef, och hans närmaste medarbetare arresterades, stämplades som ”utländska spioner” och sköts.

Detta var en verklig revolution i det avlägsna Kolyma-området där Dalstrojs chef var en potentat med oinskränkt makt över sina underlydandes liv och död, med andra ord över hela områdets befolkning. Moskva hade tydligen fruktat att arresteringen skulle mötas med motstånd och ha andra icke önskvärda återverkningar. Följaktligen vidtogs exceptionella försiktighetsmått. Först kom ett telegram till Magadan på direkt linje från Moskva att centrala exekutivutskottets presidium hade beslutat att med anledning av femårsdagen av Dalstrojs första landstigning i Nagajev tilldela Berzin Lenin-orden, Sovjetunionens högsta hederstecken vid denna tid. Han anmodades att infinna sig i Moskva för att personligen motta belöningen. Flygplanet som kom för att hämta honom medförde ett exemplar av Izvestija där presidiets beslut var återgivet in extenso. Berzin förteg givetvis inte den glada nyheten för sina närmaste medarbetare. Det blev ett

avskedskalas, bevistat av Dalstrojs högsta funktionärer, varvid mycket sprit förtärdes. Därifrån begav sig Berzin i sällskap med sina bästa vänner till flygfältet. Men där skedde en scenförändring som var värdig en thriller från Hollywood.

Flygplanet hade medfört inte bara det falska tidningsnumret utan även en grupp NKVD-män med fullmakt att överta ledningen i Madagan. Medan en officiell representant för Sovjets högsta presidium överräckte de officiella dokumenten till Berzin och deltog i avskedskalaset besatte NKVD-truppen flygfältet, förbjöd alla som tjänstgjorde där att låta någon veta det, och beredde sig att ta emot Berzin. När denne anlände med sina vänner mottogs de med höjda revolvrar och upplystes om att de var arresterade. Till dem hörde NKVD-chef en i Magadan. De arresterade tvangs att underteckna officiella order varigenom makten överläts till de nyanlända och skickades därefter till Moskva. En allmän räfst inleddes i Magadan och utsträcktes sedermera till hela Kolyma-området.

Det var en massa anklagelser som restes mot Berzin. Han sades ha förbindelser med ”kapitalistiska” regeringar, sälja guld till utlandet, omge sig med erkända, hemliga ”trotskijister” och andra oppositionella samt planera en statskupp för att gripa makten, lösgöra området från Sovjetunionen och ansluta det till Förenta staterna, eventuellt Japan. Liksom under rensnings-rättegången 1936-38 var den kärna av sanning som fanns i dessa anklagelser dold i en massa lögner. Det var alldeles riktigt att Berzin sålde guld till andra länder, men det gjorde han med regeringens vetskap och bemyndigande för att få den valuta som behövdes för att betala Dalstrojs inköp i utlandet (maskinerna för anläggningarna och särskilt för guldfälten kunde endast köpas i Amerika). Vidare hade Dalstroj med regeringens vetskap och direkta uppmuntran anställt ett antal personer som varit medlemmar i de olika oppositionsgrupperna inom kommunistpartiet. Det fanns inte många som frivilligt ville resa till detta hemska land, men å andra sidan rekommenderades ofta ångerköpta oppositionsmän att göra bot för sina felsteg mot partiet och sovjetregeringen genom ett osjälviskt och hårt arbete i Kolyma-området. Nu framställdes emellertid allt detta som ett försök till konspiration för att lösgöra området från SSSR.

I Moskva blev Berzin och hans närmaste medarbetare skjutna. Räf sten i Kolyma-området pågick över ett år; den omfattade inte endast Dalstrojs anställda personal och NKVD:s agenter, utan hela lägrets befolkning, särskilt sådana som var dömda för brott av politisk natur, underkastades en grundlig undersökning. De som hade stått i förbindelse med olika kommunistiska oppo-sitionsgrupper blev föremål för den hänsynslösaste behandlingen och likviderades till sista man.

De högtidligheten i samband med öppnandet av Kolyma-vägen som skulle ha ägt rum 1937 inställdes. Vid denna tidpunkt pågick räfsten som bäst och i Magadan hade man andra saker än fester att tänka på. Förresten fanns det inga som var berättigade till utmärkelser, eftersom Dalstrojs pionjärer, de som hade lagt stockbroar över tajgans myrar och slitits sönder av hundarna var döda allesammans liksom förresten hundarna själva. De hade funnit sin grav i tajgan. Mycket senare — 1940 och 1941 — östes emellertid belöningar från Moskva över Dalstrojs administrativa ledning. Men det var en ny generation som mottog dem, skyddslingar till Beria, NKVD:s nye chef.

Magadan, slavimperiets huvudstad.

Under tiden hade områdets huvudort, Magadan, vuxit upp till en stor och välordnad stad med en folkmängd på 70 000, bestående av MVD-funktionärer och anställda specialister som frivilligt tagit tjänst hos Dalstroj. I hela området fanns omkring 50 000 sådana specialister, av vilka omkring hälften bodde med sina familjer i Magadan. En annan del av stadens befolkning, uppgående till några tusen, utgjordes av förvisade, huvudsakligen högt kvalificerade fackmän

som hade fått privilegiet att bo privat fastän de alltjämt arbetade under MVD:s uppsikt. Utanför stadsgränserna låg flera stora fångläger med en fluktuerande befolkning — huvudreserven för Dalstrojs arbetskraft.

Här och där i Magadan träffar man på trädstubbar från den forna tajgan. Men huvudgatorna är kantade med två- och tre- våningshus. Staden får ljus från en egen kraftstation som även levererar elektrisk kraft till tajgan; ledningarna är lagda på stålmaster över de kringliggande bergskammarna. Där finns flera fabriker, ett antal tekniska fackskolor (för gruvdrift, fiskeindustri etc.), ett fint ”kulturhus” med teater och bio samt ett intressant museum över den vetenskapliga utforskningen av området, där besökarantalet på söndagar kan stiga till 300. Kulturhuset, en både till exteriör och interiör vacker byggnad (uppförd enligt ritningar av en till området förvisad framstående arkitekt), har två goda teatersällskap som ger regelbundna föreställningar i Magadan och även turnerar till de större orterna inne i landet. Den öppna platsen framför kulturhuset var ända till för kort tid sedan besådd med korn och havre, inte till följd av en önskan att kommersiellt utnyttja varje jordbit, utan helt enkelt därför att dessa växter är bäst anpassade efter ortens klimat. Nu har emellertid Dalstrojs vätxodlingsexperter fått fram några härdiga varianter av sydligare blommor, som sedan 1943-44 pryder torget och framkallar besökandes beundran.

Acklimatiseringen av blommor och gagnväxter är föremål för stor uppmärksamhet. Magadan har ett stort försöksfält, utrustat med växthus. Här har man redan fått fram Kolyma-varianter av äpplen, päron, persikor och till och med apelsiner, för att inte nämna alla möjliga bär. Grönsaker, däribland gurka, kål, aubergine, melon och vattenmelon, odlas i drivbänk. Eftersom jordbrukets farligaste fiende här uppe är den geologiska isen, är det stora problemet att tvinga denna så långt ner under ytan som möjligt. Upprepade djupplöjningar av ytlagret, användning av gödningsämnen i stora kvantiteter och liknande åtgärder har givit intressanta resultat. På en del platser där isen förut nådde en halv meter under jordytan, har den nu trängts ner till det dubbla, vilket möjliggjort odling av brödsäd.

Magadan har flera vetenskapligt-tekniska institut för geologi, paleontologi, guldgrävning etc., med välutrustade laboratorier och museer. En del av dem publicerar sina forskningsresultat, men dessa når aldrig yttervärlden och är svåra att komma över till och med i Moskva.

Dalstrojs stora tryckeri utger flera tidningar, en litterär tidskrift, en tidskrift för lokala forskningar samt en massa böcker (över 500 olika fram till 1944, nästan alla dock omtryck av Moskva-upplagor). Den inhemska litteraturen är totalt okänd utanför området och även den officiella bokförteckningen, som har skyldighet att registrera allt som publiceras inom Sovjetunionens område, nämner inte ens Magadan-publikationerna.

Medan alla vetenskapliga och kulturella institutioner är koncentrerade i Magadan har ett stort antal industriföretag vuxit upp överallt i de befolkningscentra som bildats under Dalstrojs verksamhet. Man kan nämna en elektrisk fabrik i staden Atka som tillverkar egna elektriska motorer med märket ”made in the Kolyma”, en mängd fiskkonservfabriker, däribland en vid mynningen av floden Kolyma nästan på den 70:e breddgraden, en metallfabrik i Orotukan, det rika järnmalmsområdet, med den första öppna hyttan i trakten etc., etc. De flesta industri-anläggningarna står naturligtvis i samband med exploateringen av de mineraltillgångar som upptäckts på olika punkter. Enligt Izvestija har enbart antalet nya namn på kartan under Dalstrojs regim över området vuxit till 10 000 och omfattar alla möjliga gruvor, guldfält, fiskarbyar, statliga jordbruk etc.

Den stora omfattningen av Dalstrojs verksamhet har frambragt en mycket invecklad och ovanlig organisation som förenar ledningen av det ekonomiska livet inom området med lagstiftnings-,

rättskipnings-, förvaltnings- och polisfunktioner. I det allmänna sovjetska regeringssystemet intar Dalstroj en plats för sig. Det är en gren av inrikesministeriet och sorterar under detta. Dess officiella namn är Dalstroj MVD. I MVD:s organisation lyder Dalstroj närmast under en av statssekreterarna, i början av 1946 Avrami Pavlovitj Zavenjagin. Med MVD utser endast Dalstrojs chef och ger honom vidsträckt fullmakt att välja sina medarbetare. De senaste åren (antagligen sedan 1938) har Dalstroj letts av generallöjtnant Ivan Fjodorovitj Nikisjov, nyligen invald i nationalitetssovjet (som i SSR:s författning fungerar som en första kammare) som representant för den autonoma judiska republiken Biro-Bidjan. (Mellan Berzins och Nikisjovs tid leddes Dalstroj av en person vid namn Pavlov, som emellertid inte behöll posten länge.) Med den totalitära statens alla fullmakter utövar Dalstrojs chef en obegränsad makt över hela det område som är underställt honom. Detta har vuxit hastigt. I början omfattade det endast guldfälten vid övre Kolyma och trakterna kring den väg som byggdes för att förbinda guldfälten med kusten. Så småningom införlivades angränsande distrikt och för närvarande sträcker sig Dalstrojs myndighet inte bara över hela Kolyma-området och den del av kusten vid Ochotska sjön som betjänas av Kolyma-vägen, utan även över ett område från floderna Jana och Indigirka åt ena hållet och Tjutosk och Kamtjatka åt det andra. Med andra ord, Dalstrojs makt omfattar för ögonblicket hela nordöstra Sibirien öster om floden Lena och norr om floden Aldan (de exakta gränserna har aldrig meddelats offentligt), ett område som är ungefär sex gånger så stort som Frankrike.

Sovjetförfattningen är inte ens formellt i kraft i detta vidsträckta område. Här finns inga regionala och inga lokala sovjeter som utövar någon makt. De enda val som äger rum är till högsta sovjet. All makt och myndighet vilar hos Dalstroj och alla som utövar denna makt utnämns direkt eller indirekt av chefen för Dalstroj. Varje bebodd plats har en ”kommendant” som enligt Dalstrojs bestämmelser har makt att avkunna dödsdom över fängslade personer. En något annorlunda ställning är medgiven de små resterna av infödingsstammarna, tjuktjakerna, jukagirerna, evenkerna etc., som bildar s. k. ”nationella områden”. De åtnjuter diverse förmåner och får hjälp av sovjetregeringen. Men dessa stammar uppgår endast till några tusen personer och har ingen verklig makt ens i sina egna områden.

Folkmängdens storlek är inte känd. Före guldfynden och bildandet av Dalstroj var den ytterst liten och kunde knappt ha överstigit 25- å 30 000 (enligt folkräkningen 1926-27 var folkmängden i Kolyma-området 7 580). Det är inte sannolikt att antalet infödingar har stigit under Dalstrojs regim, trots den skyddspolitik som regeringen har gått in för. Under den första tiden efter revolutionen visade infödingsbefolkningen en märkbar tendens att minskas. Om trots detta Kolyma-områdets totala folkmängd har stigit enormt under Dalstrojs administration, kan det endast förklaras genom importen av en massa slavkolonister. Deras exakta antal är inte känt, eftersom inga officiella uppgifter om denna sak publiceras — förresten inte heller om folkmängden i dess helhet. Man måste vända sig till andra källor för att få möjlighet till en pålitlig bedömning av denna fråga.

En förstahandsredogörelse för Dalstroj har nyligen förekommit i den ryska tidningen Sotsialistitjeski Vestnik i New York (den 10 december 1945). Den är byggd på en rapport av en rysk sjöman, förut medlem av kommunistiska ungdomsförbundet, som i flera år seglade på ett Dalstroj-fartyg mellan Vladivostok och Magadan och är noga informerad om förhållandena i dessa trakter. Enligt hans berättelse har hela området förvandlats till ”ett enda koncentrationsläger, dit man har kastat väldiga massor av de 'undertryckta'. Hur många kunde han inte säga ... men han räknade med att mellan 1937 och 1940 inte mindre än halvannan miljon människor transporterades sjövägen från Vladivostok till Magadan; under varje seglingssäsong (april—november) var fyra Dalstroj-ångare, ”Felix Djersjinskij”, ”Dalstroj”, ”Sovlatvia” och ”Dsjurma” i gång; de gjorde 12 å 15 resor var på sommaren och medförde 6 000 å 9 000 personer

på varje resa.”

Enligt andra uppgifter skulle antalet fartyg som befraktas av Dalstroj vara större, och man vet bestämt att 1940-41 var ytterligare fem båtar, ”Minsk”, ”Kijev”, ”Igarka”, ”Komsomol” och ”Uritskij” jämte isbrytaren ”Sachalin”, i verksamhet med en sammanlagd kapacitet av 35 000 passagerare. Förutom fångar förde båtarna naturligtvis varor vilka strömmade till Magadan och andra Dalstroj-hamnar i väldiga kvantiteter. Trots detta, och även med bortseende från andra skeppningar över Ishavs-routen vilka var relativt små, verkar det antagligt att 400 000 å 500 000 slavar om året importerades. I varje fall kan totalantalet fångar som under Dalstrojs första tio verksamhetsår (1932-41) fördes till Kolyma-området räknas i miljoner.

Under de första åren av andra världskriget minskades importen av fångar och vissa grupper (icke politiska fångar dömda till tre å fem år) återsändes för att mobiliseras till fronttjänst. Men i början av 1944, när de av tyskarna besatta områdena undan för undan befriades, tog fångskeppningen till Kolyma ökad fart. En massa av de miljontals fångarna omkom emellertid. Vid sidan av de dömda måste hundratusentals förvisade och tvångsarbetare av alla möjliga slag bosätta sig på Dalstroj-området liksom fångar ofta måste stanna i Fjärran östern efter strafftidens utgång. De tvångsarbetare av olika kategorier som nu finns i området torde knappast överstiga en och en halv eller två miljoner människor.

Priset på människoliv.

Dalstrojs omfattande och mångsidiga ekonomiska verksamhetsgrenar är inordnade i ett förvaltningssystem med centrum i Magadan. Det är uppdelat på olika grenar: för tillförseln, för fiskeriindustrin, för kolbrytningen, för träindustrierna, för vägbyggen, för jordbruk, för motortransporter etc. Varje gren förses med all den arbetskraft den behöver, men det krävs också att den fullgör sina anvisade uppgifter utan att klicka.

I grund och botten har alla en och samma uppgift, nämligen att säkerställa en kontinuerlig drift av områdets nyckelindustri, guldutvinningen. Det är denna all materiel och alla produkter skall tjäna. Idealet för Dalstroj är att inte behöva köpa något utifrån utan vara helt självförsörjande och kunna överlämna till staten som en nettovinst av sin verksamhet allt guld och alla andra ädla metaller den utvinner. Hittills har den naturligtvis inte lyckats förverkliga detta program, dels på grund av nödvändigheten att ditföra livsmedel, dels med hänsyn till maskinerna som fortfarande måste importeras från utlandet. Men en hel del har uträttats i denna riktning. Fiskeriindustrin exempelvis har utvecklats så kraftigt att den kan förse hela området med fisk och ändå ha överskott att sända till Vladivostok.

Fiskeriindustrins kemister, som arbetar med de problem som föreläggs dem, har uppfunnit metoder att tillverka margarin av fett från havsdjur. Det uppges att inom en icke alltför avlägsen framtid området skall kunna fylla sitt behov av matfett ur egna källor. Under krigsåren kunde motortransportavdelningen omlägga halva Dalstrojs bilpark till gengas varigenom bensinimporten kunde avsevärt nedskäras. I förbigående kan nämnas att försöken att utvinna olja inom området inte har varit lyckade, trots att man har kunnat konstatera att olja finns i marken. Inom jordbruket har, som redan nämnts, mycket blivit uträttat. Vägbyggena tog ny fart redan före kriget. 1939 uppdelades vägstyrelsen i två skilda organisationer, en för södra delen av landet, en för norra. Bilvägen från Magadan till Seimtjan utsträcktes till de nya guldfälten vid övre Indigirka och ett antal bivägar anlades för att förbinda de stora guldfälten vid övre Kolyma med stora vägen. Sammanlagt var 900 kilometer ordentlig väg i bruk. Men det var givetvis otillräckligt för ett område som utvecklades i denna snabba takt. Ett nytt stort väg-byggnadsprogram uppgjordes 1939-40, omfattande nya vägar längst upp i norr vid Kolymas mynning och vid övre Kolyma i

söder kring de s. k. ”gamla” guldfälten. 1939 började arbetet — förutom på en del nya bivägar — på en andra stor bilväg från Dresva-bukten vid Ochotska sjön till gulddistriktet vid övre Kolyma.

Ännu mer omfattande var ett program för vägbyggen öster om Kolymas mynning på Ishavskustens tundra bort mot Berings sund, där geologiska undersökningar kort tid förut hade upptäckt guldfält av enorm rikedom, kanske överträffande övre Kolymas. Det finns inga exakta uppgifter beträffande dessa planer. Informationerna från det inre av Kolyma-området är i stort sett mycket magrare än från Magadan. Vid början av kriget med Tyskland måste emellertid alla de stora vägbyggnads-programmen läggas på hyllan. Vägbygget vid Dresda-bukten stoppades på ett tidigt stadium. I samband med detta vägbygge förtjänar nämnas att historien om utbyggandet av hamnen i Nagajev under den ”heroiska” vintern 1932--33 här upprepades till punkt och pricka. Även vägbygget kring Kolymas mynning blev drastiskt nedskuret om inte helt och hållet stoppat. Anledningen var den stora minskningen av importerade fångar under krigets första år. 1939-40 beräknade Moskva att ha samma obegränsade tillgång på slavarbetare som i början på trettiotalet. Enda skillnaden skulle bli att slavarna inte kom f rån ryska och ukrainska byar, utan från de nyligen annekterade östra provinserna i Polen samt från de baltiska staterna, där ”likvideringen” var i full gång. Hitlers anfall på Ryssland uteslöt denna möjlighet och det blev nödvändigtvis en minskning av slavimporten till Kolyma-området, vilket i första hand drabbade de stora arbetsprojekt som inte hade direkt med guldutvinningen att göra. All tillgänglig arbetskraft koncentrerades på denna.

Guldutvinningen står under ledning av en särskild guldtrust inom Dalstrojs förvaltning. 1939-40 hade trusten tre administrativa underavdelningar, var och en med ett eget område att sköta. Det var: södra gruvadministrationen som övervakade 16 guldfält, däribland de gamla stora guldfälten i Srednikan, Boni-skin etc.; norra (12 guldfält); västra (12); sydvästra (8); nordvästra (6); Tjaj-Urinsk (8) och Tenkino-Detrinsk (4). Tillsammans kontrollerade och dirigerade dessa sju organ arbetet på 66 guldfält, av vilka en del är spridda över så stora områden, att de egentligen borde kallas grupper av angränsande guldfält. Denna lista omfattar inte guldfälten öster om Kolymas mynning som vid tidpunkten i fråga knappt hade börjat bearbetas. Deras administration är obekant, man vet endast att driften har ökats i hög grad under krigsåren. Antalet fångar som användes direkt för guldutvinningen minskades uppenbarligen inte alls eller i varje fall mycket obetydligt. Under krigsåren undergick hela guldutvinningsproceduren en radikal mekanisering.

Hur många arbetare som sysselsätts på guld fälten vet man inte. Fälten är av olika storlek, men att döma av tillgängliga informationer kan inget kallas litet. Det normala antalet arbetare på ett fält torde röra sig mellan 5 000 och 10 000. Siffran når sitt maximum i maj och juni varje år; vaskningssäsongen börjar i juni när nya laddningar av fångar som har kommit till Magadan från Vladivostok levereras på fälten. Under arbetets gång stiger mortaliteten bland arbetarna dag för dag och vid säsongens slut är en hel del döda. Detta har bekräftats av polska fångar som har arbetat i Kolyma-distriktet och sedan frigivits. De har också berättat om förhållandena i ett annat Dalstroj-läger, beläget på Tjukotsk-halvön. Där har grupper på tusentals fångar bokstavligen försvunnit. Detta var enligt vittnena i fråga fallet med ett sällskap på 3 000 polacker, mestadels soldater, som i augusti 1940 anlände till blygruvorna på Tjukotsk-halvön. De vanliga orsakerna till dödlighet ökades i detta fall genom blyförgiftning, beroende på den fullständiga bristen på skyddsåtgärder (åtminstone 1940-41) i dessa gruvor. När ordern om frigivandet av de polska fångarna anlände, behövde ingenting göras eftersom fångarna samt och synnerligen hade dött.

Grundorsaken till den utomordentligt höga dödlighetsprocenten är det intensiva arbetet i förening med otillräcklig föda. Arbetsdagen som före kriget var tio timmar, höjdes under kriget till tolv. Någon söndagsledighet tillåts inte. Om sommaren sker arbetet i dubbla skift för att man skall

kunna utnyttja varenda timme av den korta vaskningssäsongen som vid övre Kolyma varar hundra dagar (från början på juni till mitten på september) och vid flodens nedre lopp något mer än sjuttio dagar (från slutet på juni till början på september). Men den officiellt fastställda arbetsdagen är en fiktion. I verkligheten får arbetaren en ”uppgift”, och om han inte kan fullgöra den får han antingen sin magra livsmedelsranson sänkt eller förbjuds att lämna arbetsplatsen. Eftersom arbetet utförs i lag (”brigader”) som är kollektivt ansvariga, står varje arbetare under ständig uppsikt av sina kamrater. Trots detta händer det ofta att arbetarna vid arbetstidens slut inte är färdiga med sina uppgifter. I sådana fall får hela brigaden stanna på ett andra skift och följande dag fortsätta utan vila, varigenom den får arbeta 36 timmar i sträck. Straffet för underlåtenhet att fullgöra arbetsprestationen är inspärrning i särskilda straffceller som finns i varje lager och som är så konstruerade att de i själva verket är tortyrkamrar.

En mycket sansad men gripande skildring av livet på ett guldfält vid nedre Kolyma har givits av en av de polacker som frigavs på sommaren 1941. Vi återger den i dess helhet.[1]

”Lägret låg några kilometer från arbetsplatsen. Fångarna fick sova i träbaracker med några trasor över sig. Sprickorna i plankväggarna täpptes till med mossa som insamlades efter arbetstidens slut. Fångarna fick inte sova fullt påklädda utan endast i underkläderna. Denna bestämmelse gällde även när de skulle gå ut om nätterna, och avsikten var att hindra dem från att rymma eftersom en del var fullt beredda till sådana desperata försök. Det var beklämmande att se karlar som hade fått tårna amputerade efter frostskador gå till sängs. Andra hade förlorat fingrarna eller hade näsor och kinder förfrusna så att de var alldeles svarta. Det var sådana personer som hade tillbragt en vinter eller två vintrar i lägret. De flesta andra hade 'gått bakom bergen', det vill säga till sin grav.

Reveljen gick klockan fyra på morgonen. Klockan fem begav sig fångarna till arbete efter en frukost bestående av vattvälling och bröd. Brödransonen var ett kilo för första kategorin, 800 gram för andra och 600 gram för tredje. Straff-ransonen var 300 gram. Före avmarschen från lägret uppläste förmannen med hög röst orderna för dagen, varnade mot diverse förseelser under arbetet och meddelade listan på domar som hade avkunnats för flyktförsök och guldstölder. Alla domar var likadana. Därpå tågade brigaden i väg med fem man i ledet och vadade över floden som flöt längs lägrets hela längd. Under de tidiga sommarmorgnarna utgjorde myggen den värsta plågan och de svarta myggnäten för ansiktena erbjöd endast otillräckligt skydd.

Brigaderna vadade över alla floder och bäckar på vägen. Teoretiskt skulle inga avbrott förekomma från det ögonblick arbetet började. Vid middagstid fick fångarna ett mål som var tillagat på arbetsplatsen och bestod av grynvälling utan fett, kött eller socker. Fångarna fick avlösa varandra att äta, medan de övriga fortsatte arbetet. Någon gång kunde en förman i ett anfall av gott humör bevilja en rökpaus. Cigarretterna var mycket egendomliga: hoprullat tidningspapper som innehöll sådant som fångarna själva kunde hitta på, det vill säga allting utom riktig tobak. Sådan betingade ett mycket högt pris, ett litet paket kostade mellan 30 och 100 rubel och var mycket svårt att få tag på.

Den värsta irritationskällan var den oavlåtliga kontrollen under arbetet och därnäst 'stötbrigaderna' som oftast bestod av vanliga förbrytare. Dessa olyckliga var djupt nedstämda, men för en näve tobak kunde de förmås att fördubbla sina ansträngningar. I detta avseende utgjorde de ett exempel för oss, men inte ens de kunde alltid uppfylla de prestationer som krävdes. En brigad, som inte lyckades åstadkomma sin arbetsmängd, fick fortsätta hela natten och sedan följande dag utan mat eller vila för att leverera den fordrade guldkvantiteten. De fångar som inte lyckades

[1] Mora och och Zwiernjak: *Justice soviétique*, sid. 328-330.

sattes direkt efter arbetet i straffcell. Först måste han klä av sig allt utom underkläderna. Han fick tillbringa natten i en träbarack, där regn och snö och frost trängde genom sprickorna i väggarna. Själv stod jag ut med det, därför att jag hade lindat en handduk om kroppen under skjortan, som jag sedan höljde över mig själv och min cellkamrat. Fram på morgnarna kunde man höra skrik från cellerna: 'Öppna, jag dör'. När fången släpptes ut fick han återta sin vanliga plats och arbeta hela dagen med de andra.

Det var zatjistan, d. v. s. upprensningen av jorden sedan det guldförande lagret var uttömt, som mestadels rekryterade straffcellerna. Detta arbete tillgick så att en jordbit på 36 kvadratmeter sopades och borstades med små borstar tills inte ett guldkorn återstod efter sållningen. Det förekom ofta att stenar med inbäddade guldkorn låg djupt ner i jorden och måste grävas upp och köras på skottkärror till en anvisad plats. Vid andra tillfällen var det gropar fyllda med vatten och grus. Även sedan många kubikmeter avlägsnats från gropen kunde en undersökning avslöja existensen av guld; jorden hade inte behandlats ordentligt och arbetaren hamnade i fångcellen.

Av mina egna erfarenheter har jag lärt mig att det höga guldpriset är fullt 'berättigat'. Jag har börjat hata den fördömda metallen och vill helst slippa se den minsta smula guld.

Straffen var inte alltid likadana. En kamrat vid namn Untenberg, en tysk från Volga-distriktet som inte hade uppfyllt sin arbetsprestation, fick klä av sig naken och ställa sig orörlig. Det var en lugn natt och snart var hans kropp täckt av myggor. På morgonen var han alldeles uppsvullen, han skrek av smärta och rullade sig på marken trots befallningen att stå stilla.

Chefen för lägret var en man vid namn Kakolin. Han måtte ha varit en djurisk varelse att döma av den brutala blicken i hans sneda ögon. Han sades vara tatar. Han talade aldrig och jag undrade om han verkligen hade människoröst.”

Bokslutet.

Vi kommer nu till den slutliga frågan: vad är resultatet av detta genuina galärslavsarbete vid Kolyma? Vilken materiell vinst har sovjetstaten fått av dessa offer av otaliga människoliv?

Till en början kan vi lämna ur räkningen alla hjälpindustrier i distriktet, vilka uppenbarligen saknar varje intresse för staten. De tillhör samma kategori som de persikor och apelsiner som odlas i Magadan, det vill säga de vittnar helt enkelt om ett orimligt slöseri. En amerikansk miljonär som fick den tokiga iden att odla persikor vid stranden av Yukon i Alaska skulle otvivelaktigt kunna bringa dem till mognad. Det skulle endast vara en fråga om hur mycket pengar han ville satsa. Sovjets mångmiljonärer slösar också väldiga mängder — men inte pengar utan människoliv. Även sådana prestationer som acklimatiseringen av havre och kål är trots sitt intresse ur vetenskaplig synpunkt ett exempel på samma hjärtlösa slöseri. För att åstadkomma dem har många värdefulla personer fått sätta livet till, exempelvis den världsberömde vetenskapsmannen och medlemmen av sovjetska vetenskapsakademin N. I. Vavilov, vars uppfattning om mutation av växter inte överensstämde med den officiella sovjetska och som dog i landsflykt i Magadan av det hårda klimatet.

Det enda som även i sovjetregeringens ögon kan försvara Kolyma-experimentet är guldet. Några officiella uppgifter på guldutvinningen vid Kolyma har aldrig publicerats. Och sovjetregeringen har gått ännu längre: sedan slavarbetet började spela en viktig roll för fyllandet av Sovjets skattkamrar, har myndigheterna inställt publiceringen av alla uppgifter som har med guldutvinningen att göra. Sedan tio å tolv år tillbaka förekommer inte ens en antydan i några sovjetpublikationer om att guld utvinns i Kolyma-området. För reklamens skull offentliggörs relativt detaljerade uppgifter om områdets utbyggnad, men allt omnämnande av guldet undviks

omsorgsfullt. De enda någorlunda exakta uppgifterna kommer från privata källor, särskilt ryska vetenskapsmän som har avbrutit förbindelserna med hemmet och tagit sin tillflykt till utlandet. Enligt dessa källor nådde guldproduktionen i Kolyma-området under senare delen av trettiotalet 312,4 ton per år och har sedan ständigt stigit. Kriget avbröt inte ökningen trots den tillfälliga nedgången i antalet sysselsatta arbetare. Avkastningen hölls på en hög nivå tack vare en ökad mekanisering av guldutvinningen med hjälp av stora mängder specialutrustning av modernaste typ som importerades från Förenta staterna. De senaste informationerna ger all anledning att tro att när antalet tvångsarbetare efter kriget når upp till sin förutvarande nivå, guldproduktionen skall stiga till sådana rekordsiffror som omkring 500 ton per år.

För att fatta betydelsen av dessa siffror bör man minnas att innan Kolyma-fälten började exploateras uppgick hela den årliga guldproduktionen i Sovjet till mindre än hundra ton (enligt den stora sovjet-encyklopedin) och den sammanlagda guldproduktionen i världen före andra världskriget (enligt Encyclopaedia Britannica) till knappt det tiodubbla. Med andra ord . guldfälten i Kolyma har fyra- eller sexdubblat Sovjets guldproduktion') och ökat Sovjets andel i världens guldproduktion till nära 50 procent mot 12-14 procent före guldfältens öppnande.

Kostnaden för detta guld har varit mycket hög. På grundval av de tidigare anförda siffrorna kan man beräkna att varje ton guld från Kolyma har kostat 700-1 000 människoliv. Ett människoliv för varje kilo guld, det är priset på slavmarknaden i Magadan!

I ett tal i början av bolsjevikrevolutionen yttrade Lenin stolta ord om hur guldet skulle användas efter kommunismens slutliga seger. ”När vi segrar över hela världen”, sade han, ”kommer vi att använda guldet till att bygga pissoarer på storstädernas gator.” Sovjetdiktaturens seger ”över hela världen” är ännu långt borta. Men enligt Stalin har Ryssland redan infört socialismen — med en successiv övergång till kommunismen som nästa mål — under det att guldet spelar en helt annan roll än den Lenin förutsade. De första revolutionsårens utopiska kommunister drömde om en tid när människan skulle upphöra att vara guldets slav och i stället bli dess herre. Vår tids realistiska kommunister fyller myrarna i tajgan med människoben för att lägga vantarna på så mycket guld som möjligt. Mycket har förändrats sedan revolutionen. Mycket vatten har runnit under broarna. Tyvärr inte bara vatten.

1) Guldproduktionen inom andra sovjetområden har endast stigit obetydligt och på senaste tiden, enligt vad man har anledning att tro, rent av sjunkit.

Del 2. Det ryska tvångsarbetets uppkomst och utveckling

1. Det första decenniet

Det var ett imponerande experiment, ett av de största i mänsklighetens historia, att avskaffa inte bara fängelserna, utan även själva brottsligheten och uppnå detta med ett enda slag, i och med en politisk omvälvning. För kommande generationer kommer detta experiment att bli ett ämne för ingående studier och analyser. Det förtjänar betydligt större uppmärksamhet än det hittills varit föremål för.

Lenin fällde 1917 dessa profetiska ord: ”Grunden för all social oro är massornas exploatering. Om denna avlägsnas kommer oron att lägga sig. Och samtidigt med att den försvinner kommer staten att dö ut. För att avskaffa brottet är det nödvändigt, men på samma gång tillräckligt att avskaffa kapitalismen. Så snart den kapitalistiska ekonomin är upplöst kommer brottsligheten att minskas och till slut försvinna. Ett harmoniskt samhälle vet ingenting om brott. I ett sådant samhälle kan fängelserna rivas eller förvandlas till skolor och museer, och hela tvångsapparaten, som är ett livsvillkor för en stat, blir överflödig. Staten vittrar bort.”

Även brottet är enligt Lenins övertygelse ett uttryck för en samhällsfientlig inställning. ”Brott är en form av social oro.” Det bottnar i brist på socialt samvete och en ljum inställning till samhället. Och denna brist på individens identifiering med samhället är i sin tur följden av de motsättningar som den moderna kapitalismen framkallar. Brottets källa är fattigdom, hunger, frivillig sysslolöshet hos de rika och ofrivillig arbetslöshet hos de fattiga; moraliskt förfall är resultatet av social disharmoni.

Det var inte Lenin som var upphovsman till denna teori. Han hade ärvt den från Marx och Marx i sin tur hade upp_ tagit den från 1800-talets liberalistiska strömningar. Iden att människan helt enkelt var en produkt av miljön hade stadigt vunnit terräng sedan franska revolutionen; den stora uppgiften var inte att förbättra individerna utan miljön, det vill säga samhället självt. För Marx innebar en sådan samhällsreform i första rummet en omvälvning av de ekonomiska relationerna. Lenin accepterade denna teori och, liksom han gjorde på andra områden, förenklade den till det yttersta för att kunna använda den som hörnsten i en stor folkrörelse. Kapitalismens avskaffande var för Lenin och hans anhängare alldeles tillräckligt för brottslighetens avskaffande, medan alla andra samhällsfaktorer — ett lands politiska system exempelvis — avfärdades såsom betydelselösa.

Men kunde inte den nyskapade allsmäktiga staten med dess egen speciella våldspolitik bli en ny källa till brottslighet? Kunde inte förhållandet mellan de nya samhällsklasserna bilda en jordmån för nya bristfälligheter? Sådana frågor kunde man ställa, men i detta som i andra avseenden var alla tvivel fjärran från Lenin och hans parti. Frihet från tvivel var en förutsättning för deras stora dynamism. De väntade på allvar att efter novemberrevolutionen och i varje fall efter inbördeskriget skulle brottsligheten börja avta. De brott som fortfarande begicks betraktades som utsvävningar av den gamla generationen som var född i en kapitalistisk miljö och förstörd av denna.

Så länge det fortfarande fanns lagbrytare måste de botas men inte straffas; de skulle genom lämpliga uppfostringsmetoden omvändas till nyttiga medlemmar i det nya socialistiska samhället. Inte straffet, utan förbättringen var den sovjeteka rättsskipningens stora uppgift.

Strafflagen och straffverkställighetssystemet måste undergå en radikal reform. Sådant som hade varit nödvändigt under kapitalismen måste avskaffas i sovjetstaten. Inte en sten av den gamla lagen och rättsskipningen fick lämnas orörd. Hatet mot de gamla domstolarna och lagarna, mot

fängelserna och fånglägren var alltjämt levande. Dessa institutioner måste utplånas för all framtid.

Lenins trogna anhängare Peter Stutjka, Eugene Pasjukanis och Nikolaj Krylenko blev reformatorer av det ryska rättsväsendet och juristen och skriftställaren Eugene Sjirvindt sattes spetsen för fångvården. Alla var uppfyllda av samma ideer som Lenin. Termen skuld avlägsnades från den officiella vokabulären — endast samhället var skyldigt om dess medlemmar begick brott. Det föreslogs att avskaffa strafflagens maximi- och minimigränser för fängelsestraff för vissa förseelser. Krylenko ville överlåta åt domstolarna att utmäta den strafftid de fann lämplig. I det första utkastet till ny strafflag sattes maximistraffet till fem års ”frihetsberövande”. I maj 1922 höjdes det till tio år, vilket dock fortfarande på ett förmånligt sätt kontrasterade mot den förrevolutionära tidens straffmaximum på tjugu år. Fångarnas uppfostran skulle befrämjas. Villkorlig frigivning infördes och tillämpades i stor utsträckning. Det väntades med säkerhet att avskaffandet av kapitalismen och inflytandet från det nya sovjetsystemet snabbt skulle förbättra brottslingarna. Flera år efteråt erkände Nikolaj Krylenko vemodigt: ”Det var särskilda motiv som 1921 föranledde oss att maximera fängelsestraffet till fem år; vi hade den naiva uppfattningen att efter fem års sovjetregim skulle varje brottsling ha omvänt och bättrat sig”.

1 socialismens land skulle det inte finnas några fängelser. Sådana var lämningar efter en kapitalistisk civilisation, monument över barbari och grymhet. Själva termen ”fängelse” av-skaffades och strafflagen nämnde endast ”förvar” eller, som i Sovjet-Ukraina, ”frihetsberövande”. Fängelse nämndes inte längre i domstolsutslag eller i juridiska kurser vid universiteten. En massa böcker och artiklar utvecklade de stora framsteg som uppnåtts i Ryssland genom omläggning av det traditionella fängelseväsendet till ett system för fångarnas förbättring och uppfostran. ”Från fängelser till uppfostringsanstalter” var den stolta titeln på ett samlingsverk av sovjetjurister som utgavs på trettiotalet under redaktion av Andrej Visjinskij.

Likaså försvann termen ”straff”. Det förklarades att straff hade varit detsamma som vedergällning och i denna egenskap måst stå i viss proportion till ett speciellt brott. Något sådant tilläts inte i sovjetsystemet. Där upphörde orsakerna till brott att existera. Det fanns inga brottslingar längre i sovjetlandet, det kunde bara bli fråga om vilsekomna bröder.

Erkända teorier om de brottsliga tendensernas ärftlighet bestreds med största eftertryck. Den italienska kriminologen Cesare Lombroso, upphovsman till den antropologiska skolan, desa-vouerades gång på gång i böcker, artiklar och föredrag. Människan är i grund och botten hederlig, hette det, och endast miljön och samhället förvandlar henne till en brottsling. Under de för-hållanden som råder i Sovjet måste följaktligen antalet brott snabbt minskas; återstoden blir medicinska fall som behöver behandling på samma sätt som tuberkulos och alkoholism och denna måste ske i särskilda institutioner. En av de första förordningarna från justitiekommissa-riatet 1918 förklarade att ”fängelser skulle tjäna förbättring, icke straff”. Kommunistiska partikongressen 1919 förklarade i en resolution att ”arbete är den främsta metoden för förbättring och uppfostran” och krävde i överensstämmelse med denna uppfattning ”fängelsernas ersättande med uppfostringsanstalter”. I fängelserna var uppsatta stora plakat där det lästes: ”Vi undergår inte straff vi blir förbättrade”. I strafflagen av 1924 försvann ”straffen” Nu fanns endast ”åtgärder för samhällets skydd”. ”Förvaringsplatserna” i Sovjet skulle inte vara fängelsehålor, isolerings celler — grymma metoder som ärvts från gamla tiders kapitalistfängelser. Sovjetlagen från tjugutalet förbjöd användningen av ”kedjor, handbojor, inspärrning, ensamceller, indragning av matransoner, avstängning från besökande genom järnstänger” Det inre systemet i ”förvaringshusen” måste vara humant och liberalt i ordets bästa betydelse. Ett eventuellt påpekande att det sovjetska förvaringssystemet kanske skulle komma att likna andra länders

bestreds energiskt.

”Det borgerliga straffsystemet syftar till ett fysiskt och moraliskt nedbrytande, uppnått genom organiserad tortyr och våld på fångarnas människovärde ... Det borgerliga fängelset icke endast misslyckas med att förbättra den dömda individen, utan driver honom tvärtom till nya brott ... I motsats till fängelserna i de kapitalistiska länderna fullföljer (de sovjetska) korrektionsarbetsinstitutionerna sin obligatoriska uppfostringsupp gift genom att kombinera tvång och förbud med uppfostringsmetoder som skall göra fångarna lämpliga att leva och arbeta ett organiserat kollektiv.”

Tvångsarbete i fängelser är slaveri, vidhöll Sovjets ledande män och Sovjets kriminologer och vetenskapsmän. Deras böcker är fyllda av skildringar av tvångsarbete i fängelserna i Förenta staterna, Frankrike, Tyskland och Storbritannien, som beskylls för att använda slavarbete och trots sin hycklande opposition mot slaveriet i världen vidmakthålla det barbariska systemet för tusen och åter tusen interner i sina egna fängelser. Någonting sådant kunde inte hända i Ryssland. Chefen för ”förbättringsanstalterna” skrev: ”Utnyttjandet av fångarnas arbetskraft, systemet att låta dem 'svettas guld', bedrivandet av produktivt arbete i förvaringsanstalter, vilket saknar all korrektiv verkan även om det kan vara lönande ur kommersiell synpunkt, är absolut otillåtet i Sovjets förvaringsanstalter”.

Naturligtvis måste internerna i Sovjets förvaringsanstalter ha någonting att göra, men det arbete som utfördes ansågs vara i hög grad samhällsnyttigt och det utfördes under de gynnsammaste förhållanden och med syfte att förbättra fångarna som mänskliga varelser. Kapitalistiska länder kunde inte tillåta sig att införa sådana liberala former i sina fängelser. I Ryssland betraktades internerna som mänskliga varelser som var berättigade till en viss grad av frihet och även till en smula självstyrelse. Ännu medan de förvarades i anstalter måste de uppfostras till självdisciplin och i detta syfte var det önskvärt att låta dem själva sköta bevakningen och stundom till och med)ära vapen. Tidningar, bibliotek och kulturella arrangemang var obligatoriska och föredrag skulle ofta förekomma. Fångarna uppmuntrades till att utge tidningar på egen hand.

En ny strafform tillades de traditionella och sovjeträttsskipningens representanter var stolta över sin uppfinning: obligatoriskt arbete utan inspärrning, en mild form av ”samhällsskydd”. Den dömde var tvungen att utföra ett föreskrivet arbete bland fria män, stundom mot reducerad betalning. Han tilläts inte byta arbete utan tillstånd av de rättsvårdande myndigheterna på platsen.

Alla dessa reformer — eller snarare reformprojekt — betydde åtminstone en avsevärd förbättring i straffsystemet; att onvikten lades på arbetet var ett betydelsefullt steg framåt; omsorgen om fångarna som mänskliga varelser stod i överenstämmelse med de ideal som hade inspirerat revolutionen.

Den stora traditionen.

Mot bakgrund av den terror som råder i Ryssland och som har ökat i styrka år från år, kan man frestas att betrakta de här refererade synpunkterna som ett direkt, systematiskt bedrägeri. Det var emellertid inga avsiktliga lögner och om man skall tala om bedrägeri så var det självbedrägeri.

När kommunistpartiet kom till makten övertog detta det stora arvet från en ärevördig revolutionär rörelse med höga ideal och humanitära mål inspirerad av självuppoffring och hängivenhet. I nittio år hade tusentals revolutionärer, bolsjevikrevolutionens andliga fäder och profeter, passerat genom det gamla Rysslands fängelseportar, utsatts för det ryska fängelselivets elände och sjukdomar, den sibiriska katorgans grymheter, livstidsdeportationens förtvivlan. Kommunistledarna kände av personlig erfarenhet alla de mörka sidorna hos det gamla straff-

systemet. Humanitet var ett väsentligt drag hos den växande revolutionära rörelsen, vari bolsjevismen endast utgjorde en del. I fördömandet av den gamla strafflagen gick bolsjevikerna ännu längre än de övriga partierna — de inskränkte sig inte till att vilja reformera lagen och fängelsesystemet, utan ville helt och hållet avskaffa dem och införa något nytt. De hävdade att den gamla lagen var omänsklig och inte kunde förbättras, lika lite som andra rester från den gamla staten. Den måste rivas ner och en ny uppbyggas i dess ställe.

Praktiken visade sig emellertid inte överensstämma med teorin. Den nya sovjetregimen var en minoritetsregim som för att kunna behålla makten och fungera måste kämpa mot folkmajoriteten. Vidare var de åtgärder den vidtog för att genomföra sitt ekonomiska program sådana att de ovillkorligen satte stora delar av befolkningen i harnesk. Under den ständiga kampen uppväxte en anda av hänsynslöshet som var raka motsatsen till de humanitära idéerna om en liberal behandling av lagbrytare. ”Rättvisans starka arm” måste träda i stället för hänsynen till ”vilsekomna bröder”. Det nya systemet hade att kämpa mot politiska motståndare under inbördeskriget, miljontals bönder under kollektiviseringen och diverse andra befolkningsskikt på varje stadium av sin utveckling. Det tog sin tillflykt till terror och tillämpade stränga tvångsmetoder. Avrättningen av politiska förbrytare och vanliga brottslingar (”banditer”) utvecklades till ett fast system.

Till en början kunde terrorn betraktas som ett temporärt fenomen. Rätten att avrätta politiska motståndare avskaffades av Lenin 1920. Den återinfördes snart, avskaffades på nytt men återinfördes till slut för att ända sedan dess utgöra ett fast och permanent inslag i sovjetsystemet. I början brukade fängslade politiska motståndare snart lösgivas. Men så småningom vann terrorn i dragkampen med de humanitära tendenserna och efter sovjetsystemets första decennium stod den som obestridd segrare.

Tjekan-GPU betraktades först som en tillfällig institution som snart skulle försvinna och överlämna sin uppgift till andra, liberalare statliga institutioner; även dödsstraffet betecknades i den nya lagen som en ”temporär nödvändighet” mot en ”kämpande kontrarevolution”. I början på tjugutalet upphörde allt väpnat motstånd mot den nya regimen, men GPU fortsatte att växa. Den utvidgade sitt nät av fängelser och koncentrationsläger. Den gjorde rikligt bruk av sin rättighet att avkunna och verkställa domar. Den ställde snart det ”liberala” justitiedepartementet i skuggan och i denna seger för GPU fick de dominerande tendenserna hos det nya systemet sitt klaraste uttryck.

Denna konflikt mellan de höga idealen och den hårda verkligheten ger sin prägel åt den ryska kommunismens ideologiska utveckling under de första decennierna efter revolutionen. Det finns inget politiskt område där den reaktionära utvecklingen — från humanismens högsta toppar till tvångsmetodernas bottenläge — är så tydligt märkbar som i fråga om lag och rättsskipning, fängelser och tvångsarbete. Resultatet blev, som vi snart skall se, ett återställande i slutet på trettiotalet av de gamla idéerna och den gamla terminologin om ”fängelser”, ”skuld” och ”straff” och uppkomsten av en terrorvåg utan motstycke. ”Ett fängelse är ett fängelse”, skrev Soviet Justice 1937, ”varför sådan skygghet?” ”Och straff är straff — vadan rädslan för detta ord?” ”Åtgärder för samhällsskydd” var ”en löjlig term”, konstaterades det. ”Vi måste övervinna den sötsliskiga liberalismen, den medlidsamma inställningen mot förbrytaren.”

Den sensationella nyhet som tjekan-GPU uppfann i Ryssland hette koncentrationsläger.

De båda element som sedermera har kombinerats till det jättelika tvångsarbetssystemet — fångarbete och koncentrationsläger — var till en början oberoende av varandra. Fångarbete betraktades som en humanitär reform för brottslingar, koncentrationsläger var en institution för

sträng behandling av politiska motståndare. Det förra var en källa till stolthet för det talföra och evangeliska justitiekommissariatet[1], det senare var en mörklagd prestation av den hemlighetsfulla tjekan-GPU. De båda potentiella elementen för ett korrektionsarbetssystem uppstod praktiskt taget samtidigt.

I januari 1918 utkom en förordning som utgjorde första steget på den långa vägen till tvångsarbete i Sovjet-Ryssland. Paragraf 1 i denna förordning lydde: ”Bland arbetsföra fångar skall bildas arbetsdetaljer för utförande av för samhället nödvändiga arbeten av en art som icke är mer krävande än en vanlig grovarbetares prestation”.[2] Kort efter förordningens utfärdande organiserades de första lantbruk som sköttes av dömda förbrytare.

Under inbördeskriget upprättades koncentrationsläger på skilda platser i Ryssland. När en reform av koncentrationslägren 1923 företogs befanns det finnas 23 stycken.[3] De flesta upplöstes och internerna överfördes till fängelser[4] eller i stort antal till Archangelsk-området längst upp i norr, där läger upprättades på fastlandet och framför allt på Solovetskij-ön.

Till en början var koncentrationslägren i Ryssland avsedda som uppsamlingsplatser för sådana som under och efter inbördeskriget hade deltagit i den väpnade kampen mot sovjetregimen. Förhållandena i lägren, som många gånger skildrats, var hårda och behandlingen ofta grym. Oskyldiga människor avrättades utan dom och rannsakan. Hårdheten mildrades emellertid ofta till följd av det allmänna kaos som fortfarande rådde i hela sovjetriket. Isoleringen från yttervärlden var inte fullständig och fångarnas öde lättades mycket genom materiell hjälp utifrån. Det förekom en viss grad av politisk verksamhet i koncentrationslägren och fängelserna. Trots att Lenin predikade att politiska fångar skulle krossas, var förhållandena bland dem i själva verket ojämförligt mycket bättre än under hans efterträdare som bekände sig till humanitära frihetsideal. Många av de politiska fångarna i de ursprungliga koncentrationslägren överlevde i själva verket och återfick friheten.

Den stora besvikelsen.

Tiden gick och i mitten på tjugutalet började det visa sig att de förhoppningar man till en början hyst om att brottsligheten skulle försvinna inte hade uppfyllts. Det var en av de största besvikelser som den kommunistiska ledningen i Ryssland upplevat. Inbördeskriget var slut, Nep hade införts, avkastningen inom industrin och jordbruket steg, förhållandet till yttervärlden tycktes ta en vändning till det bättre och ändå ökades antalet mord, stölder, rån, underslev och bedrägerier hastigt och översteg vida den förrevolutionära nivån.

1926 förekom 162 brott per 10 000 invånare, det vill säga i runt tal 2 365 000. 1927 hade antalet fall där den anklagade fällts uppnått en miljon, vartill emellertid kom 1,6 miljoner som dömts på administrativ väg.[5] Den oerhörda ökningen av antalet fall som drogs inför domstol var så mycket

---

[1] Under de första åren efter revolutionen stod ett antal koncentrationsläger och ”förvaringsplatser” under inrikeskommissariatet, som på den tiden hade en helt annan uppgift än det i egenskap av NKVD har fullföljt under senare år. 1922 hade inrikeskommissariatet uppsikt över 56 koncentrationsläger med en sammanlagd kapacitet av 24 750 fångar. 1932 överfördes de flesta existerande fängelser till detsamma. Sedermera flyttades administrationen av ”förvaringsplatserna” till justitiekommissariatet och slutligen 1934 till NKVD.

[2] *Gazeta rabotjevo i krestjanskovo pravitel'stva* nr 16, januari 1918.

[3] M. Isajev: Osnovij penitentsiarnoj politiki, Moskva 1927, sid. 101.

[4] Trots den officiella terminologin var naturligtvis termen ”fängelse” i allmänt bruk.

[5] Statistisk årsbok för SSSR 1927 och 1928 samt A. A. Gertzenson: *Bor'ba s prestupnostju v RSFSR*, Moskva 198. Motsvarande siffror för den förrevolutionära tiden kan inte lämnas till följd av omläggningen av statistiken. Den officiella årsboken för 1914 upptog som ”anklagade”: 1909 304 706, 1910 426 576, 1911 427 156. Av dessa befanns omkring fyrtio procent skyldiga.

mer oroväckande som kriminaliteten med rätta betraktades som en god mätare på landets moraliska och sociala nivå. Den betydelsefulla ökningen av kriminaliteten under de 15 å 20 åren närmast före revolutionen hade tolkats som ett symtom på de osunda politiska och ekonomiska förhållandena. Varje brott för sig liksom varje självmord — är en handling av en individ som drivs av sina egna motiv och intressen, men när dessa individuella fall betraktas som en helhet, försvinner de skiftande motiven och det kvarstår ett stort socialt mönster, en social vågrörelse som sätts i rörelse av sociologiska lagar.

Under tiden mellan 1901 och 1913 hade antalet fångar fördubblats. Siffrorna var följande:

1901	84 632
1903	96 005
1908	171 219
1912	183 949
1913	169 367

Ökningen sammanhängde endast i obetydlig mån med den stegrade revolutionära verksamheten. Det överväldigande flertalet av de dömda var vanliga förbrytare. Nya fängelser måste byggas och ansenliga summor anslogs i det gamla Ryssland föl detta ändamål. Strax före revolutionen hade Ryssland omkring 700 fängelser med ett fångantal av 201 774. Under de fem åren före första världskriget var fängelserna belagda till mellan 80 och 90 procent.

Så sjönk antalet 1917 på ett uppseendeväckande sätt. I jun 1917 fanns endast 24 095 personer i fängelserna. Detta berodde inte på någon förbättring av nationens moraliska eller social förhållanden, utan helt enkelt på att under de första revolutionsmånaderna föll det gamla fängelsesystemet sönder, direktörer och fångvaktare avsattes eller flydde, medan den nybildade polisen — milisen — ännu inte befann sig i det skick att den kunde bemästra denna uppgift. Snart började emellertid fång antalet växa i snabbt tempo vilket framgår av följande siffror

Januari	1924	87 800
”	1925	148 000
”	1926	155 000
”	1927	198 000

Härtill bör läggas tusentals interner i koncentrationslägren och i GPU:s speciella fängelser.

När sovjetregimen 1927 firade sin tioårsdag hade fängelsebefolkningen nått exempellösa siffror; trots att Ryssland hade förlorat ungefär femton procent av sin befolkning genom avträdande av områden till grannstater hade fångantalet stigit vida över de högsta förrevolutionära siffrorna. ”Statistiken för förvaringsplatserna i ryska sovjetrepubliken visar en oavbruten stegring” (av fångantalet), rapporterade chefen för förbättringsanstalterna.[1]

”Under åren 1922-26 har antalet fångar stigit 15 å 20 pro-sent om året och har under dessa fem år fördubblats”, skrev en annan hög sovjetsk justitieämbetsman. ”För varje person som lämnar en förvaringsanstalt efter utståndet straff anländer tre andra.”[2] Och detta trots att strafftiden successivt hade reducerats. 1924 var den genomsnittliga strafftiden 1,25 år, 1925 0,89 år, 1927 0,72 år.

Alla de brottstyper som var kända före revolutionen återkom vid sovjetdomstolarna. Därtill kom att ”officiella förseelser”, exempelvis underslev och korruption, plötsligt fick en väldig omfattning; uppkomsten av en ny klass statliga funktionärer medförde en våg av speciella sovjetbrott.

---

[1] *Sjirvindt i Sovetskaja justtitsija 1927*, sid. 1063.
[2] Gertzenson, a. a., sid. 20, 89, 105.

Under de fem åren 1922-26 steg antalet underslev från 100 till 491, tagande av mutor från 100 till 115 och andra ”officiella förseelser” från 100 till 228. Egendomsbrott som man hade väntat skulle försvinna, var fortfarande talrika och ökades ständigt. Inte heller rån minskades.

En följd av den stigande brottsvågen på tjugutalet var att fängelserna blev överfyllda och behovet av nya ”förvaringsplatser” inställde sig. Av de existerande 600 å 700 fängelserna hade ett antal förstörts under revolutionen och inbördeskriget. Andra fängelsebyggnader befann sig i så uselt tillstånd att de inte längre kunde användas och myndigheterna vägrade att ge anslag till reparationer. 1924 fanns i hela Ryssland endast 432 större fängelser (omfattande alla slag av ”förvaringsanstalter”). 1927 fanns det 177 fångar för varje hundratal platser som stod till förfogande. Trängseln var svår. Fängelset i Saratov exempelvis var dubbelbelagt och fängelserna i Sibirien belagda till det tredubbla. Fångarna fick sova på golvet, de fick inte tillräckligt med mat och de sanitära förhållandena var sådana att le utgjorde en fara för befolkningen i dess helhet.

Den ena reformen infördes efter den andra för att ge plats åt nykomlingar i fängelserna. Det var reformer som vid första ögonkastet verkade utomordentligt liberala. Villkorlig frigivning infördes och myndigheterna var frikostiga med att bevilja dylik (politiska fångar var naturligtvis uteslutna från ett sådans privilegium). Utländska gäster konstaterade med tillfredsställelse att Sovjetunionen hade kommit långt på fångvårdens område.

I själva verket lyckades man härmed endast lätta överbefolkningen. En officiell talesman anmärkte cyniskt: ”Den villkorliga frigivningen har blivit ett medel att lätta situationen föl Fängelserna”. 1925-26 verkställdes endast 36 procent av alla avkunnade domar om fängelsestraff. Ett annat sätt att mildra överbefolkningen var upprättandet av statliga kommissioner föl individuell amnesti. Dessa behandlade ansökningar och benådade tusentals fångar.

Den nya strafformen ”tvångsarbete utan inspärrning” misslyckades också. Även denna reform med det välljudande namnet var avsedd att neutralisera platsbristen. Men från alla håll i landet kom rapporter om svårigheten att hitta lämpliga, avlönade arbetsuppgifter. ”De dömda infinner sig tre gånger (inför kommissionen) och får endast veta att de statliga organ som upprättats för detta ändamål inte är i stånd att ordna med verkställighet av straffet.” Från Orel rapporterades att endast tio procent av de till arbete dömda skickades till någon arbetsplats. Från Amur skrev allmänne åklagaren att ”obligatorisk, arbete är inte ordnat inom detta område till följd av den rådande arbetslösheten och brist på medel att avlöna arbetet”. en rapport från Sibirien hette det att ”på grund av omöjligheten att få fångarna att arbeta och i brist på lämpligt arbete måste vi inskränka oss till att uppföra fångarna på en lista och lämna domarna utan verkställighet”.[1]

Till följd av dessa misslyckanden avhöll sig domstolarna mer och mer från att tillämpa denna nya strafform. 1922 lydde 38 procent av domarna på obligatoriskt arbete, 1924 24 procent, 1925 16,2 procent och 1926 13,9 procent. Systemet höll snabbt på att förlora sin betydelse och var i själva verket en lång tid nästan försvunnet tills det åter uppträdde i arbetslagstiftningen 1940.

Hela rättsväsendet skakades i grunden till följd av omöjligheten att verkställa domstolsutslagen. Oavsett vad dessa lydde på blev de dömda villkorligt frigivna och benådade långt innan detta var önskvärt. Om en normal praxis hade följts skulle det ha funnits minst 400 000 fångar i de under justitiedepartementet hörande anstalterna, men som det nu var kunde inte ens 200 000 omhändertas. Och därtill kom GPU med sina fångar.

Problemet föreföll olösligt såvida inte sovjetregeringen ville släppa till pengar för uppförande av nya fängelser. Denna sak diskuterades mer än en gång men regeringen var obeveklig. Nya

[1] *Sovjetskaja justtitsija 1927*, nr 16 och 34

fängelser i Sovjet-Ryssland! Det skulle verka som en återgång, som ett erkännande av att man hade misslyckats. Hade inte revolutionen utkämpats under parollen ”Ner med fängelserna!”? Hade det inte sagts gång på gång att fängelser endast behövdes i kapitalistiska länder och att sovjetstaten inte tänkte slösa pengar på sådana skamliga saker? Hur kunde en arbetarregering stå till svars med att använda folkets pengar för att bygga fängelser, medan miljoner arbetare fortfarande bodde i slumkvarter?

Sommaren 1927 tog regeringen upp frågan på nytt. Brottslighetens ökning och de olidliga förhållandena i fängelserna underströks. Behovet av en radikal lösning var uppenbart, men några omedelbara åtgärder vidtogs inte. Obeslutsamheten var ett uttryck för en sista hänsyn till principer som man hade fast-hållit vid under ett decennium av optimism, men dessa principer hade nu blivit gammalmodiga och måste ge vika för en ”ny realism”, en realism som skulle komma att bli bestämmande för regeringens politik på mer än ett område.

Arbete som uppfostringsmetod.

Det försök som under sovjetregimens första decennium hade gjorts att införa arbete i fängelserna hade misslyckats. Trots stora ansträngningar, trots den massa instruktioner som utfärdades och de penningmedel som ställdes till förfogande, var det endast ett mindre antal fångar som sattes till arbete på förvaringsplatserna. Därtill fanns många orsaker, paradoxalt nog samma orsaker som gjorde sig gällande i de kapitalistiska länderna. Först och främst fanns det fortfarande tusentals arbetslösa i Sovjet-Ryssland och fångarbetet skulle komma att konkurrera med de fria arbetarna. För det andra hade fängelserna varken lokaler, instruktörer eller råmaterial för industriarbete. Så länge regeringen inte var ekonomiskt intresserad av tvångsarbete och endast såg det ur förbättrings- och uppfostringssynpunkt kunde utnyttjande av fångarbetet inte nämnvärt överskrida den nivå som hade nåtts före revolutionen eller av den kapitalistiska yttervärlden.

För att söka åstadkomma några resultat på detta område investerade justitiekommissariatet vid flera tillfällen medel för upprättande av egna industriella eller jordbruksföretag. Det var meningen att deras avkastning skulle bestrida alla fängelseutgifter, befria staten från den ekonomiska börda som fängelserna utgjorde och göra dessa självförsörjande.[1]

1927 fanns det 1 200 ”verkstäder” av miniatyrstorlek (snickar-, rörmokar-, smides-, skomakeri-, tunnbinderi- etc.), 51 ”fabriker” (tegelbruk, plattfabriker, sågverk, såpfabriker, garverier, cementfabriker, metallpressfabriker, tobaksfabriker, tändsticksfabriker) samt 108 diverse olika etablissemang (tryckerier, kraftverk, garverier, färgerier, konservfabriker, textilfabriker och andra). Den största anlades utanför Moskva i mitten på tjugutalet, det var Ljanozovo-Krjukovskajas industriarbetarkoloni som omfattade omkring 3 000 vanliga fångar.

Samtidigt anlades jordbrukskolonier på olika håll. Dessa representerade den mildaste formen av straff och var reserverade för personer dömda för lindrigare förseelser. Jordbrukskolonierna var statsegendomar, sovchoser, skötta med hjälp av tvångsarbete. Antalet dylika kolonier steg hela tiden under de första tio åren efter revolutionen. 1918 fanns det två kolonier, 1920 åtta, 1923 femton och 1925-26 trettiotre kolonier med en sammanlagd areal av 36 942 hektar. De fångar som arbetade på jordbrukskolonierna hade tillåtelse att röra sig fritt på stora områden och ibland skickades de till byarna för att leverera spannmål eller göra uppköp. Bondebefolkningen i trakten levde i ständig fruktan för denna anhopning av kriminella element som åtnjöt sådan frihet. Det inträffade också åtskilliga förbrytelser, särskilt stölder. Förresten var möjligheten att rymma frestande, och trots myndigheternas dementier var det ett faktum att hundratals fångar försvann

[1] ”De som är berövade friheten måste leva på sitt eget arbete., Sjirvindt i Sovetskaja justtitsija 1929, sid. 1089.

från kolonierna före strafftidens utgång.

Trots den stolta siffran ”1 300 verkstäder och fabriker”, där fångarna skulle vara sysselsatta, var fångarbetets verkliga betydelse mycket liten. 1925 uppgick det sammanlagda penningvärdet därav till 3 800 000 rubel (det vill säga en arbetsprestation av varje fånge på 77 rubel per dag). Avlöningslistan på fångarbetarna var 1 060 000 rubel, varav endast fyrtio procent utbetalades. Beloppen steg en smula de tre följande åren, men nådde aldrig till en nivå som betydde något för landets ekonomi. De uppgick till en eller två promille av Sovjetunionens nationalinkomst för åren i fråga.

Principen att fångarbetet måste betalas med arbetsmarknadens löner kunde i längden inte upprätthållas. Enligt lagen skulle en fånge ha 70å 75 procent av normallönen och de återstående 25 å 30 procenten gå till staten. De flesta fångarna i Ryssland var bönder som skickades till fängelserna i städerna för att avtjäna sina straff. Det visade sig att de 75 procent de skulle få ofta var mer än de förtjänade hemma. För dem innebar fångarbete en ekonomisk förbättring och inte ett straff. En artikel i Sovetskaja justitsija 1926 gav uttryck åt den rådande besvikelsen. Det hette där att ”arbete utan avlöning måste tillåtas och bönder måste tvingas arbeta på landet ... Obligatoriskt arbete har endast en iögonenfallande fördel, nämligen billigheten. Men en person som arbetar under tvång producerar mycket mindre än en fri anställd.”

Det stora misslyckandet erkänns.

Vid slutet av sovjetstatens första decennium hade oförenligheten mellan ideologi och praxis medfört en djupgående kris. Den väntade minskningen i brottsligheten hade inte blivit verklighet utan tvärtom hade brottsligheten nått nya rekordsiffror. Att avskaffa fängelserna hade visat sig omöjligt; i stället tvang trängseln inom desamma till uppförande av nya. Ordentlig betalning för fångarbetet var i de flesta fall omöjligt att genomföra. Det var allmänt bekant att tusen och åter tusen ”kontrarevolutionärer”, politiska motståndare av alla nyanser, hölls inspärrade i koncentrationsläger och fängelser under svåra förhållanden. Villkorlig frigivning, benådning och andra påhitt av sovjeträttvisan resulterade ofta i att brottslingarna mer eller mindre undgick straff. Tvångsarbete utan inspärrning förekom egentligen endast på papperet. Och slutligen: det uppfostrande, förbättrande, förädlande inflytande som arbetet skulle utöva på fången var efter tio år alltjämt ett dimmigt löfte.

Vid den kommunistiska partikongressen i december 1927 gjorde en högt aktad medlem av högsta domstolen och centrala kontrollkommissionen A. A. Solts ett skarpt angrepp på förhållandena.

”Om vi skulle verkställa alla domar som avkunnas av våra domstolar skulle vi nödgas lägga ner miljoner på fängelser ... Varje utslag börjar med orden 'med hänsyn till' ... Ge honom fem år, men med hänsyn till den anklagades proletära ursprung etc. får han kanske två år, medan domaren resonerar ungefär så här: han kunde ha fått sex månader, men eftersom det påstås att han ska bli benådad så ger jag honom två år så kommer han ut om sex månader ... I hela landet råder det faktiskt en kamp mellan domstolarna och fångmyndigheterna. Domaren är rädd att avkunna ett alltför milt straff därför att han resonerar som så: ger jag honom ett halvt år så kommer han överhuvud taget inte i fängelse, därför är det bäst att ge honom två år. Domaren har ingen allvarlig uppfattning om sin dom, han tror inte själv på den ... Det är många mål och många anklagelser som borde behandlas utanför domstolarna. Alla drages inför domstol och i domstolen är det en otrolig massa for maliteter, instanser, kontroller, överklaganden och så vidare i det oändliga.”

Alla hade klart för sig det stora misslyckandet och något måste göras. Antingen måste brottsligheten minskas eller också måste ett väldigt nät av fängelser och koncentrationsläger an-

läggas. Det förra steget skulle förutsätta en omfattande omläggning i liberal riktning av det politiska systemet. Det avvisades. Ryssland valde den senare vägen.

2. "Specialläger i norr”

Fröet till det blivande stora arbetslägernätet var ”speciallägren” i det allra nordligaste Ryssland, på öarna i Vita havet och angränsande fastland. När de i början på tjugutalet upprättades var det inte med tanke på att göra dem till ekonomiska företag, utan de utgjorde helt enkelt en biprodukt av inbördeskriget. Men i samma mån som andra koncentrationsläger lades ner kom lägren i norr att utvecklas till en viktig ny institution. Av lägergrupperna var en i Pertominsk, en i Archangelsk, en i Cholmogorj och en i Kem, alla på fastlandet. Men kärnan i lägersystemet var lägren på Solovetskij-öarna, i korthet kallade Solovki.

Solovetskij-skärgården består av ett stort antal mindre öar belägna omkring 400 kilometer från Archangelsk och 70 kilometer från Kem. Öarna är skogbevuxna och har en massa insjöar. En gren av golvströmmen som berör skärgården mildrar det hårda klimatet, dock inte tillräckligt för att möjliggöra spannmålsodling. På 1400-talet uppenbarade sig några munkar och grundade ett kloster på den största ön, Solovetskij, vilket så småningom blev ett centrum för kolonisationen av hela det Karelen-Murmanska området. Hela detta område tillhörde StorNovgorod som sedan det erövrats av Moskva kom under de ryska tsarernas spira. Munkarna utvecklade med stor duglighet klostrets försörjningsmöjligheter; där fanns ladugårdar, fiskerier och diverse verkstäder för att möta munkarnas och pilgrimernas behov, ett sågverk och liknande företag. Men trots den askes som utmärkte livet i Solovetskij-klostret var det långt ifrån fridfullt. Mer än en gång angreps klostret av fiender.

Sista gången det bombarderades var under Krim-kriget 1854 då brittiska flottan gjorde ett misslyckat försök att intaga Solovki.

Under Ivan den förskräcklige blev klostret ett slags fängelse för framstående personer som anklagades för brott mot staten eller religionen. Den nästan totala isoleringen (från oktober till juni är skärgården av drivis avstängd från fastlandet) gjorde klostret särskilt lämpat för detta ändamål. Den östra muren som skyddade klostret från fientliga anfall var genomdragen av ett nät av små källarhålor utan ljus eller frisk luft, kallade ”stensäckar”; där placerades de fångar som var dömda till de strängaste straffen. Bland invånarna i Solovetskij-fängelset märktes sådana bemärkta män under Moskvas tsardöme som Avraami Palitsyn, en hög dignitär i Troitsko-Sergjevskij-klostret, samt Silvester, ärkepresbyter i Blagovesjtjenskij-katedralen i Moskva. Även deltagare i dekembristupproret 1825 (furst F. P. Sjachovskoj och V. N. Bantisj-Kamenskij) var inspärrade där. Fängelset avskaffades inte förrän 1905.

I början på tjugutalet återfick det sin funktion under sovjetregimen och ställdes under OGPU.

Att rymma från Solovki har alltid ansetts vara ett hopplöst företag. Alla dylika försök har faktiskt misslyckats och de memoarer från Solovki som utgivits i olika länder är skrivna av personer som har rymt inte från öarna utan från uppsamlingslägret Kem eller deporterats till någon annan plats efter att ha uttjänt sitt straff på Solovetskij-öarna och sedan haft tur att komma över Sovjets gräns.

Hur det gick för munkarna under revolutionen är inte bekant. En del omkom antagligen, andra begav sig därifrån, andra utvisades av de lokala myndigheterna. Ännu så sent som i mitten på tjugutalet fanns det fortfarande några rester av det en gång så talrika brödraskapet som stannade kvar och arbetade i Solovki i brist på någonstans att ta vägen.

Den första grupp fångar som fördes till dessa läger var officerare i de slagna vita arméerna. De

fick snart sällskap med ett antal matroser, deltagare i Kronstadt-revolten i februari 1921, som hade undsluppit dödsstraff. 1921 och 1922 fylldes lägren i huvudsak — frånsett en och annan förbrytare — av högeropponenter mot regimen och hustrur och släktingar till dömda eller likviderade politiska ledare.

Sedan 1923 har folkmängden i lägren i norr ständigt vuxit och till den första kategorien fångar (högergruppen) kom snart socialister och anarkister mot vilka en våg av förföljelser hade utbrutit.

Resan till lägren i norr.[1]

På våren 1923 dömdes jag till två års arbetsläger för socialdemokratisk verksamhet. ”Domen” tillhörde det egendomliga slag som inte fälls av en domstol utan av den politiska polisen, varvid ingen försvarare tillåts. Bland de tiotusentals fångarna i Solovki var det endast några stycken som var dömda av ordinarie domstolar. I april sattes jag i Taganka-fängelset i Moskva, varifrån transporter sändes till Archangelsk.

Den äldsta i vår grupp av socialister och anarkister var 26 år, den yngsta, en kvinnlig anarkist, 17 år. Där fanns bland annat en bondkvinna från Tambov-distriktet med sitt två månaders barn som hade fötts i fängelset. Hon hade arresterats och dömts till tre års deportation till lägren i norr därför att hon var släkt med en deltagare i en bonderevolt i Tambov-distriktet. Förutom de ”politiska” omfattade transporten omkring hundra ”kontrarevolutionärer” och förbrytare. De deporterade placerades i ”Stolypins järnvägsvagnar”, en speciell fångvagn där en av väggarna är utan fönster och den motsatta har gallerförsedda fönster. Ett nätstängsel längs vagnen lämnar en gång fri utmed fönsterväggen. Där går poster och bevakar fångarna som är placerade i en rad avbalkningar mellan stängslet och den blinda väggen. Resan från Moskva tog tre dygn, varunder fångarna inte fick annan mat än hett vatten och bröd. (Längre fram lades transporterna från Leningrad med Murmanskjärnvägen till uppsamlingslägret i Kem, varifrån fångarna sändes med båt till de olika lägren.)

I Archangelsk beträdde vi en ny värld, de ”norra lägrens” rike. Transporten övertogs av en ung man i uniformskappa som inte liknade den vanliga tjekauniformen. Det visade sig att han själv var fånge och fungerande kommendant i Archangelsk-lägret. De ”politiska” — socialister och anarkister skulle fortsätta till Pertominsk medan de övriga lämnades kvar i Archangelsk. Eskortbefälhavaren för denna grupp var en officer som på något sätt hade råkat i konflikt med lagen och som straff fått en konvojkommendering till lägren i norr. Alla inom lägerledningen var av denna typ med undantag av några av de högsta funktionärerna, och även om dessa sades det att de hade fått sin tjänstgöring som straff. Sådana rykten cirkulerade till och med om chefen för hela området Nogtev och hans ställföreträdare Eichmans. Administrationen var rekryterad bland fångarna med företräde för f. d. CPU-agenter, särskilt på sådana poster där det förutsattes beväpning.

Vår känsla av isolering intensifierades ytterligare på vägen från Archangelsk till Pertominsk. Vi var tio eller tolv personer som måste gå till fots de första fem eller sex kilometerna på den frusna Dvina och sedan på en väg täckt av djup snö. Vi måste gå i gåsmarsch tätt efter slädarna med kommendanten och våra tillhörigheter — även bondkvinnan med barnet tilläts åka på en av dem. På båda sidor var snön så djup att man sjönk ner till knäna. Vi fick gå i flera dagar. En dag tillryggalade vi 25 kilometer med en rast varannan eller var tredje timme, varvid kvinnan hade tillfälle att amma sitt barn. Nätterna tillbragte vi i byar vid kusten. Jag vill minnas att det var andra dagen som vi på en väg som korsade vår fick se en rad slädar och gående människor precis

[1] Denna skildring har nedskrivits av Boris Sapir som varit fånge i lägren och nu befinner sig i Förenta staterna.

likadan som vår egen karavan. Det visade sig vara anarkister som fördes från Cholmogorj till Pertominsk.[1] Vi gjorde sällskap resten av vägen. Vid middagstiden den femte eller sjätte dagen fick vi se murar med vakttorn. Det var Pertominsks koncentrationsläger.

När vi närmade oss såg vi målat på muren med stora bokstäver: ”Leve tredje internationalen!” I den gamla kalla och övergivna klosterkyrkan stod bord för den icke existerande ”uppfostrings-sektionen”; porträtt av sovjetledare hängde över de helgonbilder som var målade på väggarna och på ett ställe lästes: ”Sovjetregeringen straffar inte, den förbättrar”. Det var i detta läger som kommendanten Batjulis personligen pryglade fångarna och på rent djävulskap sköt med sitt gevär på fångar som arbetade ute på fältet, och där de som ådrog sig administrationens misshag ställdes ut med bundna händer att ätas av myggen under sommaren eller kastades halvklädda på oeldade vindar under vintrarna. Det är osäkert om Batjulis var vid sina sinnens fulla bruk.

Batjulis hade försökt bryta ner de första politiska fångarna, som anlände i december 1922, genom att inte låta dem få ljus och värme i barackerna och genom att emellanåt skjuta på deras fönster. Men denna taktik tycktes inte ha väckt någon förståelse i Moskva och på våren 1923 ersattes han av en annan kommendant, Michelsen, som var okänd för sitt aktiva deltagande i avrättningarna efter likvideringen av Wrangels armé på Krim. Anarkisterna, som drivits till förtvivlan av Batjulis åtgärder och som väntade ännu värre, började den 15 mars 1923 en hungerstrejk och krävde att bli transporterade till Archangelsk. På sjunde dagen sökte några av dem i ett anfall av ursinne att bränna sig inne. Träbritsarna fattade eld ögonblickligen och korridoren fylldes av tät rök. Elden släcktes med hjälp av andra politiska fångar som inte hade deltagit i strejken. Elva anarkister fördes till sjukhus och hungerstrejken slutade på sextonde dagen med detta fiasko. När det började bli varmt frampå våren och vägarna blev snöfria och sjöfarten återupptogs ökades åter tillförseln av politiska fångar till lägret.

GPU var tydligen missnöjd med Pertominsk — där klostret inte var tillräckligt stort — och beslöt att i stället använda Solovki. Men GPU-männen på platsen fruktade att de politiska fångarna skulle göra motstånd mot en transport från fastlandet till det avlägsna Solovki. Den 23 juni 1923 rymde två nykomlingar till lägret, Tatjana Romanova och Vladimir Krasovski. Administrationens chefer utnyttjade denna episod för att göra slut på tveksamheten i Moskva och den 29 juni infann sig Nogtev med beväpnade vakter och befallde oss att genast göra oss i ordning till uppbrott. Vi misstänkte starkt att Romanova och Krasovski själva var agenter för GPU och att deras rymning var arrangerad av administrationen för att få en föreändning för överflyttningen.

Vi bröt upp i juli 1933. I fortsättningen absorberade Solovki alla de andra lägren i norr och blev GPU:s huvudsakliga koncentrationsläger. Högsta administrationen över lägren i norr flyttade också från Archangelsk till Solovki.

Solovetskij-lägren och dess invånaren.

1923 när Solovetskij-klostret blev GPU:s centrala koncentrationsläger, omfattade det omkring 4 000 fångar. Antalet växte snabbt. När jag 1925 lämnade lägret fanns där 7 000 fångar. Två eller tre år senare översteg antalet säkerligen 20 000. 192930, när Solovetskij-lägrens område utsträcktes till fastlandet och omfattade en landsträcka från Norra Ishavet i norr till Svir och Ladoga i söder och finska gränsen i väster, översteg antalet fångar 100 000.

I Moskva var det två medlemmar av GPU:s ledning som var ansvariga för lägren i norr: Gleb Baki i egenskap av chef och Feldman i egenskap av chefens ställföreträdare. De som på platsen

[1] Anarkisterna hade börjat föras till lägren i norr i februari 1922. De placerades först i Archangelsk-lägret, där de genast inledde en kamp för förbättring av fängelseregimen. Som straff transporterades de till Cholmogorj-lägret.

utövade den verkliga makten till slutet på tjugutalet var Nogtev och Eichmans.

Förutom uppsamlingslägret Kem på ön Popov bestod Solovetskij-lägret av sex avdelningar: tre på den centrala ön (Solovetski j) och de övriga på tre andra öar eller ögrupper, stora och lilla Muksolmskij, Anzerskij och Kond. De tre avdelningarna på Solovetskij-ön var Kreml, Savvatjevskij-klostret och strafflägret på Sekirnj-berget.

Huvudavdelningen var förlagd till ”Kreml” där också administrationen fanns. Kreml betyder fästningsvallar och sådana omgav klosterbyggnaderna och skyddade ön mot angrepp utifrån. Kreml var uppdelat på femton ”kompanier”, vart och ett omfattande varierande grupper av fångar och administrationspersonal. I baracker utanför murarna fanns också ett kvinnokompani. De lägsta kompanierna var åttonde som omfattade kriminellt slödder, tolvte som omfattade sådana som var avskilda för tungt grovarbete samt trettonde som var en karantän för nykomlingar, vilka också sattes i strängt arbete. De övriga kompanierna omfattade olika kategorier administrationspersonal, kontorister, tekniker och andra specialister, yrkesarbetare, sjukvårdare, brandmän etc.

Det fanns knappt en nationalitet, en tro, ett yrke, en klass eller en tankeriktning i Ryssland som inte var representerad i Solovki. Socialister och anarkister; så kallade ”kontrarevolutionärer”, det vill säga förutvarande medlemmar av den ”vita” rörelsen och högerfiender till regimen; vanliga förbrytare och prostituerade; f. d. handlande och sovjet-köpmän som hade litat på Nep; personer dömda som ”spioner” (riktiga spioner sköts utan omständigheter); präster av olika kyrkor, särskilt grekisk-ortodoxa; arbetare som strejkat och bönder som anklagades för upplopp; sovjetfunktionärer som hade tjänat sitt land med kropp och själ och sedan anklagats för sabotage; felande GPU-agenter; slutligen mot slutet av tjugutalet trotskijister och medlemmar av andra oppositionsgrupper inom det härskande partiet alla var representerade i Solovki. Endast en ringa del var dömda av vanliga domstolar. Solovkis uppgift var inte så mycket att straffa lagbrytare som att skrämma befolkningen till tystnad. Den politiska polisen som avkunnade deportationsdomarna gjorde sig inte ens besvär med att upprätthålla fiktionen att straffen utdömdes för begångna brott. Det var ingen sällsynthet med sådana motiveringar för domarna som att vederbörande var ”gift med en furstinna” eller ”hade gjort propaganda för krigslånet 1914-17” eller var ”köpman” eller ”industriman”. En av fångarna, en grevinna Frederiks, hade deporterats därför att hennes bror varit minister för det kejserliga hushållet under den siste tsaren. En viss Dechterov beskylldes för att ha förfrågat sig om priset på en båtbiljett till Vera Cruz. En annan, Gurjev, befanns skyldig att äga en skräddarverkstad, en tandläkare Malinov i Moskva hade arbetat för den amerikanska hjälpexpeditionen 1922-23 och måste nu sona detta brott.

Ett viktigt inslag bland fångarna i Solovetskij-lägret utgjorde de grekisk-ortodoxa prästerna. I mitten på tjugutalet uppgick de till omkring fyrahundra. Bland de mera framstående märktes biskop Illarjon (Trojtskij) som stod i nära kontakt med framlidne patriarken Tichon; biskop Masulj (Lemesjevskij) som skötte biskopsstiftet Leningrad efter metropolitanen Benjamins avrättning; biskop Peter från Tambov som avled 1924 i straff-lägret på berget Sekirnj; kyrkoherden i Saratov (Sokolov); biskop Serafim i Kolpino; abboten i Kazan-klostret Pitirim (Krylov). Det var en upprörande hädelse att hålla ryska präster fängslade i Solovki. De måste ha känt det som en särskild kränkning att inspärras i ett kloster som sedan urminnes tider hade lockat massor av pilgrimer och nu hade förvandlats till ett koncentrationsläger. Administrationen skonade ingalunda deras känslor utan tvang dem att bevittna de gamla kyrkornas profanering. Prästerna inhystes tillsammans med andra fångar i Troitskij- och Preobratjenskij-katedralerna. De blev föremål för utstuderade förödmjukelser. I mitten på tjugutalet befallde kommendanten på Kremls division att deras hår skulle klippas.

Under vissa tider tillät emellertid administrationen gudstjänster. Prästerna brukade samlas på

söndagarna och hålla bön. Men detta tilläts endast under raster i arbetet — arbetet pågick nämligen hela veckan, även sön- och helgdagar.

Det var tre grupper fångar som utgjorde huvuddelen av lägrets befolkning: 1) vanliga förbrytare av den, som man ansåg, oförbätterliga typen; 2) ”kontrarevolutionära”, vanligen kallade K.R. samt 3) ”politiska”. Numera tillhör denna uppdelning historien, men för fångarna under sovjetregimens första decennium var den mycket betecknande och betydelsefull.

Differentieringen mellan kontrarevolutionärer och politiker var ärvd från den förrevolutionära kampen och från 1917. Anhängare av de förutvarande högerpartierna, understödjare av den förevolutionära regimen, de moderat-liberala konstitutionella demokraterna, de högre officerarna i de vita arméerna och andra grupper tillhörde kategorin kontrarevolutionärer. andra sidan stämplades socialdemokrater, socialrevolutionärer, vänstersocialister och anarkister som ”sovjetfientliga” element och kallades i arbetslägren ”politiska”.

Under det första decenniet åtnjöt sistnämnda grupp en privilegierad ställning i fängelserna i jämförelse med kontrarevolutionärerna och förbrytarna. Deras privilegier var en återstod av det samarbete partierna emellan som hade ägt rum före revolutionerna. Alla vänsterpartierna hade förföljts av den gamla regimen och med bolsjevikerna delat hårdheten i fängelser och förvisning. Den kejserliga regimens störtande var till stor del ett verk av den politiska vänstern där bolsjevikerna fortfarande utgjorde minoritet. Nu — knappt fem eller sex år efter 1917 -- var det omöjligt att slita banden med det förflutna och döma medlemmarna av vänsterpartierna till samma behandling som avsågs för anhängare av den kejserliga regimen. Det var först så småningom som den gamla sentimentaliteten dog ut. I dagligt tal kallades dessa vänsterelement aldrig för K.R. oaktat en energisk presskampanj beskyllde dem för att hjälpa kontrarevolutionärerna. I alla fängelser och koncentrationsläger behandlades vänsterpartiernas medlemmar bättre än övriga fångar.

I lägren i norr erkände administrationen de politiska fångarnas rätt att själva organisera sig och förhandlade med dem genom deras valda representanter. Administrationen fann sig i deras vägran att utföra tvångsarbete och ställde ett särskilt kök till deras förfogande, dit alla de för de politiska fångarna avsedda matransonerna sändes; på detta sätt kunde fångarna hålla dieten uppe på ett annat sätt än förbrytarna vilkas ransoner krympte ihop avsevärt när de passerade genom händerna på en massa lägerinstanser.[1]

Politiska fångar i Solovki.

Jag tillhörde en grupp på 150 politiska fångar som den 1 juli 1923 fördes från Pertominsk till Solovki. Vi inhystes i Savvatjevskij-klostret, omkring trettioen kilometer från Kreml. Det fanns inte en själ i närheten, endast här och där ett gammalt hus. Marschen skulle inte ha varit så svår om det inte hade varit för knott som svärmade i nattluften. De kröp in i mun och öron och angrep häftigt varje oskyddad punkt. Vi slog ifrån oss så gott vi kunde och skyddade huvudena med tidningar. Efter en stund började dock tröttheten överväldiga oss.

Till slut fick vi se en grupp hus inhägnade av taggtråd. Här och där stod vakttorn försedda med

[1] Till slut började Moskva tröttna på de liberala traditionerna i de ryska fängelserna som gav en privilegierad ställning åt politiska dömda. GPU beslöt att behandla dessa på samma sätt som vanliga förbrytare och började en kampanj mot deras privilegier. Under åren 1923-26 företog GPU en systematisk aktion mot socialistiska och anarkistiska fångar och dessas försök att med stora offer skydda de ”rättigheter” de hade vunnit i en seg kamp. Ännu längre fram, sedan jag själv kommit därifrån, undergick inställningen till de olika grupperna i fängelser och läger en radikal förändring. Alla privilegier för de politiska fångarna avskaffades och från slutet på 20-talet placerades de till och med officiellt i en lägre ställning än vanliga förbrytare.

klockor. När vi närmade oss ringde posterna i klockorna för att alarmera vaktstyrkan och lägerkommendanten. Ännu en gång genomgick vi proceduren att överlämnas från en konvoj till fångvaktare. Äntligen lämnades vi åt oss själva. Efter vårt krig med myggen, vår tretimmars marsch från Kreml och den sömnlösa natt vi hade tillbragt på båten hade vi ingen särskild lust att inspektera vårt nya hem. Vi begav oss till våra celler och sjönk ihop utan att klä av oss på första bästa plats, en bänk, en brits eller bara golvet. En sak upptäckte vi genast, nämligen att huset var för litet för hundrafemtio personer.

Administrationen fäste sig inte vid denna trängsel utan fortsatte att skicka dit nya grupper från fastlandet. Vi kunde inte gärna protestera mot ankomsten av medfångar som stod och väntade på gården bakom taggtråden, men trängseln tog på våra nerver.

Administrationen var inte det minsta intresserad av att skapa en fridsam atmosfär, tvärtom försökte Nogtev egga upp de politiska fångarna. Han kunde i flera veckor kvarhålla brev från släktingar vilka inte kunde få reda på vart vi hade förts från Pertominsk. Det återstod då endast två eller tre månader till seglingssäsongens slut varefter all korrespondens var omöjliggjord.

Stor förtrytelse väckte den behandling som de besökande, vilka någon sällsynt gång kom för att hälsa på en fånge, utsattes för. Resan krävde både tid och pengar och tillstånd till sådana besök kunde endast erhållas av GPU i Moskva varför folk ute i landet knappt hade möjlighet därtill. Endast de allra närmaste anhöriga, hustrur, föräldrar och syskon, kunde få sådana tillstånd. Besöken var begränsade till en timme om dagen under en vecka. Men när en hustru eller en mor efter oändliga besvär och stundom på bekostnad av sin arbetsanställning och alla sina besparingar slutligen anlände till Solovki, ställdes hon nästan i samma situation som fångarna själva; hon övervakades av fångvaktare, skuggades vart hon gick och debiterades orimliga priser för mat och husrum. Besöket förvandlades på så sätt till en plåga för fången, som fruktade för sin ”gäst” men givetvis inte kunde neka att träffa henne.

Ofta hade de besökande med sig mat åt alla fångarna. Trots att lägerransonerna redan var mycket magra fanns det tecken som tydde på att administrationen inte skulle kunna garantera deras storlek vintern igenom. Men gästernas kostnader för transporten av livsmedel i de statsägda båtarna och från hamnen till Solovetskij-klostret var så orimliga att priset nästan fördubblades. Men administrationen plågade fångarna med sådana småaktigheter som i lägeratmosfären lätt tog jättelika proportioner.

Kort efter vår ankomst inträffade emellertid allvarligare konflikter som fick en tragisk utgång.

En del av fångarna i vår grupp var svårt sjuka vid ankomsten till Solovki. Krems dåligt utrustade sjukhus som förestods av en svagt kvalificerad kvinnlig läkare vid namn Feldman, kunde kanske duga för fångar som inte var allvarligt sjuka. Nogtev lovade att skicka våra sjuka till fastlandet. Men tiden gick, den ena båten seglade i väg efter den andra, vintern närmade sig och de sjuka låg där de låg. Jag minns en medelålders kvinna V. V. Trofimova som i Pertominsk hade gripits av melankoli. I Solovki lämnade hon aldrig sängen, hon låg där och tittade i väggen utan att säga ett ord på flera veckor. En annan patient, en gammal socialrevolutionär skriftställare vid namn A. P. Gelfgot som hade cirkulerat mellan Sovjets fängelser sedan 1919, hade fått ett nervöst sammanbrott. Han tålde inte minsta buller, kunde inte röra sig i sin cell utan låg och stönade hjälplöst. Det fanns ingen möjlighet att avhjälpa sådana lidanden.

Med vinterns inbrott började tragedin knacka på i vårt kloster. Tråkigheterna började i Kem. En 19-årig socialdemokrat Jakob Aronovitj begick självmord i en av barackerna. Deportationen och fängelselivet hade blivit för mycket för honom. Han begagnade ett tillfälle när han var ensam till att göra en snara av sina hängslen och hänga sig. Man fann två brev hos honom, det ena

adresserat till hans föräldrar, det andra till hans vänner. Båda breven togs i beslag.

Det intryck Aronovitjs död framkallade hade knappt lagt sig förrän en ny tragedi inträffade, denna gång i Muksolma, en ung socialrevolutionär Jusja Sandomir en natt skar pulsådrorna av sig. Nästa morgon fann lägerinvånarna liket. Detta självmord var den känslige ynglingens reaktion inför den misshandel politiska fångar i hans egen grupp hade utsatts för på Nogtevs order under transporten från Kreml till Muksolma.

Till följd av Sandomirs självmord förlorade fackföreningsledaren och metallarbetaren Michail Jegorov-Lyzlov förståndet. Han hade haft städtjänst i barackerna den natt Sandomir begick självmord och kände sig skyldig till händelsen genom att han inte hade hållit ögonen på honom ordentligt. Han greps av förföljelsemani, vägrade att äta, fruktade att han var förgiftad och låg på spänn hela nätterna utan att kunna sova. Till slut blev han bindgalen.

Alla dessa händelser trädde i skuggan för en katastrof som slog ner över Solovetskij-klostret som en blixt och krävde sex unga liv.

Den 19 december på eftermiddagen infann sig Nogtev i klostret och kallade till sig representanterna för de politiska fångarna. Nogtev var bojkottad till följd av grymheterna i Muksolma och representanterna vägrade att träffa honom. Kort efteråt fick en av dem — jag tror att det var socialrevolutionären Ivanitski — en skriftlig order från kommendantens kontor att han vid uppropet skulle underrätta de politiska fångarna att promenader i fortsättningen endast var tillåtna till kl. 6 e. m. Uppropet ägde emellertid inte rum förrän kl. 8 e. m. och det föreföll sålunda som om den nya ordern inte var tillämplig samma dag. Meddelandet väckte en viss oro bland de få personer som kände till det, även om man inte tog det alltför allvarligt.

Kl. 5 e. m. var ett sextiotal fångar ute på sin vanliga eftermiddagspromenad på fängelsegården när en trupp beväpnade soldater uppträdde och befallde fångarna att gå in. Även de som kände till den nya förordningen ansåg att de hade rätt att vara ute eftersom tiden ännu inte var inne. Man hörde eld kommenderas, men först sedan flera personer stupat förstod fångarna att det var de som var målet. När några rusade fram för att bistå de sårade avlossades en ny salva varpå gevären riktades mot dem som bar bort de sårade. En halv timme senare låg fem döda och tre döende i barackerna. En av de senare dog efter tre veckors plågor av blodförgiftning efter en amputering av armen.')

Rykten om denna skottlossning nådde Moskva på okända vägar. Släktingar belägrade GPU för att få upplysningar. Den 10 januari meddelade Moskva-tidningarna att centrala exekutivutskottets presidium hade tillsatt en kommission ”för att undersöka händelserna i Solovki-lägren” och i februari innehöll Izvestija en lista på offrens namn. Ingenting vidare hände, någon utredning företogs inte och de skyldiga blev inte straffade.

Vintern 1923-24 var sträng. Sjukligheten spred sig och födan blev allt sämre. Tuberkulos och skörbjugg till följd av brist på grönsaker var vanliga bland fångarna. Endast med största svårighet lyckades man få några lökar i veckan åt de skrofu-lösa.

Administrationen fortsatte sin taktik att trakassera de politiska. Detta ledde till en hungerstrejk av anarkister och social-revolutionära som pågick den 3-14 oktober 1924 och slutade med fiasko. Dagarna förut hade en GPU-kommission bestående av Boki, Katanjan och Krasikov, anlänt till Solovki. Den underrättades om den bebådade strejken men gjorde ingenting för att uppfylla fångarnas krav. Den -helt enkelt ignorerade klagomålen. Sedermera kokade Krasikov på kommissionens vägnar ihop en rapport om de politiska i Solovki; han smutskastade dem och höjde till skyarna de humana sovjetska straffmetoderna.

GPU som fann att det borde bli lättare att degradera de politiska till förbrytarnivån om de delades upp i isolerade grupper beslöt att upphöra med att deportera dem till Solovki. 1925 transporterades alla de politiska från Solovki till fastlandet och insattes i avlägset belägna fängelser.

1) Följande personer dödades den 19 december: Elisaveta Kotova, 25 år, Natalja Bauer-Tsetlin, 32 år, Gavrmijl Bilmia-Pasternak, 27 år, Mejer Gorelik, 26 år, och Georgij Kotjarovski, 26 år. Vsevolod Popov, 28 år, avled efter amputationen av armen. Leonid Lebedev, 24 år, och Emmanujl Sjik, 32 år, blev återställda från sina sår. Lebedev var anarkist, de övriga social-revolutionärer.

Tvångsarbete.

Fram till mitten på tjugutalet användes fångarna endast till sådant arbete som erfordrades för lägrets behov. Sedermera började emellertid lägren arbeta ”för marknaden”, det vill säga för Sovjets truster och företag, samt på speciella uppdrag. Utvecklingen av tvångsarbetet i Solovki till ett allmänt system är förknippad med namnet på två fångar, N. A. Frenkel och Ivan Seletski.

Ungraren Frenkel som uppgavs vara stor fabriksägare hade av GPU dömts till tvångsarbete för föregivet spioneri. Detta var på Neps tid när en massa ryska och utländska affärsmän försökte sig på en kapitalistisk näringsutövning under en kommunistisk regim. Ett rykte ville veta att Frenkel hade ertappats med en förbjuden valutatransaktion, ett annat att han misstänktes för spioneri för Turkiets räkning. I varje fall dömdes han till tio års förvisning och tvångsarbete. Han hade små utsikter att överleva, särskilt då Moskva hade befallt att han skulle placeras på ett straffkompani och sättas till det hårdaste arbete. Frenkel som var en djärv, företagsam och hänsynslös man överlämnade åt myndigheterna en plan att organisera produktionen på platsen i stor skala. Lägerledningen som hade mycket ont om effektiva organisatörer gillade hans idéer och anförtrodde honom en mängd företag. Resultatet var lysande. Han organiserade på ett effektivt sätt skogsarbetet, han övervakade byggandet av ett tegelbruk, han lät uppföra ett nytt hus för lägrens centraladministration i Kem. Senare — det var långt efter min flykt — utnämndes Frenkel till chef för tillförseln. Han fortsatte att avancera och blev snart en av GPU-cheferna för Belomor-kanalen. Under kriget, i september 1943, erhöll han Lenin-orden för sin insats i byggandet Petjora-järnvägen med fångarbete.[1]

Ivan Seletski, den andre upphovsmannen till arbetslägren, hade före revolutionen varit fångvaktare i Sibirien. Han erbjöd sig också att organisera produktionen i fängelser och läger och anförtroddes denna viktiga uppgift i Visjera-lägret. Hans bana tog emellertid ett brått slut, och det uppgavs att han blev skjuten av GPU.

Sedan numera lägren hade att utföra arbeten åt statens företag och följaktligen var tvungna att ta hänsyn till sin ekonomiska ställning kom varje ytterligare timmerfura som fångarna fällde att öka inkomsterna. Behovet av ett effektivare arbete blev ledmotivet i systemet. Massor av arbetskraft sattes in på skogshygge, torvtäkt, sågverk, stenbrott, tegelbruk, flottning, lastning och lossning av fartyg. De arbetsprestationer som krävdes sattes mycket högt, trots bristen på verktyg, arbetarnas dåliga fysik och deras oförmåga att stå emot det stränga klimatet. Uppe i norr krävde hårt

[1] En officiell källa nämnde en gång denna egendomliga karriär på följande sätt: ”Frenkel började som fånge, som vanlig skogshuggare i Solovki, klättrade upp för hela den stege lägerlivet erbjöd och erhöll en post med tiotusentals människor under sig. Han var född organisatör och administratör ... för hela sin framgång hade han att tacka den organisation där han placerats ... När Frenkel kom in i denna organisation hade han valet mellan att underkasta sig eller inte få utnyttja sina talanger som organisatör. Han valde underkastelsen... (Organisationen) utbildade honom och ... flera hårda tag behövdes.”

kroppsarbete speciell vana, varma kläder och tillräcklig mat. Men de flesta fångar saknade kläder och var satta på svältkost. I början utnyttjades ett brittiskt konservlager som Röda armén hade tagit hand om efter likvidationen av norra fronten, men sedan bestod den mat som fångarna fick två gånger om dagen av soppa och en liten portion gröt utan smör. Därtill fick de ett halvt eller tre kvarts kilo bröd och en sockerbit. Det fanns inget fett, inget kött, ingen tobak, inget te och — vilket var av särskild betydelse på dessa breddgrader — inga grönsaker. Till följd av vitaminbristen härjade skörbjuggen bland fångarna. De eländiga bostadsförhållandena gav inte möjlighet till vila för de trötta efter dagens arbete.

I Solovetskij-klostrets forna kyrksalar som nu var upplåtna åt arbetskompanierna var allt golvutrymme täckt av bräder. Varje fånge hade så liten plats reserverad åt sig att han inte fick rum att ligga på rygg. Fångarnas hälsa led svårt av trängseln, de vidriga sanitära förhållandena och bristen på tvål och tvättmöjligheter. De olämpliga byggnaderna beredde dåligt skydd mot kölden. Att kräva ansträngande arbete av människor som levde under sådana förhållanden betydde att sätta deras liv och hälsa på spel. Men det var just detta som administrationen syftade till. På något annat sätt kan man inte förklara det invecklade straffsystem som administrationen tillgrep för att tvinga dessa olyckliga människor att arbeta mer än de orkade.

Straffet var ofta ett påhitt av förmannen, som själv var fånge och på alla sätt sökte bibehålla sin privilegierade ställning. I en del fall blev fångarna pryglade eller upphängda i träd, i andra fall tvangs de att stå ute i isande köld i timtal utan att röra sig. På rapport av någon av vakterna kunde de skickas till straffläger eller avrättas.

Ungefär halvvägs mellan Kreml och Solovetskij-klostret låg inte långt från kusten en kulle kallad Sekirny-berget. Det var den högsta punkten i Solovetskij-skärgården. 1923 upprättades där en speciell straffinstitution (Sekirka) för Solovetskijlägret. Förut brukade administrationen inspärra felande fångar i de s. k. stensäckarna vilka förr i världen hade tjänat som straffceller och sedermera använts av munkarna som matkällare. När Sekirka upprättades behövdes inte ”stensäckarna” längre. Under vintern uppvärmdes Sekirka av en liten kamin som gjorde luften ljum för några timmar. Fångarna fick inte ha annat än underkläderna på sig. De måste sitta på sina britsar utan att tala eller röra sig och matransonerna var mindre än de vanliga Solovki-ransonerna. Kommendanten Antipov övervakade att de stränga bestämmelserna följdes.

Administrationen hade rätt att avrätta fångar, dels för ”flyktförsök”, dels för ”upprepad vägran att efterkomma arbetsorder”. Jag minns mycket väl att det en gång vid uppropet i Kems transiteringsläger upplästes en lista på fångar som hade avrättats för brott mot arbetsdisciplinen. Å andra sidan hade administrationen rätt att befria en fånge från ”allmänt arbete” och använda honom för kontors- eller lantbruksarbete. Båda dessa ställningar innebar förbättrade levnadsförhållanden och gav följaktligen en chans för vederbörande att överleva fängelsevistelsen i Solovki.

Men inte heller de som hade turen att slippa ”allmänt arbete” kunde vara säkra på att deras lycka skulle räcka, och att de inte skulle skickas tillbaka. Det var under sådana förhållanden inte underligt att de mest aktiva fångarna ständigt umgicks med rymningsplaner, trots de små utsikterna att lyckas. Alla försök att rymma torde ha blivit fiasko. Det var en regel utan undantag att rymning från Solovki straffades med arkebusering. Jag minns ett fall från 1925 när två fångar rymde från uppsamlingslägret i Kem. De greps två timmar efteråt. Den ena dödades på fläcken, den andra fördes till kommendantens kontor, slogs sanslös, sattes i en straffcell och avrättades några dagar senare.

Fångarna undrade ibland om regeringen kände till vad som försiggick i Solovki. Emellanåt kom

en kommission på ett par tre inspektörer på besök liksom för att upprätthålla den fromma legenden om Moskvas oskuld. Kommissionen företog en inspektion, utfrågade fångarna och reste sin väg igen. Då och då avskedades någon funktionär, dock aldrig i de högre graderna. Efter kommissionens avresa återgick allt till det gamla. Lägren i norr stod under direkt kontroll av GPU och ingenting hände utan GPU:s sanktion.

De fångar som fördes till Solovki förlorade även de försvinnande små rättigheter de hade åtnjutit i fängelserna på fastlandet. Om de skulle överleva sin hårda tillvaro berodde på deras förmäns välvilja och dessa var själva fångar och i sin tur beroende av sina överordnade. Detta gällde hela vägen från basen till toppen av den pyramid som invånarna i Solovki bildade. Ju närmare toppen en fånge kom, dess större blev hans utsikter att överleva och slippa en förlängning av strafftiden. Faran för en sådan förlängning var mycket aktuell, därtill behövdes bara ett penndrag i administrationskontoret. Detta framkallade en moraliskt fördärvad atmosfär i lägret. Smyglyssning, angivelser, försök att sko sig på medfångarnas bekostnad hörde till ordningen för dagen. Särskilt tragiskt var det för kvinnorna. De stod inför valet mellan hårt arbete, försakelser och risken att få stanna i lägret för all framtid å ena sidan, uppoffrandet av sin dygd å den andra. Det var inte många som hade karaktär nog att bestå provet. Männens dilemma var något liknande utom att priset var ett annat.

Det system som rådde i lägren ledde till att invånarnas personlighet förstördes. Detta uppnåddes i Solovki genom lägrets strikta militarisering. Uppdelningen i kompanier var inte bara en symbol. Inom kompanierna rådde militär disciplin, exercis, noggrann marsch. Oavsett ålder och yrke underkastades män och kvinnor en sträng utbildning, fastän utan de förmåner som tillkom soldater. Vid ankomsten till uppsamlingslägret Kem och senare i Solovki exercerades fångarna i militära formationer och lärdes att hälsa på sina överordnade under stela militära former. Dessa inbitna civilister fick öva sig i timtal att unisont skrika ”God dag”. När någon från lägeradministrationen visade sig måste de ställa upp och ibland vänta på gården i regn och kyla. Under morgonens upprop som varade i fyrtio minuter fick de stå uppställda. När kommendanten passerade ledet måste de stå i givakt med blicken riktad på honom. Om det brast i den militära hållningen bättrades den genast med ett knytnävsslag i ansiktet eller en kolvstöt i veka livet.

Kem.

På senhösten 1924 blev alla fångar vilkas strafftid skulle utlöpa på vintern eller våren (när sjöfarten låg nere) överförda till Kems uppsamlingsläger för speciallägren i norr. Det var beläget på ön Popov nära Murmansk-kusten och omkring sjuttio kilometer från Solovki.[1]

I motsats till Solovki där vi hade varit isolerade i vårt kloster, utbredde Kem allt vad det hade att bjuda för våra blickar. De politiska förvarades i särskilda baracker med taggtråd omkring. Lägret var så litet att ingenting kunde döljas. Det var organiserat efter värsta militära mönster. Lägret betraktades som ett regemente, och varje barack som ett kompani. I spetsen för regementet stod en ”regementschef”, i spetsen för kompanierna ”kompanichefer” som lägerkommendanten hade utsett bland fångarna. Fångarna exercerades som soldater. Varje gång chefen inträdde måste barackernas invånare ställa upp i givakt och besvara hans hälsning med ett unisont rop: ”God dag, kamrat kommendant!” Ve den som inte lärde sig detta perfekt! Biträdande lägerchef en Popov tog då hand om invånarna i hela baracken och ställde dem under en straffregim.

Det som mest tog på våra nerver var uppropen som kunde vara ända till en timme. På vintern företogs de inne i barackerna, men från tidigt på våren till sent på hösten måste fångarna ställa

[1] Bolsjevikerna döpte om Popov-ön (Popov betyder präst) till Revolutionsön, men det nya namnet slog inte igenom.

upp på ”Storgatan” framför barackerna och vänta i regn och köld på att cheferna skulle anlända. Disciplin framtvangs med hjälp av knutpiska och fängelseceller. Lägerkommendant Kirillovskij, hans assistent Popov och den s. k. regementschef en Telnov var beväpnade med tjocka käppar som de gjorde frikostigt bruk av.

En liten byggnad vid stranden var förvandlad till fängelse. Den var uppdelad av en skiljevägg på längden; på ena sidan gick en smal korridor för vakten, på den andra var sex eller åtta burar för fångarna. Den enda uppvärmningen kom från en liten järnkamin i korridoren varför temperaturen i cellerna föga skilde sig från yttertemperaturen. I dessa celler kunde manliga och kvinnliga fångar få sitta i flera dagar, ofta endast iförda underkläder. I själva verket bestod straffet i denna köldtortyr. Några exempel visar för vilka förseelser fångarna spärrades in i cellerna. En fånge vid namn Ivanov vidarebefordrade ett brev som hade passerat lägercensuren och av misstag överlämnats till honom, till den rätta adressaten, en kvinna som bodde i ”de politiskas” baracker. Formellt hade han haft skyldighet att lämna tillbaka det till kontoret. En kvinna sattes i cellerna för att hon inte hade hälsat tillräckligt ödmjukt på biträdande lägerchefen. En fånge straffades för att han hade använt fula ord. (Administrationspersonalen kunde knappt säga någonting till fångarna utan att späcka sitt tal med grova svordomar.) Fångar straffades med cell för orenlighet, trots trängseln och bristen på tvål och till och med vatten.

Den del av barackerna där ”regementschefen” Telnov och hans uppvaktning bodde kallades ”dambaracken”, inte att förväxla med ”kvinnobaracken” i andra änden av lägret. De kvinnliga fångarna uppdelades vid sin ankomst i två grupper: ”damer” och ”kvinnor”. Den förra kategorin bestod av bättre uppfostrade och ”rena” personer. Jag såg aldrig någon av dem utföra kroppsarbete. I regel kommenderades ”kvinnor” och inte ”damer” till tvättinrättningen och köket, till skurning och dylikt. Invånarna i ”dambaracken” hade skyldigheter mot administrationspersonalen. Inte heller ”kvinnobaracken” var befriad från dylika fastän de högre funktionärerna såg ner på dem. Stundom mötte funktionärernas fordringar ett bestämt motstånd, men det krävdes mycket mod för att motstå frestelsen till drägligare levnadsförhållanden.

I stort sett var förhållandena i Kem motbjudande. Det ansågs tydligen att lägret skulle kunna ta emot ett obegränsat antal och varje gång en laddning fångar anlände från Leningrad skulle de inhysas. Britsarna i barackerna räckte inte på långa vägar till. En fånge hade på sin höjd 30 centimeter till sitt förfogande, varför han var tvungen att ligga på sidan. Sängkläder var obefintliga. Smutsen, stanken och ohyran var vedervärdiga. Man blev illamående bara man kom in i barackerna. Läsning och skrivning var omöjliga på grund av det ihållande oväsendet. Förresten fanns det bara en lampa som lyste dåligt. Under dagen var alla utkörda på arbete. De vanligaste sysselsättningarna var jordbruksarbete, vedhämtning från skogen samt sopning i lägret. Men ibland sattes fångarna till fullkomligt meningslösa arbeten. Jag minns att lägerchefen Kirillovskij fick för sig att våren 1925 skulle komma före maj. Snön låg djup och kylan var sträng men lägret gjorde vårstädning i enlighet med orderna. Alla var sysselsatta med att hugga is och skotta bort snö. Mitt under arbetet började det snöa på nytt liksom för att håna Kirillovskij. Men han lät sig inte bekomma utan hetsade fångarna att fördubbla sina ansträngningar.

När vår strafftid höll på att utlöpa fördes vi från Solovki till Kem. När den tog slut blev vi emellertid inte fria — administrationen i Kem hade inte rättighet att släppa en ”politisk” utan särskild order från Moskva. Dessa order brukade inte komma förrän efter ett par tre månader och i regel innebar de förlängning av strafftiden. Min tid skulle gå ut i april 1925. Sex eller åtta veckor senare kallades jag till kontoret och anmodades underteckna ett papper. Det var ett protokollsutdrag från ett sammanträde i GPU att min sak hade prövats på nytt och att jag dömts till deportation på tre år till västra Sibirien.

I juni 1925 placerades jag i en fångtransport och efter sex veckor nådde jag min bestämmelseort, staden Kurgan. På hösten samma år rymde jag från Kurgan och i början på 1926 passerade jag lettiska gränsen.

Snabb expansion.

Den 19 juni 1925 utsände folkkommissariernas råd följande förordning, undertecknad av premiärminister Rykov:

”På förslag av OGPU har folkkommissariernas råd beslutat:

1) Medlemmar av sovjetfientliga partier (högersocialrevolutionärer, vänstersocialrevolutionärer, mensjeviker och anarkister) dömda för politiska förseelser, skall icke längre sändas till speciella koncentrationslägret i Solovetskij.

2) Medlemmar av sådana sovjetfientliga partier som nämns under 1) som förvaras i ovanstående läger skall före den 1 augusti 1925 överföras till förvaringsplatser på fastlandet under OGPU:s administration.

3) I fortsättningen skall fångar som nämns under 1) och som dömts till koncentrationsläger avtjäna sitt straff i förvaringsplatser på fastlandet under OGPU:s administration.”

Trots detta sändes gång på gång fångar från andra läger till Solovki, vilket var avsett som en straffskärpning. Där blev de underkastade den regim som avsågs för i lägret förvarade förbrytare.

1929 beslöt en grupp fångar att försöka en desperat kupp. Den avsåg att avväpna vakterna, lägga beslag på alla vapen som förvarades på ön och avsegla till utlandet med en av administrationens ångare. Huruvida någon av konspiratörerna ofrivilligt avslöjade planen eller direkt förrådde den är inte känt. I varje fall upptäcktes den på hösten 1929 och 53 fångar fick plikta med livet. Sedermera sköts ytterligare 140 för delaktighet.

Rykten om de hemska förhållandena på Solovki fortfor att spridas. För att nedtysta protesterna inom och utom landet inbjöd man 1929 Maxim Gorkij att besöka arbetslägren. Gorkij besökte verkligen Solovki den 20-22 juni 1929. En hel månad före hans ankomst fick fångarna syssla med att skura och rengöra barackerna; order och anslag som underrättade fångarna om straff som deras kamrater undergått togs ner från väggarna; trevliga rum med böcker och tidningar (s. k. krasnij ugolok, ”röda vrår”) inrättades och eftermiddagsvila infördes. Gorkij gick igenom lägren, inspekterade några baracker och talade med fångarna i vakternas närvaro. Fångarna samlades för ätt hälsa honom och sjöng en sång där det hette att de trots att de deporterats för sina brott åtnjöt många rättigheter: de fick utge tidningar, de fick spela teater, de fick skriva och sjunga allt saker som utlandet aldrig drömt om.

Så snart Gorkij avlägsnat sig återgick allt till det gamla. Påföljande vinter, 1929-30, blev den fruktansvärdaste i Solovetskij-lägrens annaler. Deportationen av bönder var i full gång och trots att barackerna redan var överfyllda anlände ytterligare 20 000 man. En tyfusepidemi uppstod bland fångarna vilka inte var i det tillstånd att de kunde motstå sjukdomen varför många tusen dog.

1930 kom slutligen en ny kommission från Moskva. Den konstaterade uppenbara missförhållanden, brottslighet och omänsklig grymhet från lägerledningens sida. Äntligen verkställdes en räfst bland lägerfunktionärerna. I lägret i Kem avrättades den ökände förmannen Kurilko. I Solovki sköts tre platschefer. Några andra funktionärer dömdes till deportation.

Förhållandena förbättrades inte nämnvärt eftersom livsmedelsläget i hela Ryssland blev sämre

och sämre under åren 1931-33. Fängelser och arbetsläger var naturligtvis de första som fick känning av den tilltagande bristen.

I mitten på 1930 hade lägren en befolkning på 662 000 personer. Arbete utfördes på 873 platsen.[1] Bland fångarna var endast 3 000 vanliga förbrytare, majoriteten bestod av bönder, Nep-män och ”samhällsfarliga element”. Några andra intressanta grupper inregistrerades också: 4 550 emigranter som hade återvänt från utlandet, tusentals präster, 1 250 ukrainska separatister, 18 956 ”Vojkov-mördare” (män och kvinnor som hade förvisats till lägren i norr i samband med repressalierna för mordet på sovjetambassadören Vojkov i Warszawa 1928), 875 kineser deporterade under det korta kriget med Kina 1929, omkring 9 000 medlemmar av Röda armén och slutligen 800 medlemmar av ”Sovjet-fientliga” partier.

Numera har ”speciallägren i norr” utbrett sig långt inåt landet. Från att ha varit straffanstalter har de förvandlats till viktiga ekonomiska institutioner. De hade stor framgång som arbetsläger men fick mindre betydelse när de blev relativt små maskor i det väldiga nya nät av arbetsläger som spanns över hela Sovjet-Ryssland.

3. Den stora omvälvningen (1928-1934)

Allting förändrades när sovjetregeringen startade sin första femårsplan och beslöt att på fem år genomföra en fullständig kollektivisering av jordbruket. Åren mellan 1928 och 1934 betecknade en kraftig politisk och ekonomisk omvälvning, en av de största i Rysslands och kanske i mänsklighetens historia. Folkets levnadsförhållanden påverkades på ett radikalare sätt än under sovjetrevolutionens första år och intet område av mänsklig verksamhet förblev oberört. Det var under dessa år som man fann en alldeles oväntad utväg ur den återvändsgränd som fängelse- och koncentrationslägersystemet hade råkat i under det första sovjetdecenniet. Det var under denna period som systemet med korrektionsarbetsläger infördes och utvecklades.

Stalin kallade dessa år för ”den stora vändpunkten”. Målet var en snabb utveckling av det ryska näringslivet i form av starkt centraliserad statsdrift och utan den utländska kapitalinsats som hade spelat så stor roll för den ryska industrins utveckling före revolutionen. Detta kunde endast uppnås om böndernas och arbetarnas levnadsstandard systematiskt hölls nere så att nettot av nationalinkomsten kom att bilda en fond i regeringens hand. En låg levnadsstandard och leveranser in natura av jordbrukets produkter var förutsättningarna för en framgångsrik femårsplan. Om detta mål skulle kunna uppnås måste staten utöva ett oemotståndligt tvång med alla de maktmedel som stod till dess förfogande. Den ”socialistiska offensiv” som regeringen proklamerade innebar med andra ord ett kolossalt ökat tryck.

För att förvandla det privata bondejordbruket till ett system med centralt dirigerad kollektiv jordbruksdrift måste tvång tillgripas. Böndernas motstånd var kaotiskt, sporadiskt och ineffektivt och stundom präglat av ren desperation, men det fick stor omfattning. Myndigheterna reagerade genom att skoningslöst utplåna hela byar och avrätta och deportera folk i massor. Regeringen utfärdade förordningar om ”vållandet av skada på statlig och kollektiv egendom” som hänsynslöst tillämpades mot de skyldiga. Tusentals bönder deporterades med hustrur och barn för att de hade slaktat sina djur i stället för att överlämna dem till de nya kollektiven, barn deporterades för att de ryckt av ax på fälten. Följden blev hungersnöd i många trakter, särskilt Ukraina, som under åren 1932-33 krävde mellan fem och åtta miljoner människoliv.

[1] Dessa siffror anförs av Kiseljov-Gromov, en GPU-funktionär i administrationen av de norra lägren, i ”Lageri smerti v SSSR”. De får dock upptas med försiktighet, då de tydligen endast är approximerade och uppskattade.

Under femårsplanens två första år torde alla reserver av arbetskraft ha tagits i anspråk. Arbetslösheten försvann och bristen på arbetskraft blev akut. Under andra förhållanden skulle detta ha varit förmånligt för arbetarna och oberoende fackföreningar skulle ha kunnat genomdriva avsevärda löneökningar för sina medlemmar. Detta stred emellertid mot industrialiseringsprogrammet, eftersom löneökningar skulle minska det överskott som uppstod, det vill säga investeringsfonderna. Fackföreningarna fick följaktligen tillsägelse att hålla sig i skinnet och hindra strejker och andra kollektiva aktioner från arbetarnas sida. Genom att hålla lönerna låga kunde regeringen och fackföreningarna uppnå en annan framgång, nämligen tvinga arbetarnas hustrur och döttrar att ta plats. Ju lägre familjefaderns inkomst var, dess nödvändigare blev det för andra familjemedlemmar att arbeta. Kvinno- och barnarbetet ökades hastigt efter 1928.

Vändpunkten.

Under sovjetregimens tolv första år hade den individuelle medborgaren fortfarande en avsevärd frihet i fråga om sin ekonomiska verksamhet. En arbetare var visserligen sysselsatt i statens tjänst, men han hade fria händer att ta emot eller avvisa ett arbete, byta yrke och till och med låta bli att arbeta en tid om han hade lust och råd. Han kunde sluta sin plats och resa omkring i landet och han behövde inget tillstånd för att ta arbete på annat håll. Det hände ofta att arbetare lämnade fabrikerna och flyttade till sin släkt på landet.

De så kallade intellektuella kretsarna hade också frihet att välja yrken. Det hände att utbildade ingenjörer av en eller annan anledning bytte sysselsättning. Läkare fick ofta sin huvudsakliga inkomst av privatpraktik. På icke politiska områden hade de intellektuella en relativt stor frihet.

Även bönderna lämnades en hel del ekonomisk frihet. Jorden var privategendom och bonden hade fria händer att sköta den som han ville, med undantag av att han var förbjuden att sälja den. Han kunde dela upp den bland sina söner, så vilken gröda han behagade och sälja sina produkter på öppna marknaden.

Den enda tvångsinstitutionen av betydelse var den allmänna värnplikten som hade behållits från tiden före revolutionen. Men denna betraktades i Ryssland liksom i de europeiska länderna i allmänhet som en demokratisk institution och väckte inget principiellt motstånd. I motsats till den övriga befolkningen kunde armen snabbt förflyttas från ett område till ett annat, tvingas att slåss eller arbeta när det behövdes och måste utan invändning fullgöra alla order.

Dessa inslag i den militära disciplinen skulle snart komma att utsträckas till de andra folkklasserna. Sedan 1929 har arbetarklassen i Ryssland successivt omformats till en strömlinjeformad, kontrollerad, reglementerad massa. De nya åtgärderna betecknade början till en grundlig förvandling som skulle fortsätta mer än ett decennium och skapa ett samhälle som var mer totalitärt än historien någonsin kunnat uppvisa. Den civila arbetskraften fick alla de karakteristiska militära dragen: sträng disciplin, överflyttning från ett område till ett annat på regeringens befallning, fastställd lön och levnadsstandard. Denna förvandling som fortfarande pågår var en nödvändig och oundviklig följd av landets snabba industrialisering och kollektivisering. En viktig del av denna förvandling, som började 1928-30, var skapandet av en arme på miljontals tvångsarbetare.

Arbetsministeriet som bildades 1917 för att reformera arbetarlagstiftningen och skydda lönearbetarna fick nu i uppdrag att anskaffa arbetskraft åt industrin. Centrala och lokala organ måste räkna ut hur många arbetare som kunde mobiliseras, och på vilka platser det kunde ske, för att möta det statliga näringslivets behov särskilt av säsongarbetskraft. Varje organ måste

kontrollera ”exporten” och ”importen” av arbetare i sitt område.

I februari 1930 utfärdades en förordning om att den kvinnliga arbetskraften skulle ökas och arbetare överföras från jordbruket till industrin. I september 1930 förbjöds alla industri-och andra företag att anställa arbetare som utan tillåtelse hade lämnat sin föregående plats. I oktober förordnade arbetsministeriet att ”med hänsyn till den stora bristen på arbetskraft i alla branscher anmodas försäkringsbyråer att upphöra att utbetala arbetslöshetsförsäkring”.

I december 1930 utkom en förordning om skarpa åtgärder mot ”desertörer” och arbetare som ideligen bytte plats. 1,3 miljoner nya arbetare skulle utbildas på kortast möjliga tid. Det var en väldig, utopisk plan om ögonblicklig mobilisering av all arbetskraft. I mars 1931 befallde arbetsdepartementet åter en inventering av potentiella arbetskraftsreserver, upprepade anvisningarna om vidsträcktare användning av kvinnor och mot otillåtet platsbyte och rekommenderade införandet av ett system av ”frivillig livegenskap” — samozakreplenje.

Så kallade specialister förbjöds att annonsera efter platser. Studenter vid universiteten och de tekniska skolorna sattes i arbete ett år före examen och var tvungna att tjänstgöra i fem år på en av myndigheterna föreskriven plats. Statliga företag och institutioner fick tillåtelse att överföra yrkesarbetare och specialister från ett arbete till ett annat där de ansågs kunna bäst utnyttjas.

Genom en lång rad förordningar begränsades systematiskt arbetarens frihet att lämna sin plats och en presskampanj igångsattes för att förmå arbetarna att underteckna långfristiga kontrakt. Då dessa åtgärder inte blev riktigt lyckade beslöt regeringen i december 1932 att införa obligatoriska pass; i fortsättningen kunde ingen människa resa i Ryssland utan ett sådant. Vid varje anställning måste arbetsledaren på passet anteckna platsens varaktighet. Därigenom blev det möjligt att utöva en starkare kontroll över arbetarna. En annan förordning 1932 bestämde att arbetare som hade avskedats för upprepad frånvaro från arbetet skulle vräkas från sina bostäder. Det hade stor

effekt, bostaden var nämligen arbetarens och hans familjs största skatt. Sovjetpressen på den tiden var full av egendomliga annonser om ingenjörer och maskinister som hade ”övergivit” sina platser och med varning för andra statsföretag att anställa ”desertörer” som kunde tänkas söka plats. Under de nya förhållanden ansågs detta otillåtet.

”Norra kaukasiska Sel'stroj och distriktsarbetsförmedlingen meddelar att ingenjörerna N. A. Timsosjevskij och A. N. Krasjennikov uppsåtligt har avvikit från arbetet och anhåller att de icke måtte anställas”, lydde en annons. Och en annan: ”Under arbetet med bokslutet har kamrer E. N. Sjtjerbakov avvikit och flytt”. Eller: ”Chefsarkitekten på Tasjkentprojektets kontor Nikolaus R. Bleze som icke har återkommit från semestern, förklaras härmed som desertör”. En fjärde annons lydde: ”Teknologen Ivan Sjukov från Leningrad som var kontraktanställd hos Lesbel ... har endast arbetat tre veckor och därefter rymt.”[1] Dessa annonser påminde om den tid när de ryska herremännen på landet efterlyste sina förrymda livegna.

Arbetsministeriet var nu ombildat till ett rekryteringsorgan för industrin. I denna verksamhet måste den bygga på lantarbetarna som i väldig utsträckning överflyttades från landsbygden till städerna. De nyupprättade kollektivfarmerna tvangs att delta i dessa förflyttningar.

Kolchoserna betraktas i allmänhet som rena jordbruksföretag. Man vet att regeringen genom att sammanföra tjugu miljoner enskilda bönder till en kvarts miljon större ekonomiska enheter ville befrämja en regelbunden tillförsel av jordbruksprodukter till städerna och armen. Däremot är det inte så allmänt känt att kolchoserna även hade en annan uppgift, nämligen att rekrytera folk till industrin.

---

[1] *Za Industrializatsiju* den 26 januari, den 8 och 11 februari samt den 28 mars 1931.

1931 bestämde regeringen att ombuden för arbetsministeriet skulle bestraffas om de inte lyckades rekrytera det antal arbetare som fordrades av dem. De större kolchoserna beordrades att utse särskilda representanter för arbetarrekryteringen. Kolchosadministrationen måste genom kontrakt förbinda sig att till arbetsministeriets ombud överlämna ett bestämt antal arbetare. I februari 1930 beslöt centrala exekutivkommittén att medlemmar av kolchoserna kunde dömas till två års ”frihetsberövande” om de inte fullgjorde det arbete som krävdes. Ordföranden i folkkommissariernas råd meddelade i oktober 1930 att GPU skulle ”biträda vid arbetskraftrekryteringen för vissa industriella behov”. Folkkommissariernas råd i autonoma karelska republiken bestämde i januari 1930 att våld fick användas för att ”framtvinga lydnad av bönder som inte inställde sig till skogsarbete”. En annan karelsk organisation befallde sina funktionärer att ”vägra livsmedel åt arbetsföra personer som vägrade att fälla träd”.

På jakt efter arbetskraft.

I en del grenar inom näringslivet var arbetskraftsproblemet ett stort bekymmer, exempelvis i byggnadsbranschen som behövde enorm tillgång på arbetskraft när industrialiseringsprogrammet startade samt skogsbruket som hade att leverera trä både till hemmamarknaden och för export.

För att kunna verkställa de ekonomiska planerna måste man göra vissa inköp från utlandet, särskilt av maskiner och dylikt som var oundgängliga för att industrialiseringen skulle komma i gång. För att importen skulle kunna betalas var en ökning av exporten nödvändig. Timmer och trävaror bildade huvuddelen av Sovjets export. Utländska lån beviljades endast med smärre belopp och på kort frist; prompt betalning var nödvändig eftersom Sovjets utlandskredit hade undergrävts genom ryssarnas vägran att betala de utländska lånen 1917 och den hade aldrig stabiliserats. Betalning var endast möjlig i varor och England och Tyskland var de viktigaste köparna. Regeringen ställde därför ytterligt stora krav på träindustrin och skogsbruket i norra Ryssland; om inte de kontraktsenliga förpliktelserna uppfylldes kunde det bli en ekonomisk katastrof. Men tillgången till arbetskraft i skogarna var otillräcklig, lönerna var för låga för att locka arbetare från andra delar av Ryssland och levnadsförhållandena i skogarna var ytterligt miserabla.

Även nu försökte regeringen nå sitt mål genom tvångsåtgärder. I februari 1930 bestämde regeringen att de lokala myndigheterna kunde få sälja sådana personers egendom som inte inställde sig i skogsarbete.

Några veckor senare utfärdades en ny förordning från arbetsministeriet som reglerade tvångsmobiliseringen av arbetskraft för stuveriarbete. ”En vägran av en arbetslös att åta sig stuveriarbete utan giltigt skäl skall betraktas som arbetsvägran överhuvud taget med därav följande konsekvenser (namnets strykande ur registret, indragning av hjälp etc.)”. GPU beordrades att hjälpa till vid arbetarmobiliseringen; bönder och kolchosbönder ”förmåddes” att teckna kontrakt för en säsong och förbinda sig att inte lämna sitt arbete förrän det var färdigt; ofta var de tvungna att medföra hästar. Men trots alla ansträngningar var resultatet på många punkter otillfredsställande. 1930 hotade ett allvarligt misslyckande och situationen blev oroande. Träindustrierna i norr behövde ytterligare 1,7 miljoner arbetare från andra provinser och av dessa skulle kolchoserna leverera 900 000. Regeringen befallde att en plan för arbetskraftens mobilisering skulle uppgöras på fyrtioåtta timmar och att de inkallade arbetarna inom en vecka skulle befinna sig på arbetsplatsen. Några veckor senare tillsattes specialkommissioner för att sålla industriarbetarna och genast skicka till skogs alla vilkas politiska sympatier var

tvivelaktiga.[1]

Av de 900 000 man som begärdes rekryterades endast 50 000 genast och av dessa kom endast en del i skogsarbete.2) Jordbruksministeriet befallde att alla som var dömda till det milda straffet ”tvångsarbete utan frihetsberövande” skulle sättas i skogsarbete. Denna åtgärd var nästan utan verkan eftersom alla i denna grupp behövdes på de arbetsplatser där de var sysselsatta. I stort sett visade det sig att planerna på rekrytering av arbetskraft inte kunde genomföras.

1 mars 1931 befallde arbetsministeriet tvångsregistrering av alla skogsarbetare som sedan utkommenderades till arbete i sitt yrke på de platser myndigheterna bestämde.

1) Za Industrializatsiju den 17 september 1930 och Trud den 6 december 1930.

2) *Pravda* den 10 januari 1931.

Kommunistpartiets centralstyrelse antog den 22 oktober en resolution där arbetsministeriet fick en reprimand för ”högeravvikelser”. Stalin betraktade det försenade införandet av tvångsåtgärder, utbetalningen av arbetslöshetshjälp samt underlättandet av arbetsbyte som ett brottsligt handlingssätt från arbetsministeriets sida. ”Folkkommissariatet för arbete har utbetalat

i arbetslöshetshjälp tiotals miljoner rubler åt hundratusentals arbetslösa och underlåtit att bekämpa sabotörer och sådana som ideligen byter arbete ... Kommunistpartiets centralstyrelse anser detta var ett tydligt uttryck för högeropportunism.”

Reprimanden var inte riktigt rättvis. Arbetsdepartementet hade redan börjat mobiliseringen av arbetskraft, även om den inte skedde med sådan diabolisk energi som Stalin krävde.

Det var mot denna bakgrund som expansionen av fång- och tvångsarbetssystemet ägde rum. Den arbetskraft det här gällde var betydligt bättre anpassad efter femårsplanens behov än de fria arbetarna. Det stora nätet av arbetsläger intog sin plats i industrialiseringen och femårsplanerna.

Vid säsongens höjdpunkt behövdes sammanlagt två miljoner man för skogsbruket i norr.') Även med de mest energiska ansträngningar och sedan olika grupper tvångsarbetare hade tagits i anspråk nådde man inte mer än 1,3 miljoner.

Arbetskraften bestod av fyra huvudgrupper:

1. Fria arbetare och anställda.

2. Tvångsrekryterade bönder som hade utsikt att få resa hem vid säsongens slut.

3. Utvisade och till de norra områdena deporterade bönder som bodde utanför fängelserna.

4. Invånare i korrektionsarbetsläger och fängelser.

Endast den första gruppen, som utgjorde en obetydlig minoritet, omfattade i egentlig mening fria arbetare. Men fastän gruppernas formella ställning var olika var de paradoxalt nog dömda att leva på samma, nästan identiska standard, den miniminivå som gällde för alla tvångsarbetare.

”De fria skogsarbetarnas livsmedelsransoner är sämre än fångarnas” skrev Izvestija den 25 februari 1930. Även deras bostäder är sämre än barackerna för deras arbetskamrater fångarna. De fria arbetarnas kojor var så låga att man inte kunde stå upprätt i dem. När arbetarna var inne

[1] Enligt chefen för sovjetska skogsbruket Gorskij. Allan Pim och Edward Bateson: Report on Russian Timber Camps, sid. 54.

måste de ligga på halm och kvistar. Kojorna såg ut som ”djurens hålor”, skrev en sovjettidning.[1]

En ingenjör som kom från Cholmogorjs skogshuggningsföretag intygade att ”detta är värre än någon människa kan föreställa sig. Det är värre än Onkel Toms stuga. På negerplantagerna var det åtminstone varmt, slavarna led inte av köld, de förvandlades inte till boskap, de utsattes inte för sådana svåra strapatser.”[2] I Archangelsk-området dog 950 man på tre dagar, berättar han. Det fanns en läkare på 5 000 arbetare, en sjukvårdare på 500. ”Ingen fick betalt, utom några få sorterare”, rapporterade en flykting. ”Jag har intrycket att den egentliga anledningen till att jag och folk av min typ arresterades var att det behövdes mer arbetskraft för att genomföra femårsplanen.”

”I Penuga, dit de svagare sändes, var förhållandena mycket dåliga”, berättade en annan. ”De inhystes i ett lokstall där det fanns britsar i tre våningar, alla fullbelagda, och varje dag dog det någon ... De inkallade bönderna levde också under mycket svåra förhållanden, knappast bättre än fångarna.”

Lägerfångarna ”omfattade personer som till följd av sina föregåenden eller sin fysiska klenhet var alldeles olämpliga för den sortens arbete. Hur många sådana det fanns 1930 kan vi inte säga, men för dem var läget omänskligt och pressande även om det inte finns bevis på organiserad brutalitet.” [3]

Höger och vänsteravvikelser.

Politiskt sett skedde den forcerade industrialiseringen, kollektiviseringen och införandet av ett utbrett tvångsarbetssystem mot den kommunistiska ”högerfraktionen” som var motståndare till den radikala agrarreformen och överhuvud taget till det fruktansvärda tryck på folket som programmet innebar. Höger-Oppositionen var den enda kommunistgrupp som kunde ha lotsat sovjetregimen fram mot en successiv demokratisering och det var just därför den likviderades i början på trettiotalet. Många förutvarande ledare var nu omoderna. De anklagades för att i sina läror och skriverier återspegla för mycken liberalism och en borgerlig sinnesförfattning. Premiärminister Rykov tvangs att avgå och ge plats åt Vjatjeslav Molotov; fackföreningsledaren Michajl Tomskij avsattes och efterträddes av Sjvernik, Sovjetunionens nuvarande president. Och Nikolaj Bucharin, idealisten och ledaren av Komintern, fråntogs alla viktiga poster. Dessa personer drev en häftig men verkningslös opposition mot de nya tendenserna och det var i själva verket för denna opposition som de längre fram ställdes inför rätta och dömdes. En av högerfraktionens förseelser var dess påstådda omsorg om ”klassfienderna”, kulaker och andra, och vad inrikespolitiken angår blev de längre fram anklagade för slapphet mot kommunismens fiender. Enligt den gamla strafflagen av 1924, för vilken de gjordes ansvariga, skulle en fånge, antingen han var kulak, sabotör, kapitalist, mensjevik eller annat slags ”klassfiende”, vara berättigad att få bättre behandling i fängelset allteftersom strafftiden fortskred. Det är den så kallade ”progressiva fångvården”. Dessa ”liberalers” hopp att kunna omvända en ”klassfiende” till en nyttig medlem i Sovjetsamhället förklarades nu vara antikommunistiskt.

Detta var inte en rent akademisk fråga. Som vanligt när det gällde kommunistiska diskussioner hade skenbart teoretiska teser en oerhört stor praktisk betydelse. Miljontals ”klassfiender” förvisades vid denna tid och ämnet för diskussionen var deras öde — massvält och antagligen död. Om en ”klassfiende” kunde utvecklas till en lojal sovjetmedborgare var det ett brott att

---

[1] *Ekonomitjeskaja tjisn'* den 29 juli 1928.
[2] *Poslednjia novosti*, Paris, den 6 mars 1931.
[3] Pim och Bateson: *Report on Russian Timber Camps*, London 1931, sid. 80, 93 och 132.

behandla dessa förvisade människomassor grymt. Om det å andra sidan inte fanns något hopp om dem, om de alltid skulle förbli representanter för kontrarevolutionen, var inget överseende tillåtligt och de måste betraktas som utstötta ur samhället. På sin höjd kunde de utnyttjas en kort tid som arbetskraft.

Sjirvindt, en av upphovsmännen till 1924 års strafflag, ”demaskerades” och anklagades för högeravvikelser. Han sökte offentligt motarbeta tendensen till en återgång till de gamla fängelserna. Han riktade sina pilar mot justitieministern Nikolaj Krylenko som strängt fasthöll vid det stalinska partiprogrammet och nu krävde införandet av en strängare regim i fängelserna. Kort därefter förklarades det att strafflagen av 1924 hade ”rullat utför längs borgerligt liberala straffteorier Den övertog obestridligt det s. k. progressiva systemet från en borgerlig fångvård och likställde därigenom ofta alla frihetsberövanden, oavsett vederbörandes klasstillhörighet”. I överensstämmelse med den av politbyrån fastställda ”generallinjen” förebrådde Krylenko justitieministeriets fängelseadministration (naturligtvis inte GPU) för alltför stor slapphet mot ”klass-fiender”.

Sjirvindt lyckades själv undslippa straff men förlorade allt inflytande. Han ställdes till ansvar för en riktning som i själva verket hade varit bestämmande för den kommunistiska ideologin på Lenins tid och de första åren efter Lenins död.

För att balansera offensiven mot denna ”högeravvikelse” började partimyndigheterna och pressen att tala om en ”vänsteravvikelse” i fråga om ”undertryckandet av klassfiender”. Denna vänsterriktning var i själva verket en fiktion. De ständiga orderna från Moskva till arbetslägren och fängelserna krävde en hård behandling av internerna, särskilt de s. k. klassfienderna, bland vilka kulakerna bildade huvudgruppen. De lokala myndigheterna var mycket angelägna att verkställa dessa order och därmed förtjäna sina överordnades bevågenhet. Snart började det komma till Moskvas öron rapporter om sådana grymheter i vissa läger i norr att till och med GPU-cheferna blev bestörta. Grymheten var satt i system. Dödsprocenten bland fångarna steg till oanade höjder. Fångar som gjort sig skyldiga till olydnad kunde exempelvis klädas av medan vakterna hällde vatten över dem, varefter de fick stå ute i kylan i timtal; oeldade fängelseceller om vintern var detsamma som döden. Kommissioner utsändes från Moskva till de avlägsna lägren för att kontrollera sådana rapporter och trots den efterlåtenhet som i regel visades lägerpersonalen avsattes många lägerkommendanter och några blev rent av avrättade.

Dessa exempel på bestialitet var tydligen utan någon speciell politisk, antistalinistisk bakgrund. Men de var användbara i den inre partistriden. De stämplades som ”vänsteravvikelser”. Överdriven grymhet mot ”klassfiender” i lägren framställdes som en frukt av trotskijismen. Folkommissariernas råd uttalade den 11 juli 1929:

”Vid sidan av uttryck för högeropportunism har vänsteravvikelser kunnat iakttagas. De har tagit sig uttryck i en alltför förenklad uppfattning om klasskillnaden och ... en anhopning av förutsättningar för definitionen klassfiende.

Att fullständigt upphäva dessa avvikelser är en huvuduppgift för korrektionsarbetsinstitutionerna.” [1]

Givetvis existerade ingen som helst förbindelse mellan Trotskijs grupp och barbariet i arbetslägren. Trots att vissa lägerfunktionärer avlägsnades och bestraffades skedde ingen större förändring i levnadsförhållandena och behandlingen av fångar i straffarbetslägren. Förföljelserna och uppmaningarna till ”stränghet” pågick oförminskade till 1934.

---

[1] Citerat i *Sovetskaja justitsija* 1932, nr 3.

Den sociala trappstegen.

Under dessa år började ett nytt klassamhälle ta form efter den revolutionära omvälvningen. Ryssland var inte längre ett kapitalistsamhälle men långt ifrån ett klasslöst samhälle.

Uppdelningen av ett samhälle i klasser är en abstraktion som måste blunda för det faktum att i verkligheten var och en av de olika klasserna består av en massa högst heterogena element; hundratusentals, ja miljoner människor intar en mellanställning mellan de klart uppdragna klassgränserna. Vissa samhällsskikt är skilda av tjocka väggar, andra flyter omärkligt över i varandra.

Denna princip gäller också för de två element som bildar den ryska arbetarklassen, nämligen de fria arbetarna och tvångsarbetarna. Alla fria arbetare har inte samma ekonomiska rättigheter; inom vissa branscher har de relativt stort spelrum medan de i andra branscher är praktiskt taget bundna vid sina platser med alla de konsekvenser detta medför.

Samma olikheter förekommer bland de ofria arbetarna. De bildar inte en homogen samhällsklass. Jordbrukskolonierna verkar som paradis för fångarbetarna i kolgruvorna och skogarna.

Men även dessa har en avundsvärd ställning i jämförelse med de tusental som måste träla i guldgruvorna och vissa andra företag i Fjärran östern eller nordligaste Ryssland.

Den sociala skalan för den ryska arbetarklassen ser ut så här:

1. Arbetare som har frihet att byta eller lämna sin anställning (en försvinnande liten minoritet).

2. Arbetare som är tvungna att stanna på sina platser på villkor som bestäms av myndigheterna.

3. Arbetare som rekryterats (mestadels från kolchoserna) och skickats i väg till vissa av myndigheterna bestämda arbeten.

4. Förvisade, tvångskolonister och dylika grupper.

5. Kriminella förbrytare i korrektionsarbetskolonier och läger.

6. Politiska fångar i korrektionsarbetsläger.

7. Fångar i straffkorrektionsarbetsläger.

4. Tvångsarbetet och femårsplanerna

När den första femårsplanen lagfästes 1928 ansågs det naturligt och nödvändigt att fångarbetet skulle utnyttjas för den allmänna industrialiseringen. Det förutsågs emellertid inte att det skulle få någon särskild betydelse för den allmänna planeringen.

Den första förordning som bestämde att ”fångarbete skulle användas i större utsträckning” utfärdades den 26 mars 1928. Avsikten var att ”genomföra en rad ekonomiska företag med stor besparing i utgifter ... med hjälp av en omfattande användning av arbetskraften hos sådana personer som är dömda till sociala skyddsåtgärder”. I juli samma år beordrade justitiekommissariatet införande av tvångsarbete för alla arbetsföra fångar, dock med undantag för medlemmar av sovjetfientliga partier och kommunistiska fraktioner. I januari 1929 bestämde regeringen att alla personer och institutioner som underlät att följa dessa order skulle bestraffas.

Regeringen tog det ovanliga steget att besluta resning i en massa mål som hade resulterat i mindre än tre års fängelsestraff. Anledningen var ”den överdrivna mildhet som visats

klassfiender, dömda för samhällsfientliga brott.[1] Den 7 april 1930 utfärdades en förordning som sedan dess har varit i kraft, innebärande att personer som dömts till över tre år måste avtjäna straffet i korrektionsarbetsläger. Detta gällde även sådana som var dömda på administrativ väg, det vill säga av OGPU.

Offentliggörandet av uppgifter på antalet rättegångar och utslag upphörde nu. Efter 1929 har endast procenttal publicerats. 1926 utgjorde de till tvångsarbete dömda 14,3 procent av hela antalet dömda, 1927 21,2 procent, 1929 48,1 procent, 1931 56 procent och 1932 58 procent. Å andra sidan sjönk antalet fängelsestraff från 31 procent första halvåret 1928 till 11 procent första halvåret 1929.

Det var på detta sätt fängelseproblemet skulle lösas. De flesta fångarna skickades i väg till arbetsläger. Man behövde inte längre släppa fångar i förtid till följd av överbefolkningen eller ge massamnesti. Kommissionerna för villkorlig frigivning och centrala benådningskommissionen blev arbetslösa. Arbetslägren blev den grundläggande och kvantitativt förhärskande förvarings-formen.

Jordbrukskollektiviseringen var nu i full gång. Tusentals kulaker sändes till arbetslägren i norr och öster, där befolkningen steg hastigt. Även antalet läger ökades och det blev snart uppenbart att dessa kunde spela en mycket viktigare roll i den stora ”socialistiska offensiven” än man hade antagit. Det meddelades aldrig hur många bönder som hade deporterats till arbetsläger eller hur 7många medlemmar av deras familjer som hade forslats till avlägsna byar. Det rapporterades endast att ”kulakerna hade likviderats som klass”. Den officiella statistiken för 1928 hade upptagit 5 859 000 kulaker.

På hösten 1929 togs fångarbetet upp till ekonomisk planläggning. På en konferens med högre fängelsefunktionärer i oktober uttalades att ”femårsplanen ... omfattar uppgifter som åstadkommer stor efterfrågan på grovarbetare. De lokala förhållandena lägger stundom svåra hinder i vägen för rekryteringen av arbetare. Det är på denna punkt som förvaringsplatserna, vilka har till sitt förfogande arbetskraft i stora kvantiteter, sysselsatt i produktionen i samma trakt, kan komma till hjälp för de ekonomiska företag som lider brist på arbetskraft.”

Inte förrän 1930 fick emellertid planeringsorganen order om att ”i landets planhushållning och femårsplanen infoga det arbete som utförs av personer som berövats sin frihet”. I fortsättningen blev tvångsarbetet en faktor av alltjämt växande betydelse i de stora ekonomiska planerna. Varken myndigheterna eller den allmänna opinionen förstod att åtgärden att göra tvångsarbetet till en viktig, permanent gren av Sovjetunionens ”socialistiska” ekonomi var både symtomatisk och betecknande.

GPU bildade ett nytt departement, GULAG (lägrens överadministration) som har utvecklats kraftigt och numera är den centrala myndigheten för det väldiga nätet av arbetsläger. Eftersom GPU är försiktigare än justitieministeriet och andra myndigheter har den aldrig publicerat några uppgifter om sin ekonomiska verksamhet och hur många personer den sysselsätter. Gleb Boki som ledde GPU-lägren i slutet på tjugutalet efterträddes som chef för GULAG av M. D. Berman och dennes ställföreträdare Firin.

Under första femårsplanen upptogs inte alltid det arbete som utfördes i dessa läger under vare sig GPU eller GULAG i de officiella rapporterna. GPU betraktades endast som ett organ för att förse de ekonomiska företagen med arbetskraft. Det vanliga var att ett kontrakt upprättades mellan vederbörande företag och arbetsläger (fängelse-)administrationen. Kontraktet hade rent

[1] *Sovetskaja justitsija* 1930, nr 1, sid. 23-24.

affärsmässig karaktär: arbetslägret skulle leverera en viss kvantitet varor (eller människor) till ett visst datum och betalningen skulle ske i den eller den formen. Inte heller uppträdde själva GPU som försäljare av råvaror till utlandet; det höll sig i bakgrunden och nöjde sig med att formellt sluta kontrakt med regeringens ekonomiska företag.

Förutom de arbetare som fånglägren tillhandahöll fanns även fria arbetare. Av rapporter och statistik framgår inte riktigt vilken proportion som rådde mellan fria och tvångsarbetare. Hundratusentals kulaker och ”sabotörer” förvandlades av GPU till skogshuggare, men de officiella produktionsrapporterna talar endast om ”träindustri och truster” och ”sovjetexport”, om värdet i rubel och om antalet personer sysselsatta i dessa branscher. Proportionen mellan fria och tvångsarbetare förbigås i tysthet.

Justitieministeriet var inte så hemlighetsfullt som GPU, men även det underlät att offentliggöra detaljer om levnadsförhållandena i fängelserna och kolonierna eller resultatet av tvångsarbetets införande. Av det tillgängliga materialet framgår att det konsekvent genomförda systemet i justitieministeriets fängelser och kolonier att sätta varje arbetsför man och kvinna i arbete ledde till en kraftig stegring i produktionen. Om fångarbetets bidrag till femårsplanen sätts till 100 1930 så blir ökningen för de närmast följande åren:

1931	220
1932	335
1933	552 (enligt planen) [1]

Endast en gång, nämligen 1932, offentliggjorde justitiedepartementets officiella organ produktionssiffror för tvångsarbetsinstitutionerna under den första femårsplanen. Värdet av arbetet i miljoner rubel var följande:

	Industri	Jordbruk	Storföretag	Summa
1930	50	3	9	62
1931	109	10	33	152
1932 (enligt planen)	193	19	93	305

För att man skall få mening i dessa siffror bör man komma ihåg att sammanlagda värdet av Sovjetunionens hela motorindustri uppgick till 92 miljoner rubel 1930 och 180 miljoner 1931. I torvindustrin, en annan viktig näringsgren, var totalproduktionen 1930 83 miljoner och 1931 135 miljoner.

De anförda siffrorna gäller endast ryska sovjetrepubliken. Vad beträffar Ukraina, den näst största republiken i Sovjetunionen, antogs det att tvångsarbetsproduktionen skulle stiga från 100 1929 till 176 1930 och 298 1931.

Arbetslägren under första femårsplanen.

Arbetslägrens egentliga utveckling började 1930 i och med organiserandet av speciallägren i norr. Från Solovetskij-öarna spred de sig tillbaka till fastlandet och utbredde sig under loppet av några år långt öster- och norrut och angrep liksom en kräftsvulst nya städer, provinser och områden. För spårandet av deras historia använder vi — förutom förstahandsrapporter från f. d. fångar — nästan uteslutande officiella sovjetkällor vilka innehåller en sådan rikedom på uppgifter att bilden av tvångsarbetssystemet under den första femårsperioden blir alldeles klar.

Samtidigt som jordbruk, fiske och tegeltillverkning utvecklades i Solovki-lägren startades

[1] *Sovetskaja justitsija* 1932, nr 33 och 1934, nr 2.

oljeborrning och malmbrytning i Uchta-området med hjälp av de där belägna arbetslägren. I Chibinsk bröts fosfat och i Vorkuta kol, på ön Vaigatj bly och zink, i Jugor-sundet fluor och på Novaja Zemlja bly. I sin rapport av mars 1931 uppgav Molotov att fångarbete användes för vägbyggena Kem—Uchta, Parandovo—Kiksjozero, Syktyvkar—Uchta och Syktyvkar—Pinjug.

En ny etapp i användningen av fångarbete utgjorde anläggningen av den stora kanalen från Vita havet till Östersjön, Belomor-kanalen.

Beslutet om kanalbygget fattades 1930. Det var Stalins eget uppslag. Det strategiska syftet var att förbinda Östersjön och Norra Ishavet, så att Östersjöflottan skulle kunna nå Vita havet direkt på ryska vattenvägar. I händelse av krig skulle ryska flottan i Östersjön kunna bli inkorkad av Tyskland, Danmark och Sverige eller av England, men kunde fritt nå världshaven via Vita havet. För första gång anförtroddes ett projekt av denna storlek inte till ett ekonomiskt organ utan till GPU, närmare bestämt Henrik Jagoda. Vid den tiden var Jagoda ännu vice ordförande i OGPU, vilket emellertid betydde att han i verkligheten var chef. Stalin hade fått tilltro till Jagodas förmåga och till tvångsarbetets effektivitet vilket GPU hade demonstrerat i trävaruindustrin i norr.

I april 1931 började GPU utarbeta planerna för kanalen och i november igångsattes arbetet. Antalet arbetande fångar, inklusive ingenjörer, nådde 300 000 då det var som högst. Den 2 augusti 1933 invigdes kanalen och erhöll Stalins namn. Evenemanget firades i hela Sovjetunionen med stora högtidligheten; sjuttiotvåtusen fångar fick amnesti.

De flesta som hade arbetat på Belomor-kanalen blev emellertid, så snart den var färdig, överflyttade antingen till järnvägsbygget Baikal—Amur i Fjärran östern eller till MoskvaVolga-kanalen. Det var en stor besvikelse för fångarna som hade litat på löftena att deras flitiga arbete skulle belönas med frigivning. Besvikelsen framkallade en hel del oro, en massa fångar stympade sig och andra försökte göra motstånd mot transporten. Men motstånd var tydligen lönlöst.

Efter Stalin själv var det Henrik Jagoda som högljuddast hyllades i sovjetpressen. Förordet till det verk som utgavs om den nya kanalen var författat av Maxim Gorkij, som förklarade att den enda bristen hos boken var att den ägnade för liten uppmärksamhet åt Jagodas förtjänster. Efter två år var Gorkij död och efter ytterligare två år ställdes Jagoda inför rätta och dömdes för att ha förgiftat honom!

Jagodas underordnade bildade en fanatisk hyllningskör. Tendensen till servilt smicker hade gripit omkring sig bland Sovjets tjänstemän och ”oberoende” författare, och det var inte bara Stalin som var föremålet. Under sovjetförhållandena blev den som hade makt över liv och död föremål för högljudda, om också falskt klingande lovsånger. Hyllningskören skildrade Jagodas outtömliga energi, hans osjälviska arbete, hans ständiga omsorg om invånarna i Belomors arbetsläger, hans intresse för varenda detalj i arbetet och hans dagliga uppmaningar om ”hänsyn till de mänskliga varelserna”.

Belomor-kanalen var i bruk tills kriget med Tyskland utbröt. Den skadades av tyska flyget under kriget och blev inte iståndsatt förrän 1946. Den har aldrig haft någon större strategisk betydelse.

Ett annat stort företag som samtidigt påbörjades med hjälp av tvångsarbete var en ny kolgruva med tillhöriga byggnader i Karaganda, Uzbekistan. I Leningrad-området igångsattes arbeten med Svirs vattenvägar som det tog år att göra färdiga. Hela trupper fångarbetare fick hugga ved i skogarna för Lenin- grads uppvärmning. Nya järnvägsbyggen påbörjades: från Soroka till Kotlas i norr, från Syzran till Kungur vid Volga, varjämte östra länken av den Turkestan-sibiriska järnvägen gjordes färdig. Uppförandet av den stora staden Magnitogorsk, ett nytt centrum för järn- och stålindustrin på andra sidan Ural, påbörjades. Detta företag tog många år och tvångsarbetet spelade därvid en betydande roll, särskilt på de tidigare stadierna. I och omkring

Stalingrad byggde fångarna fabriksanläggningar, exempelvis ”Röda oktober” och ”Barrikaden”,

Utöver dessa väldiga företag utfördes enligt officiella uppgifter en massa smärre arbeten med hjälp av fångar. Endast en del kan här nämnas. I Kamenskaja byggdes en hytta. Fängelset i Atkarsk skickade ut sina ”brigader” för att påskynda skörden. I Mosjasjsk-området hade spannmålsleveranserna till de statliga uppsamlingsplatserna stoppats genom att en bro hade rasat. Fångar skickades genast dit och snart kunde ”kolchosernas karavan av röda vagnar passera bron”. Liknande ”brigader” arbetade i Berezniki, Balachna, Kosogor, Stalinogorsk, Bobriki m. fl. ”Man kan nämna tusentals liknande exempel”, heter det i justitiedepartementets officiella publikation.

Dessa företag och anläggningar representerade emellertid endast en del av tvångsarbetet under den första femårsplanen. Dess viktigaste uppgift som betydde mer än något av de nämnda, var skogsbruket, som inte var begränsat till ett visst område utan omfattade hela norra och östra Ryssland. För detta redogörs i ett följande kapitel. När andra femårsplanen började var miljontals man sysselsatta där.

Arbetslägren under den andra femårsplanen.

Vid kommunistpartiets sjuttonde kongress rapporterade Molotov och Kujbisjev att den nya planen även omfattade stora vattenvägar: Moskva—Volga-kanalen, 130 kilometer, VolgaDon-kanalen, 100 kilometer, ombyggnad av Marijnskijs kanalsystem och floden Moskvas system, ordnandet av Dnjeprs farbarhet, dammbyggnader vid floden Sosj, förbättring av Volgas mellersta lopp samt sist men inte minst färdigställandet av Belomor-kanalen. Av dessa företag blev Moskva-Volga-kanalen mest uppmärksammad. Arbetet pågick från 1932 till 1937 och först den 4 juli 1937 meddelade folkkommissariernas råd att det var färdigt, samtidigt som det uttryckte sin tacksamhet mot ”NKVD och kanalens byggare”. Det kungjordes att 55 000 fångar skulle friges före strafftidens utgång.

I Magnitogorsk fortsattes arbetena. Kolgruvorna i Kuznetsk fick ökad betydelse och området omgavs av Siblags jättelika arbetsläger där förhållandena var särskilt dåliga.[1] I Millerovo drevs stora kalk- och stenbrott av fångarbetare. ”Hundratusentals kubikmeter byggnadsmaterial har redan brutits här. Vid foten av ett berg stiger de fem ugnarnas elva meter höga skorstenar mot skyn. Verksamheten utvidgas och lägger under sig större och större områden. Liksom svampar efter regn växer baracker, hus, mässar, ekonomibyggnader upp ur jorden.”[2] Torv togs upp kring Moskva. Vattenkraftverk som hade igångsatts vid Svir och Sjaturj fortsattes. Pottaska framställdes i Bereznikov.

Vid Gorkij (f. d. Nisjnij-Novgorod) byggdes en stor ny bro över Volga. ”De bästa fångbrigaderna arbetade outtröttligt under hårda vinterförhållandena och tog i ett flertal fall försteget framför de fria arbetarnas stöttrupper.” Vid Berezina och Visjera anlades kemiska fabriker av fångarbetare.

Medan arbetet i skogarna i norr fortsatte som förut startades två nya stora företag: anläggningen av ett dubbelspår på transsibiriska järnvägen och påbörjandet av en ny nordlig Baikal-Amur-bana i Fjärran östern (där den internationella situationen var hotfull); ända till 400 000 arbetare uppgavs sysselsatta vid dessa stora företag.

---

[1] hamnar, fartyg och flyg till ett företag av största betydelse för Sovjets inrikes- och utrikespolitik.

1) ”När vi anlände”, berättar Feldheim i sina memoarer, ”möttes vi av barackernas veteraner som uppmuntrade oss med upplysningen att ingen kunde stå ut där mer än tre eller fyra månader och den som lyckades överleva blev bortskickad på 'vila'.” Sovremennje zapiski, Paris 1939, LXVIII 413.

[2] *Sovetskaja justitsija* 1934, nr 2.

1933 hade guldbrytning påbörjats vid de nyupptäckta gruvorna längs floden Kolyma. Inom några år utvecklades detta till en viktig industri som omfattade ett stort område av Sibirien. Antalet arbetsläger i Kolyma-området växte ständigt. Hundratusentals man sändes till dessa nya distrikt och snart utvecklades Dalstrojs område med huvudstaden Magadan med hjälp av NKVD:s

5. Världens ogillande och Sovjets svar

Den omständigheten att de första stora arbetslägren var förlagda långt uppe i norr och vid Vita havet tycktes utgöra en garanti att några uppgifter om dem inte skulle spridas utan att tvångsarbetarnas förhållanden skulle kunna mörkläggas fullständigt. Myndigheterna var upptagna av en massa problem: kollektiviseringen, den förvärrade hungersnöden, fraktionskampen inom partiet, och ingenting gjordes för att förbereda den allmänna opinionen i Ryssland eller utlandet på den nyhet som GPU hade i bakfickan. De så kallade ”utländska observatörerna” — diplomater och journalister — som alltid hade ögonen på kungörelser och förordningar angående rekrytering av arbetskraft och utsträckning av fångarbetet, upptäckte inte den fulla omfattningen av reformen och dess ödesdigra betydelse.

Något som myndigheterna inte hade förutsett var de många rymningar som inträffade från arbetslägren under deras första år. Visserligen var en rymning ett mycket farligt företag och utsikterna att lyckas små. Fångarna var strängt bevakade och den som försökte komma undan blev skjuten. Bönderna i trakten utlovades belöningar i form av spannmål för varje fasttagen fånge (två och ett halvt kilo om han fångades levande, ett och ett halvt kilo död) och under dessa hungersnödår var säden livsviktig vara. Alla passagerare på järnvägarna måste visa legitimationspapper för polisen. Och slutligen väckte en fånge genom själva sitt utseende uppmärksamhet när han kom till en stad.

Ännu svårare och praktiskt taget omöjligt var flykt till utlandet. Enda möjligheterna var landvägen till Finland eller sjövägen från Vita havet. Gränsen till Finland gick genom obebodda och nästan ogenomträngliga skogar. Varken järnvägar eller hästar och vagnar gick åt det hållet. Det fanns inga vägar uppe i norr, mat var omöjlig att komma över och det tog veckor att till fots passera de hundratals kilometer som skilde lägren från finska gränsen. De utländska fartyg som lastade i Archangelsk och andra hamnar vid Vita havet bevakades noggrant. deras kaptener hade order att undvika konflikt med sovjetmyndigheter och fångar som anträffades gömda bland timret ombord på ett fartyg överlämnades till GPU.

Trots alla hinder inträffade oupphörligt flyktförsök och en del fångar lyckades faktiskt undkomma. Levnadsförhållandena i lägren var sådana att ingen risk var nog stor för att hindra strömmen av desperata rymlingar. Det var en allmän uppfattning att en person som var dömd till fem eller åtta eller tio år blott hade små utsikter att överleva och att ett flyktförsök lönade sig. Hur många som verkligen kom i väg och återvann friheten i Ryssland eller utomlands kommer aldrig att bli känt. Många lever säkerligen under antagna namn och med falska papper och förråder inte sitt förflutna för vänner och släktingar. I varje fall utgör de endast en liten del av alla dem som försökte men var dömda till undergång.

Endast några få lyckades uppnå främmande kust. När de första fripassagerarna 1930 kom till England och de skandinaviska länderna väckte deras berättelser en viss sensation. Men världen kunde ännu inte riktigt tro att sovjetregimen var i stånd att använda en institution som var diametralt motsatt de principer den hyllade. Vid den tiden var klyftan mellan Ryssland och den västerländska världen inte lika djup som i dag. Flyktingarnas berättelser verkade till en början otroliga.

Men flyktingarnas antal mångdubblades och deras vittnesbörd, som de avgav oberoende av varandra, medförde en allvarlig förändring i inställningen till Ryssland. På sommaren 1930 och under några år framåt var slavarbetet i Ryssland föremål för hetsiga diskussioner i olika länders press och parlament.

Stockholms-Tidningen uppgav i april 1930 att 15 000 bönder från Ingermanland i Sovjet-Karelen hade skickats till arbete i skogarna i norra Ryssland. I juli 1930 upplyste brittiske utrikesministern Arthur Henderson i underhuset att sovjetlagarna gav myndigheterna fullmakt att införa tvångsarbete. Talrika flyktingberättelser publicerades i de engelska tidningarna och den ena boken efter den andra erbjöd allmänheten autentiska vittnesmål och primärrapporter.

The Anti-Slavery Society i England föranstaltade om en undersökning och redan den omständigheten att en sådan institution fann sig föranlåten att undersöka sovjetförhållandena var ett svårt slag för Rysslands prestige. Undersökningen utfördes på ett objektivt och omsorgsfullt sätt av Allan Pim och Edward Bateson. De inte bara återgav uppgifter av flyktingar utan granskade dem även kritiskt. De kom till resultatet att i skogshuggarlägren i norra Ryssland förekom sex olika arbetarkategorier, från helt fria arbetare till sådana som var ”dömda av GPU” och ”fångar dömda till minst tre år”. Parlamentsledamoten Carlyon Bellairs offentliggjorde beedigade vittnesmål av fångar rörande överbefolkningen i lägren, barnens behandling, de dagliga dödsfallen till följd av strapatser och förfrysning, de omkring 19 000 dödsfallen i tyfus på Solvetskij-öarna på ett enda år.

I den franska Revue Hebdomadaire förekom en artikel av senatorn Frédéric Eccard som återgav uppgifter av från norra Ryssland undkomna officerare och präster och nämnde Nationernas förbunds undersökning om slaveriet i Liberia. Det var nedsättande för Ryssland att få sina förhållanden jämförda med dem som rådde på en av världens mest efterblivna platser.

I Förenta staterna publicerades de första uppgifterna om tvångsarbetet i de ryska skogsarbetarlägren samtidigt med ankomsten av laster av timmer, mangan och tändstickor från Ryssland. Uppgifterna gjorde ett djupt intryck och föranledde en livlig debatt i pressen men även åtgärder från regeringens sida.

Finansdepartementet förordnade om beslag på trämassa och tändstickor från Sovjet med åberopande av § 1307 i tullagen av 1930 som bestämde att varor som framställts med hjälp av fång- eller tvångsarbete inte skulle få införas i Förenta staterna. De uppgifter varpå finansdepartementet grundade sitt beslut var delvis publicerade i pressen. De var lämnade av flyktingar från Sovjet samt av skandinaviska sjömän på fartyg som hade anlöpt hamnarna i Vita havet. En av dessa berättelser lydde:

”Fartyget lastades av förbrytare och politiska fångar som dagligen kom marscherade i samlad trupp under beväpnad vakt. Lastkajen låg inom ett område som var omgivet av högt taggtråds-stängsel ... Utsikterna att undkomma var mycket små ... Fångarna var dåligt klädda, mestadels i trasor; tydligen samma kläder de hade haft när de arresterades. De hade vantar och laddor av segelduk. Den mat som utdelades till dem bestod av svart bröd och varmt vatten. Kvinnor användes inte vid lastning av fartygen, men däremot för lossning av järnvägsvagnar med trämassa på bangården. Tre fångar som ertappades med att stjäla bröd på en annan ångare sköts ögonblickligen utan rannsakan.” [1]

I februari 1931 diskuterades förhållandena i Ryssland i representanthusets Ways and Means Committee. En massa uppgifter om tvångsarbetet lämnades dels av amerikanska ingenjörer som

[1] *New York Times* den 26 juli 1930.

hade återkommit från Ryssland, dels av kongressledamöter. Bland annat förekom en detaljerad rapport av dr Arthur Kopman som hade vistats åtta år i Ryssland, varav tre i fängelser och arbetsläger. Han skildrade levnads- och arbetsförhållandena i Visjeras skogsarbetarläger där han hade huggit skog i nio månader innan han blev fängelseläkare i ett sjukhus som han själv organiserade.

The American Wage Earners Conference inom American Federation of Labor startade under Matthew Woll en stor kampanj med krav på restriktiva åtgärder mot sovjetimport till Förenta staterna. Denna fråga, som Wolls grupp och en del andra organisationer upptog av rent humanitära hänsyn, komplicerades av vissa kommersiella intressen som lade ekonomiska och handelssynpunkter på frågan. Detta gällde både Förenta staterna och Storbritannien. Asbest- och manganfirmor och vissa handelskammare krävde fullständigt embargo på sovjetimporten, vilket pappers- och andra industrier som var intresserade av sovjetvaror opponerade sig emot. Sjöfartsintressena krävde fri handel och motsatte sig allt embargo. Senator Burton K. Wheeler krävde avskaffande av alla hinder för den sovjet-amerikanska handeln. MacDonalds regering i London som själv inte ville vara med på förbud mot import från Sovjet måste låna ett öra åt enträgna kanadensiska krav; för den kanadensiska träindustrin utgjorde nämligen importen från Sovjet en allvarlig konkurrens.

Genom att man på detta sätt införde ekonomiska profitmotiv i en världsrörelse baserad på fria människors ovilja mot slaveri, förgiftades rörelsen och dömdes till misslyckande. De kommersiella intressena konkurrerade med varandra och det var lätt för sovjetmyndigheterna och deras organ utomlands att framställa hela ”anti-dumping-kampanjen” som ett visst kapitalist-intresse. Det var denna synpunkt som gjorde det omöjligt för Englands labour party att inta en bestämd ståndpunkt, medan de konservativa - som vid denna tid var klart ryssfientliga yrkade på snabba kraftåtgärder mot en fri handel med Ryssland. Winston Churchill krävde förbud mot sovjetprodukter, men premiärminister MacDonald och utrikesminister Henderson var tveksamma och labour-tidningarna motsatte sig alla direkta åtgärder. Den 28 april 1931 avslog underhuset ett förslag om förbud mot införsel av tvångsarbetsprodukter till Storbritannien.

Det beslag som Förenta staternas finansdepartement den 25 juli 1930 utfärdade på de sovjetvaror som inkom vid denna tid stöddes inte av utrikesdepartementet; efter en vecka upphävdes det och har sedan inte återinförts.

Den misslyckade kampanjen om förbud mot sovjetvaror var den första i en rad misslyckade försök att via den internationella handeln komma åt en diktaturregim. Några år senare försökte Nationernas förbund hindra Mussolinis krig mot Etiopien genom en vädjan till alla sina medlemmar att inte skeppa olja till Italien. Detta hade ingen effekt på den italienska politiken. Någon tid senare krävde många grupper i olika länder bojkott på tyska och japanska varor. Det lyckades inte heller.

Molotov, den unge premiärministern.

Medan denna internationella rörelse befann sig på sin höjdpunkt, ”utrensades” Sovjetunionens premiärminister Aleksej Rykov och efterträddes av Vjatjeslav M. Molotov, en i utlandet okänd och i Ryssland föga känd person. En av hans första uppgifter var att få bukt med denna kampanj och lugna den upprörda stämningen utomlands.

Molotov var inte Rysslands högste ledare och han lyste endast med indirekt ljus. Men det var hans och inte Stalins uppgift att hålla tal och skicka ut order för att bekämpa den embargorörelse som ett slag tycktes bli en allvarlig fara för Sovjets utrikeshandel. Vid behandlingen av frågan om

tvångsarbetet utvecklade den unge premiärministern vissa egenskaper som sedermera skulle göra honom till en världsberömd statsman. Han gillade inte smålögner som inte övertygade någon men gjorde alla osäkra; om en oriktig uppgift skulle lämnas måste den vara väldig och massiv. Endast en jättelögn duger — så lärde Hitler sedermera sina lärjungar. Molotov visste det före Hitler. Hans utförliga förklaring beträffande Sovjets arbetsläger var grundad på ett påstående som skall gå till historien med Sovjetunionens nuvarande utrikesminister: ”Mången arbetslös i kapitalistländerna skulle avundas fångarna i våra nordliga områden deras levnads- och arbetsförhållanden”.[1] Han målade en formlig idyll av livet i arbetslägren: ”åtta timmars arbetsdag”, ”garanterade ransoner”, ”tjugu å trettio rubel kontant i månaden”. Böcker och tidskrifter stod till lägerinvånarnas förfogande. Ett arbetsläger var, påstod Molotov, helt enkelt en koloni där arbetarna kunde röra sig fritt. Och jämför dessa utmärkta levnadsförhållanden med det verkliga slaveri som existerar i ett kapitalistiskt samhälle, tillade han försåtligt. Lönesystemet utomlands är slaveri, medan den politiska makten i Ryssland ligger i händerna på arbetarklassen.

Molotov förnekade inte att det fanns vissa stora företag som använde slavarbetare.

”Vid vissa kommunala företag och vägbyggen används som arbetskraft sådana personer som är berövade friheten och som är friska och arbetsföra. Det har vi gjort förr och det kommer vi att fortsätta med. Det är ekonomiskt förmånligt för samhället. Och det är välgörande för brotts-lingarna genom att det lär dem att arbeta och gör dem till nyttiga samhällsmedlemmar. De stora företag som använder personer som berövats sin frihet är av en mängd olika slag: väg- och framför allt järnvägsbyggen; byggnadsindustri; torvtäkt; träkolstillverkning för metallfabriker; träindustri; fosforgruvor; stenbrott; grustag; transportväsen etc.”

Ingenting av det som produceras genom fångarbete exporteras, sade Molotov med ett öga på den internationella handeln.

”1 134 000 man arbetar i skogarna under denna säsong; alla arbetar under samma förhållanden som fria arbetare och fångarbete förekommer inte på minsta sätt.”

Han räknade upp en massa företag som drevs med fångarbete, men utelämnade skogs- och stuveriarbetena. Listan var verkligt imponerande. Han nämnde Kem—Uchta-vägen (208 kilometer), Parandovo-Kiksjozero-vägen (190 kilometer), Syktyvkar—Uchta-vägen (313 kilometer), Syktyvkar—Pinjug-vägen (305 kilometer) och kanalen Östersjön—Vita havet (914 kilometer).

Molotov slutade med att inbjuda utländska tidningskorrespondenter att kontrollera att ”arbete med exportvaror inte har något att göra med fångarbete”. Han inbjöd utländska arbetare att sända delegationer till Ryssland och undersöka de verkliga förhållandena i lägren i norr.

Detta förslag överensstämde med den allmänna tendensen på den tiden att få så många delegationer som möjligt att besöka Sovjetunionen för korta perioder, en praxis som i många fall gav mycket gynnsamma resultat eftersom dessa utländska delegater hade ännu mindre förutsättningar att undersöka och uppfatta situationen än de berömda utrikeskorrespondenterna längre fram. Dessa ”arbetar- och fackföreningsdelegationer” fördes omkring och beviljades samtal med de högsta sovjetfunktionärerna. I varje delegation återfanns några sovjet-vänliga medlemmar. Försöken till en kritisk granskning av sovjetförhållandena omöjliggjordes alltså både utanför och innanför delegationen.

Molotovs tal var tydligen resultatet av ett noggrant övervägande och en omsorgsfull förberedelse i de högsta partikretsarna. Det fanns en risk, ja det var till och med en sannolikhet för att någon

[1] Tal den 8 mars 1931 på Sovjets sjätte kongress.

fackföreningsgrupp skulle ta anbudet ad notam och att om några veckor utländska delegationer skulle resa omkring i skogarna i norr. Åtgärder vidtogs ögonblickligen för att utplåna spåren av fångarbetet. Redan några veckor före Molotovs tal uppstod en febril verksamhet i arbetslägrens administrationskontor när rykten spreds att ”det kommer en amerikansk delegation” eller att ”Maxim Gorkij är i antågande” eller att ”George Bernard Shaw och några engelsmän” skulle besöka de ryska lägren.

Detta rapporterades sedermera av undsluppna fångar som skrev var för sig utan kännedom om varandra. Deras skildringar av vad som förekom i lägren stämde fullständigt. Professor Tjernavin berättar exempelvis att 1930 började åtgärder vidtas för att dölja hur det arbete som förrättades i skogarna i själva verket var beskaffat. ”Ibland skickades vi ut för att lasta stockar på dragkärror”, men ”andra arbetare körde ner dem till hamnen och lastade dem på utländska fartyg. Detta tillvägagångssätt användes ända sedan kampanjen mot fångarbete i skogsindustrin började i utlandet. Fångarna hölls utom synhåll för utlänningar ...” Och plötsligt drogs skogsarbetarna skyndsamt bort i avvaktan på ”ankomsten av en 'amerikansk' kommission som skulle undersöka huruvida tvångsarbetslägren verkligen existerade. Inför detta besök upplöstes lägren inom loppet av några dagar, barackerna jämnades med marken och fångarna själva fördes tillbaka till fördelningslägren ... En kurir till häst kom galopperande till ett läger mitt i djupa skogen, lämnade ett meddelande till lägerchefen och sprängde i väg till nästa läger. Order gavs att genast upphöra med arbetet och riva ner barackerna och förstöra allt som kunde förstöras. Särskilt var man noga med att förstöra straffceller, vakttorn och taggtrådsstängsel. I baracker av stockar som det var svårt att riva ner på kort sikt, skrapades väggarna rena från allt som fångarna hade inristat där och order och meddelanden togs bort. Allt som kunde brännas kastades på elden. En GPU-agent gick runt för att kontrollera att inga tecken återstod som kunde tyda på att fångar och inte fria skogsarbetare hade arbetat där. Så drevs fångarna bort från skogen och till järnvägen. Det rådde sådan rusning och sådan panik att många trodde att det var krig och att vi skulle föras längre bort från gränsen.

Om ett tåg syntes på avstånd medan fånghoparna föstes fram På järnvägslinjen tvangs de att lägga sig i myren eller i snön och ligga kvar där tills tåget hade passerat. GPU fruktade att någon skulle se dem från fönstren.

Efter denna förflyttning placerades fångarna ut på de olika uppsamlingslägren där de fick gå sysslolösa på magra ransoner.[1]

En annan författare, Nikonov Smorodin, berättar att i februari 1931 ”började fånglägren i största hast att utrymmas”. På 21 timmar nedrevs alla vakttorn: G. B. Shaw väntades nämligen.[2]

Den livligaste skildringen av de tragiska följderna av Molotovs erbjudande har lämnats av en finsk medborgare vid namn Georg Kitjin som återkom till sitt land efter många års vistelse i Sovjets arbetsläger. Han arbetade på lägerexpeditionen och kunde följaktligen iaktta allt som försiggick. En dag, skriver han, sammankallades lägerpersonalen till ett extra möte, där chefen föreslog att man skulle antaga en resolution att ”fångarna var nöjda med levnadsförhållandena, tyckte om maten, blev väl behandlade och var angelägna att ägna alla sina krafter åt sitt land så att det framgångsrikt kunde genomföra femårsplanen”. Resolutionen antogs givetvis enhälligt.

”En vecka efter detta sammanträde ... anlände ett hemligt chiffertelegram från huvudkontoret i Moskva med order att upplösa lägret inom tre dagar och det så fullständigt att inte ett spår återstod ...

---

[1] Tjernavin: *I speak for the silent*, sid. 251-253.
[2] Nikonov Smorodin*: Krasnaj a katorga*, sid. 274.

Det blev full panik. De vanliga bolsjevikmetoderna tillgreps för likvideringen. Efter en kort överläggning på Sienkevitjs kontor skickades telegram till alla arbetsplatser att inom tjugufyra timmar upphöra med arbetet, samla alla fångarna på evakueringsplatser, utplåna alla yttre spår av strafflägren, taggtrådsstängsel, vakttorn och skyltar etc., klä alla funktionärer i civila kläder, avväpna vakterna och avvakta vidare order.

Som svar på dessa order kom åtskilliga telegram där det hette att det var omöjligt att verkställa detta på så kort tid, att det inte fanns nog med hästar för evakueringen, att de sjuka inte kunde kvarlämnas i skogen etc. Sienkevitjs svarade att den som underlät att inom utsatt tid verkställa hans order skulle bli skjuten.

Nu utbröt ett fullständigt virrvarr. Vid Kotlas uppsamlingsläger avlägsnades skyndsamt det dubbla taggtrådsstängslet. Barackerna blev överfyllda med fångar som evakuerats från Uftug-skogarna. Den finske timmermannen Karjalainen som nyligen utsetts till kommendant i Solvitjegodsk utvecklade en våldsam energi efter intagandet av en tredubbel spritranson. Han rusade in i leksaksverkstaden där invaliderna arbetade, grälade över att inpackningen gick så långsamt, avlossade skott i taket och skrek så att de förskräckta invaliderna tog till benen och sprang ut. — Jag dödar dig! skrek Karjalainen till förmannen för verkstaden och viftade med sin revolver. Jag dödar dig om du inte har allt i ordning om en timme.

Från alla håll kom grupper av skogsarbetare marscherande till Solvitjegodsk. De bar lägrens utrustningspersedlar förutom sina egna tillhörigheter. De svårt sjuka packades på slädar, de sjuka som kunde gå fick följa efter. En del av de sjuka dog på vägen och begravdes i skogen.

I Archangelsk var det ännu värre. Evakueringen av de trettiotusen fångar som arbetade där krävde åttahundra järnvägsvagnar. De fanns inte och fångarna lastades följaktligen på gamla uttjänta godsvagnar, en del öppna. Tågen tog upp fångarna vid stationerna dit de hade tvungits att marschera från sina avlägsna förläggningar. Medan de väntade på tågen tillbragte de flera nätter ute i skogen hungriga och frusna. Fångar som led av feber, skörbjugg eller tuberkulos åtnjöt ingen undantagsställning, alla fick utstå detsamma. Många dog under den vilda rusningen till evakueringsplatserna. Det förekom också åtskilliga flyktförsök, men vaktkedjan var ännu inte indragen och de flesta av rymlingarna infångades.

För att visa sitt nit och vinna beröm från sina överordnade befallde kommendanten vid lägret i Archangelsk att alla fångar skulle lämna barackerna, avlägsna taggtrådsstängslet, vända skyltarna bakfram och måla nya namn på dem så att de gamla strafflägerbyggnaderna kallades skolor, klubbar etc. Hans fyndiga plan kostade många av fångarna livet. De fick tillbringa många dagar ute i det fria i närheten av järnvägsstationen i väntan på vagnar och led mycket. I slutet på året blev det bekant att evakueringen av Archangelsk och Uftug hade kostat 1 370 människoliv.” [1]

Detta välorganiserade bedrägeri var genomfört strax innan Molotov publicerade sitt erbjudande till arbetarna i utlandet. Ett idylliskt, fridfullt arbete pågick nu på de platser där knappt en vecka tidigare en katorga hade stått.

”Kotlas uppsamlingsstation var som förvandlad. Den frånstötande taggtrådsinhägnaden var försvunnen, den gamla skylten över entrén ersatt med en ny som upplyste den besökande om att han nalkades arbetarnas vid Severoles (den statliga skogstrusten) sovsalar. Magasinen angavs som 'Förråd för Penug—Syktyvkar-järnvägsbygget' och alla telefonpåringningar besvarades med 'banbyggekontoret'.

Ett telegram från Archangelsk meddelade att evakueringen var klar inom föreskriven tid och att

[1] G. Kitjin*: Prisoner of the OGPU*, sid. 267-270.

inga yttre tecken på straff-lägret återstod. Förvandlingen både i Kotlas och i Archangelsk var grundlig. En utländsk undersökningskommission kunde nu fritt släppas in. På samma sätt försiggick evakueringen i Solvetskij-lägren, både på öarna och på fastlandet ...

Under evakueringen av sjukhuset i Kotlas släpades tre tyfuspatienter, som kort förut anklagats för sovjetfientlig agitation i strafflägren, ut i skogen där Nazarov, chefen för hemliga underrättelsetjänsten, sköt dem med egen hand. De grävdes ögonblickligen ner på avrättningsplatsen.”

Nu var allt klart för Molotovs tal om sovjetfångarnas avundsvärda tillvaro.

Tidningarnas krig.

Sovjetregeringens försök att förneka de fakta som kommit till utlandets öron gällde inte bara arbetslägren i norr. En grupp amerikaner som arbetade i Ryssland förmåddes underteckna en förklaring som infördes i den engelskspråkiga tidningen Moscow News att det inte fanns något tvångsarbete i Sovjetunionen. Hur denna förklaring kom till stånd avslöjades sedermera av mrs Eve G. Grady som var gift med en amerikansk ingenjör som vid tillfället arbetade i Charkov. Amerikanska specialister vid den sovjetska koltrusten ”anmodades ... i februari 1931 att underteckna en i förväg upprättad förklaring att det 'inte existerade något tvångsarbete i Sovjet-Ryssland' ... Efter vad jag vet vägrade alla de amerikanska gruvingenjörerna bestämt att skriva under. De påpekade att deras vistelse i Ryssland var helt affärsmässig och att de inte hade lust att bli inblandade i landets politiska angelägenheter ...

Det var givetvis allmänt känt för de amerikaner som var anställda i den sovjetska koltrusten att detta slags arbete hade pågått i hemlighet i två års tid. Ryska ingenjörer som arbetade tillsammans med amerikanerna kunde en vacker dag försvinna på ett mystiskt sätt, den ena efter den andra.” [1]

Under tiden fortsatte striden utomlands både på den diplomatiska och den publicistiska fronten. Direktören för den sovjetska träexportorganisationen Danisjevskij offentliggjorde ett meddelande i samma anda som Molotovs, att ”inte ett enda timmer som exporteras från Sovjetunionen är framställt genom tvångsarbete”. Vice ordföranden i sovjet i Archangelsk målade de deporterade kulakernas liv i rosenrött. ”Staten hjälper dem att bygga hus och anlägga byar, där de kan jaga, fiska, driva lantbruk eller göra vad de behagar. Myndigheterna ger dem jord, trä och byggnadsmaterial ... mat ... kläder ... postmöjligheter.” [2] Han förnekade inte att de stuveriarbetare som arbetade i Archangelsk, ungefär 23 000 man, var ”importerade” från Volga-området. Men Trofim Karnasjov, vice verkställande direktör i den sovjetska trävarutrusten Severoles var uppriktigare än sina kolleger. Han sade rent ut: ”Förvisningssystemet är lika gammalt som Ryssland”.[3]

Utrikesministern Maxim Litvinov anmodade brittiska ambassadören om ett samtal och underrättade honom — utan tvivel efter order från Kreml — att ”varken fångarbete eller arbete av dömda personer i regel används inom de grenar av träindustrin som producerar för export, inklusive arbete i hamnar”. I Storbritannien påpekades det genast att det var omöjligt för yttervärlden att skilja mellan skogsarbete för landets behov och för export. Men det var ett faktum att ”arbete i hamnar”, det vill säga lastning, ständigt utfördes av fångar och hundratals brittiska och skandinaviska sjömän kunde vittna om att Litvinovs påstående inte var riktigt.

---

[1] E. G. Grady*: Seeing Red*. Brady, Warren & Putnam, 1931, sid. 51, 53 och 54.
[2] *New York Times* den 29 mars 1931.
[3] *New York Times* den 29 mars 1931.

British-Russian Gazette, ett mot sovjetregimen gynnsamt inställt organ, utgav ett häfte med uttalande av sovjet-funktionärer och sovjetvänliga ingenjörer och fackföreningsrepresentanter. Genom ett egendomligt misstag kom det att inflyta en utförlig rapport från en konsulterande skogsingenjör vid namn J. F. Stuart som skildrade de omfattande resor han hade företagit i Ryssland för brittiska trävarubolags räkning. Han avvisade en massa falska rapporter och förklarade ”att ingen utomstående mer än jag har haft tillstånd att besöka dessa läger”. Där fanns inga sängkläder, berättade han, och ”förhållandena är upprörande; maten är knapp och tusentals människor dör av hunger, överansträngning och köld”. Denna strid som räckte i närapå två år gav två resultat: i fråga om handelsförbindelserna segrade sovjetregeringen och alla försök att förbjuda tvångsarbetsprodukter misslyckades; i fråga om den allmänna opinionen fastslogs det för alla ärliga observatörer att tvångsarbete användes i stor omfattning. Denna institution gav ett nytt drag åt Sovjetunionens gåtfulla fysionomi.

6. Tvångsarbete i funktion

Kombinationen av föråldrade liberala idéer och en hård inre politik skapade ett egendomligt amalgam, mättat med hyckleri. 1935 var det ännu vanligt att höja arbetet till skyarna såsom ett botemedel mot alla mänskliga laster och tvångsarbetssystemet prisades officiellt som en utomordentlig prestation av sovjetsamhället och en källa till stolthet i jämförelse med kapitalistvärldens fängelser och grymheter. Samtidigt slukade emellertid sovjetfängelserna och särskilt de nyupprättade korrektionsarbetslägren och kolonierna miljontals människovarelser och utsatte dem för sådana levnadsförhållanden att de knappt kunde existera. Som vi har sett avsåg inte regeringen att dessa förvaringsplatser skulle bli en mildare form av bestraffning för ”klassfienderna” — kulaker, borgare och intellektuella — utan domstolarna förmåddes tvärtom att sända de dömda dit i stället för att tillämpa mildare straffalternativ. Den officiella ideologin förblev emellertid lika humanitär och liberal som den alltid hade varit.

Arbetardelegationer inbjöds att besöka Ryssland; den ena gästen efter den andra kom och for; framstående personer, både ryssar och utlänningar, sysslade med den brännande frågan om de ryska fängelserna. Bland dem utövade Maxim Gorkij det största inflytandet och hans uttalanden åhördes överallt med uppmärksamhet. Det var under denna tid som Hitler kom till makten i Tyskland och de koncentrationsläger han upprättade blev på samma gång material för en rysk anti-nazistisk propaganda och en anledning att måla sovjetregimen i de ljusaste färger. ”Koncentrationsläger”, skrev den stora ryska encyklopedin, ”är speciella förvaringsplatser upprättade av de fascistiska regeringarna i Tyskland, Polen, Österrike och andra länder. Fascismen som är en barbarisk regim för att förslava folket ökar ständigt massan av fångar så att de inte ryms i de vanliga fängelserna.” Även ”Politisk ordbok” (Moskva 1940) påstod att ”koncentrationsläger existerar i många kapitalistiska länder”.

Medan dessa officiella källor försäkrade att koncentrationsläger endast fanns i fascistiska länder förklarade lilla sovjetencyklopedin öppet att förutvarande Solovetskij-klostret, som under tsartiden hade ”tjänstgjort som mottagningsort för politiska och kyrkliga deporterade, nu är ett (sovjetskt) koncentrationsläger”. Det var också hyckleri att säga att ”i kapitalist-fängelserna med deras tvångsarbete förvandlas internerna till rösträttslösa slavar”. Folkkommissarie Nikolaj Krylenko hävdade fortfarande — fastän han knappast längre kunde tro på sina egna ord — att ”verkställigheten av domstolarnas utslag måste garantera arbetarnas omskolning”.[1]

”Omskolning” av fångarna var ett ord som låg fjärran från sanningen eftersom varje ansvarig

[1] *Sovetskaja justitsija 1933*, nr 7.

talare och journalist mycket väl kände till den verkliga situationen i fånglägren. Endast 12 å 15 procent av internerna var vanliga förbrytare, dömda för stöld, rån, mord och andra gärningar som hela världen erkänner som brott. Den stora majoriteten, minst 85 procent, bestod numera av i grund och botten hederliga män, stundom moraliskt högtstående personer. Arbetslägren åstadkom ingen moralisk förbättring av förbrytarna, utan i stället en frapperande moralisk försämring av tusentals andra som tvangs till intim samvaro och samarbete med förbrytarvärldens drägg. Den verkliga följden av denna nya institution var inte en moralisk pånyttfödelse utan en ny brottslighetspotential.

Det var endast och allenast möjligheten att uppnå en maximal produktion som var ledande för myndigheterna. I och med femårsplanens igångsättande glömdes allt utom de ekonomiska målen. Korrektionsarbetslägren var inte institutioner för att förbättra människor utan för att öka produktionen. Den egentligen innebörden i den ”omskolning” som myndigheterna talade om erkändes längre fram fullt öppet: ”På tjugutalet hade den betytt kultur och upplysning. På trettiotalet betyder den arbete.”[1]

Det betydde inte längre någonting huruvida fångarnas karaktär förbättrades eller inte. Det var endast för de godtrognas räkning som propagandamaskineriet fortfor att tala om människans mirakulösa ”pånyttfödelse”. Några sovjetförfattare som var anmodade att höja tvångsarbets-systemet till skyarna producerade otroliga alster av hyckleri. I. L. Averbach exempelvis konstaterade att redan några månader efter fångarnas ankomst till lägren ”kunde man knappt känna igen dem ... Det råder en febril arbetsiver, de sköter med nit och skicklighet sina uppgifter, de intresserar sig för kulturella saker.”

Att ”smida” och ”smida om” blev de vanligaste termerna för denna omskolningsbluff. På lägergårdarna som de trötta fångarna i sina trasiga kläder var tvungna att passera på vägen till och från arbetet uppsattes stora skyltar med orden: ”Arbete utan skönhet och konst är barbari”. Av sina magra arbetsförtjänster måste fångarna göra ”frivilliga” teckningar på statslånen för fullbordandet av femårsplanerna eller ”beställa” flygplan åt Röda armén, som sedan i flygvapnet bar namnet på det korrektionsarbetsläger varifrån pengarna hade kommit. Eftersom flygplans-produktionen arbetade med maximal effekt blev resultatet av fångarnas ”entusiasm” inte en ökning av Sovjets flygvapen utan helt enkelt en finansoperation av NKVD på fångarnas bekostnad.

Musik, poesi och hårt arbete.

Att förbrytarnas moraliska nivå inte påverkades av tvångsarbete och ”upplysning” framgår av en skildring av A. Sjetstakova. Det förekommer i sovjetfängelserna en oskriven lag bland de vanliga förbrytarna att de inte får stjäla från varandra och deras ledare straffar dylika stölder med största stränghet. Sjestakova berättar att vid ett sådant fall uttalade ”domaren” i förbrytarnas egen domstol: ”Stöld är bara tillåtet på fjärde våningen”.[2] Fjärde våningen beboddes av politiska fångar.

Varje frisk fånge är naturligtvis tvungen att arbeta för att kunna leva. En tid gjordes ett försök att straffa dåligt uppförande i lägret genom att förbjuda syndaren att gå i arbete och på så sätt förtjäna sitt bröd. Fångarna sades vara så förtjusta i sina uppgifter att de skulle bli ledsna om de inte fick arbeta. ”Förbudet mot arbete är ett sätt att utöva moraliskt inflytande.” [3]

---

[1] Visjinskij: *Ot Tjurem*
[2]. *Ot Tjurem*, sid. 276.
[3] *Ot Tjurem*, sid. 114.

Alla metoder för arbetsintensitetens och produktionens höjning som i början på trettiotalet försöktes bland de fria arbetarna i Ryssland och framställdes inför världen som resultatet av en entusiastisk tillgivenhet för sovjetska fosterlandet, efterhärmades ögonblickligen i arbetslägren. Ingen vågade fråga hur det kom sig att tjuvar och mördare var fyllda av denna iver och entusiasm. ”Stöttrupper” organiserades från ena änden av tvångsarbetsvärlden till den andra för att tjäna som mönster för andra. När ett arbete var särskilt brådskande föreslog förbrytarledare ”frivilligt och på eget initiativ” en förlängning av arbetstiden till 12 å 15 timmar och slopande av fridagar. Ibland kom en musikkår och spelade för att höja arbetarnas prestationer, också en form av kulturell upplysning! Ett ”rött banér” ett vandringspris för högsta prestation i lägret — gick från den ena stöttruppen till den andra. Allting gjordes för att fram-pressa största möjliga resultat — utom införande av normala levnadsförhållanden — och detta kallades omskolning och om-smidning.

”Kollektiv” bildades och arbetade som enheter. Ett kollektiv som kunde bestå av sju, tio eller tjugu medlemmar fick en speciell uppgift som skulle utföras inom kortast möjliga tid. Ordet kollektiv lät lockande, men i verkligheten var det bara ett nytt medel att öka produktionen genom att medlemmarna tvangs att hålla ögonen på varandra och för lägerledningen ange dem som inte kunde eller ville ta ut sig till det yttersta. Kollektiven betraktas ofta som ”organ för spioneri och angivelser”, heter det i en sovjetkälla.[1]

En massa fängelsetidningar utgavs av myndigheterna. Det viktigaste organet för arbetsläger och fängelser hade den karakteristiska titeln ”Mot ett arbetande samhälle”. Den största publikationen i Ukraina hette ”Till arbete!” Över ett tjog tidningar utges i arbetsläger och fängelser och hundratals handskrivna sätts upp på iögonfallande platser. Sovjetpressen påpekar att titlarna på dessa publikationer har undergått en betecknande förändring. I början av revolutionen kunde man träffa på sådana titlar som ”En stråle i mörkret”, ”Fångtankar”, ”Bakom järngallret” etc. På trettiotalet var titlarna däremot inspirerade av femårsplanen: ”Snabbare arbete”, ”Stöttrupper”, ”Kollektivt arbete”, ”Grävmaskinen” etc. Den vanligaste titeln var ”Omsmide”. På tjugutalet betydde detta ord moralisk förbättring, på trettiotalet fullgörandet av ekonomiska uppgifter.

”Överst stod”, skriver en f. d. fånge, ”'Får icke spridas utanför lägret' och 'Arbete i Sovjetunionen betyder heder, ära, duglighet och tapperhet'. I texten talas det bara om falanger, stöttrupper, stormkolonner, entusiaster, förposter, socialistiska prestationer, proletära segerfronter och så vidare, allt under ett ymnigt bruk av utrop och utropstecken, exempelvis: ’Stopp!’ ’Klart!’ ’Likvidera!’ ’Utveckla!’ ’Bryt!’ ’Slå till!’ . . . Artiklar som är skrivna av fångar i redaktionen lovsjunger myndigheterna eller kräver att sådana som gör sig skyldiga till diverse 'brott mot fronten' skall avslöjas och straffas.” [2]

De politiska fångarna får inte tillåtelse att delta i tidningarnas redigering. Detta är ett privilegium för f. d. sovjetfunktionärer, av vilka tusen och åter tusen är dömda till arbetsläger för korruption, jobberi och diverse pliktförsummelser — eller utan orsak alls. Ibland kan några vanliga förbrytare få tillstånd att syssla med tidningsarbete. Alla tävlar om att säga de vackrast tänkbara saker om lägeradministrationen och de ekonomiska planerna och höja sovjetregeringen till skyarna. Fångdikter hyllar lyckan och friheten i Ryssland mer än annan poesi. Varje ”kampanj” som sovjetledningen startar accepteras ögonblickligen av arbetslägren, antingen det är påven i Rom eller de engelska tories, världsbourgeoisin eller slöfockarna i Sovjet som är syndarna. Men framför allt hyllas den som står i spetsen för NKVD. Den utstuderade skurken Henrik Jagoda hyllades i vartenda fångläger och en koloni i Bolsjevo uppkallades efter honom.

---

[1] Averbach: *Ot prestuplenija k trudu*, sid. 184.
[2] Tjernavin: *I speak for the silent*.

En officiell undersökning visade att 48,3 procent av det material som trycktes i lägerpublikationerna handlade om lägrets arbete och ekonomiska uppgifter och 6,2 procent om Sovjets in- och utrikespolitik, medan 5 procent ägnades åt att avslöja ”klassfiender” i lägret.

Höjdpunkten av hyckleri nåddes med det beryktade slagordet om internernas ”självstyrelse”. Det uppfanns i början på tjugutalet och lät mycket demokratiskt men kom i praktiken att betyda att förutvarande GPU-män som dömts för de grövsta förbrytelser fick förtroendet att bevaka sina medfångar. En del tilläts rent av att bära vapen; de befriades från ansträngande kroppsarbete och fick tjänstgöra som mellanhänder mellan lägerledningen och den stora massan interner. De belägger de högsta och mest privilegierade posterna i tvångsarbetsinstitutionernas stränga hierarki.

Näst efter GPU-förbrytare kommer vanliga förbrytare. Det understryks och upprepas gång på gång för varje människa i lägret att förbrytarna inte är fiender till kommunismen, medan de andra är oförbätterliga och inte förtjänta av något tillmötesgående. Det tillhör också det officiella hyckleriet. Stöld är enligt den gamla teorin en följd av fattigdom och arbetslöshet. Tjuvar är följaktligen samhällets offer och inte dess fiender. Man blundar avsiktligt för att en stor del av de kriminella inte är småtjuvar utan grova förbrytare, svindlare och korrumperade sovjetfunktionärer.

Endast grova förbrytare sänds till korrektionsarbetsläger efter-som straff på mindre än tre år avtjänas i ”kolonier”. De flesta kriminella är så kallade ”trettiofemmor”, dömda efter § 35 i strafflagen som återfallsförbrytare. De har som ledare i lägren haft notoriska skurkar som gjort sig skyldiga till blodiga brott som de själva skryter med. ”Våra händer blev blodiga i kampen mot kapitalismen”.

En hög NKVD-funktionär Semjon Firin skriver: ”Vi säger till er, vanliga kriminella: Vi betraktar er med avsikt inte som fiender eftersom ni inte är söner till godsägare och fabriksägare. Vi vet att ert mörka förflutna och ert brottsliga liv har plågat er svårt. Vi fördömer er inte ens för att ni har stulit någon gång i ert liv, ty vi vet att stundom börjar en människa stjäla därför att hon inte har något att äta, därför att hon är hungrig.” [1]

Sovjetförfattarinnan Averbach motiverar varför hon sympatiserar med dessa kriminella element. De var tjuvar men deras brott var lindrigare än kulalvernas som genom själva sin verksamhet stal från de fattiga bönderna. Trettiofemmorna ser med förakt på klassfienderna och ”bland denna kategori fångar kan man lätt rekrytera underbefäl på de ekonomiska och kulturella områdena”.[2] Systemet att placera förbrytarvärldens drägg på befälsposter tillämpas fortfarande.

Intellektuella i lägren.

Den överväldigande majoriteten av lägerinternerna utgörs av element som i ordets vanliga bemärkelse aldrig skulle anses som lagbrytare: ingenjörer, verkmästare och läkare som fängslats för påstådda sabotagehandlingar, direktörer och kamrerare som ställdes till svars för oegentligheter som de inte haft någon kännedom om; en massa bönder som påklistrats etiketten kulaker; medlemmar av nationella minoriteter som misstänkts för bristande lojalitet mot sovjetstaten samt en ändlös rad med grupper som anklagats för verkliga eller fiktiva brott av speciell sovjettyp. En gång när den väldiga arresterings- och deportationsvågen hade ebbat ut och ansvaret för de begångna oförrätterna måste läggas på de olika lokalmyndigheterna redogjorde Andrej Visjinskij, sovjeträttsväsendets uppgående stjärna, för NKVD:s och domstolarnas rättsskipning:

---

[1] *Itogi Beomorstroja*, Moskva 1934, sid. 48.
[2] Averbach: *Ot prestuplenija k trudu*, sid. 193-195.

”Hur döms folk? Vad döms folk för? Här några exempel. En kokerska hade glömt att lägga salt i maten. Hon anklagades för brott mot § 111 (som handlar om tjänstefel och överskridande av befogenheter). En kolchosarbetare lånade en häst och gick till sitt arbete, hästen blev stulen och arbetaren anklagades enligt § 111 fastän det hade varit mycket enklare och rättvisare att låta honom ersätta hästens värde. Ett enögt föl föddes i en kolchos, det slaktades och åts upp. Ordföranden i kolchosen anklagades för 'underlåtenhet att ta vara på' fölet. En kolchosarbetare anklagades och dömdes för att inte ha sått föreskriven kvantitet trots att skörden slog väl ut. En jordbruksledare som tyckte synd om två kalvar tog in dem för att skydda dem mot kylan; kalvarnas öron förfrös och ledaren dömdes enligt § 111. I januari 1935 dömde folkdomstolen en man vid namn Pankratov enligt §§ 109 och 111 strafflagen för att ha vållat kolchosen en ekonomisk förlust på 69 rubel. Den anklagade hade skickats till staden för att sälja råg; i stället för att sälja den till 26 eller 27 rubel sålde han den för 23. Han arresterades och dömdes som dålig försäljare.” [1]

Bland de miljontals ”förbrytarna” och ”sabotörerna” i lägren intog de icke-kommunistiska intellektuella en plats för sig. Principiellt tillhörde de ”klassfienderna” och skulle följaktligen behandlas strängare än de vanliga förbrytarna. Dessutom misstänktes de alltid för att uppvigla medfångarna till protester och sabotage. Från högre ort kommer ideligen order till lägren att differentiera behandlingen av ”klassfiender” och andra interner. De lokala lägerledningarna verkställer dessa order efter bokstaven för att inte bli anklagade för ”högeravvikelser”. En undersökningskommission från justitiedepartementet som 1933 gjorde en inspektionstur till fängelserna rapporterade att ”klass-fientliga element hålls under sträng kontroll och används uteslutande i hårt arbete”.

Strängt kroppsarbete under de i lägren rådande förhållandena är döden för de intellektuella elementen och deras enda hopp har legat i den stora bristen på ”specialister” såväl i lägeradministrationerna som i centraladministrationen i Moskva.[2] GPU-NKVD:s väldiga ekonomiska företag behöver expertis, liksom alla andra sovjetska och icke-sovjetska industri- och jordbruksföretag. Det har alltid varit ont om ingenjörer, lärare och agrarer i Sovjet-Ryssland och NKVD och dess organ har därför ofta varit tvungna att sysselsätta de intellektuella i enlighet med deras kvalifikationer fastän detta står i direkt strid med principen om stränga straff för ”klassfiender”.

De intellektuella som kan få sysselsättning på lägerkontoren eller som ingenjörer vid anläggningsarbetena är lyckliga. Alla försöker slippa det hårda kroppsarbetet för vilket de i regel inte är lämpade. De som har turen att få stanna kvar vid en sådan eftersökt syssla har utsikter att överleva. Men för att slippa risken att bli återsända till kroppsarbete måste de stundom förödmjuka sig eller göra sådant som strider mot deras samvete.

Särskilt läkarna har en mycket förnedrande ställning. Varje lägerledning har att kämpa mot simulanter som försöker slippa arbetet. Läkarna har därför order att vara ytterligt stränga och inte ta in en person på sjukhus såvida han inte är mycket illa däran. Det händer att en lägerledning bestämmer ett maximum av tillåten sjukskrivning, exempelvis fem eller tio procent, varvid läkarna är tvungna att skicka alla utom detta lilla antal i arbete. Berättelser av f. d. fångar

---

[1] Visjinskij i *Sovetskaja justitsija* 1935, nr 18.

[2] En del äldre intellektuella har tillfälligtvis räddats genom köksarbete. En professor ger en dramatisk skildring av arbete som han själv utfört eller sett utföras: ”På smala träbänkar sitter professorer och andra bildade personer hopkrupna med vassa knivar i händerna. Framför sig har de säckar med smutsig, rutten potatis som i 'kapitalistiska' länder knappt skulle använts till svinföda, och här sitter dessa personer och skalar flitigt, allvarligt och fumligt dessa potatisar i och för fångsoppan ... Högt kvalificerade ingenjörer tävlar om att få reparera lås, elektriska ledningar och telefoner. Lärda professorer begär att få skura trappor och bona golv. En präst hade hand om värmepannan tills han avrättades.” Tjernavin: *I speak for the silent*, sid. 134.

överflödar av exempel på hur hederliga och samvetsgranna läkare tvingas att skicka sina medfångar i hårt arbete trots att de vet att det är liktydigt med en dödsdom. Läkarna kan naturligtvis vägra att utföra dessa omänskliga order, men kan då vara ganska säkra på att skickas ut att fälla träd och bryta sten med risk att själva inom kort insjukna.

En tid var det vanligt att ”sälja specialister”. Ett arbetsläger som bland sina interner hade professorer, ingenjörer, duktiga föreläsare och liknande ställde dessa specialister till förfogande för andra sovjetinstitutioner för viss tid och mot överenskommen betalning. Av den erlagda summan skulle fången erhålla tio procent, men detta förekom sällan i verkligheten. Kontraktet var exempelvis formulerat på följande sätt:

”Administrationen för lägret N. ställer till institutionen Y:s förfogande i och för en serie föreläsningar två professorer, fångarna K. och Ch. som har stor pedagogisk erfarenhet ...

Administrationen förbehåller sig att utan föregående uppsägning återkalla ovannämnda fångar men förbinder sig att då ersätta dem med andra fångar med liknande kvalifikationer ... Y. förbinder sig att erlägga fem rubel för varje föreläsningstimme.”

Sedermera förbjöds dessa cyniska transaktioner. Det var onödigt att efterlämna skriftliga slavkontrakt för eftervärldens studium.

Hyckleriet på sin höjdpunkt.

Ett monumentalt och förödmjukande hyckleri gjorde sig de sovjetska författarna, däribland Maxim Gorkij, skyldiga till när de 1931, 120 man högt, på kommunistiska partistyrelsens enträgna inbjudan, företog en resa till Belomor-kanalen (från Vita havet till Östersjön), där anläggningsarbetena då pågick under GPU:s ledning. Resan räckte några dagar, varefter trettiofem av deltagarna slog sig ihop om att skriva en bok som var färdig efter ett par månader. Det var en vacker volym med titeln ”Stalinkanalen” som omedelbart översattes till engelska. Den var full av beröm åt GPU-myndigheterna och de underverk som fångarna på en kort tid hade utfört. Utan tvivel var det endast ett fåtal av författarna som trodde på vad de skrev; de handlade helt enkelt på order, inhöstade GPU:s välsignelser och smutsade den självständiga författarens höga kall.

Maxim Gorkij var en egendomlig blandning av lysande litterär begåvning och barnslig naivitet. Nästan ända till sin död ville han tro att den kända sovjetska terrorregimen var upptagen med att skapa ett samhälle präglat av mänskligt broderskap. NKVD utnyttjade Gorkijs världsberömda namn för att dölja många brott och djuriska grymheter. På inbjudan av regeringen — antagligen Stalin själv — besökte Gorkij 1929 Solovetskijlägren och 1933 Belomor jämte flera andra läger. Alla gångerna lämnade han gynnsamma rapporter. Vi har sett att lägren före hans ankomst snyggades upp, att sjuka fångar avlägsnades, att en middagsrast på några timmar infördes och att sedan hedersgästen visades omkring av lägerledningarna som väntade beröm och belöning för sina mönstergilla anordningar.

En annan känd rysk författare Nikolaj Pogodin utgav 1935 en pjäs med titeln ”Aristokraterna” som är ett typiskt exempel på författarnas kryperi för de maktägande. Pjäsen skildrar fångarna i ett läger som har i uppdrag att bygga en kanal. De är banditer, tjuvar, sabotörer, präster, ingenjörer, dåliga fruntimmer etc. I början bedyrar de samfällt att de aldrig tänker arbeta. Banditen förklarar: ”Jag tänker stjäla, slåss och förstöra och ger tusan i kanaler”. En ingenjör och sabotör säger till en annan: ”Fortsätt att vara ingenjör men bli inte slav”. En falskspelare och tjuv säger: ”Jag är och har alltid varit en skojare och jag tänker inte arbeta”.

Men NKVD-chefen Gromov — givetvis en mycket duktig karl — vet hur han ska få dem med sig.

Det går några dagar och bondfångaren har blivit en entusiastisk arbetare som förkunnar: ”Det finns inget hinder som avskräcker oss”. Han har blivit ”omsmidd”. Tjuven Sofia föreslår att hon och bondfångaren ska tävla om bästa arbetsprestation och hon vinner baneret. Även hon har blivit reformerad. En bandit organiserar en ”produktiv kommun”. Den usle antisovjetske sabotören ingenjör Sadovski som också på några dagar blivit förvandlad anhåller hos administrationen att hans gamla mor ska få besöka honom i lägret och den humane chefen Gromov ger sitt tillstånd. Gumman uppenbarar sig och blir förtjust över att hennes son ser så frisk och duktig ut. Lägerchefen ställer till och med en bil till hennes förfogande.

Så kommer en av tjuvarna med ett cigarrettetui av guld som han har stulit från en ingenjör i lägret och säger: ”Ta det, det är det sista som jag nånsin kommer att stjäla”. En inbrottstjuv säger: ”Jag har varit en tjuv och har nu blivit ordförande i en kommun. Nu är jag en framstående medlem av en stöttrupp som bygger en ny värld. Hur underbart har ni inte omskolat mig!”

Och slutligen sjunger tjuven Aljosja en sång där han kallar det förflutna en ond dröm och talar om att han nu är pånyttfödd och vill leva och sjunga.

Den administrativa personalen.

Administrationen av ett läger är en komplicerad sak. Ett stort arbetsläger påminner i många avseenden om en stad. Dess invånare måste ha mat och kläder, dess produktionsförmåga måste hållas på en hög nivå, det måste ha egna domstolar och eget fängelse. Tvångsarbetsföretagens väldiga omfattning har lett till att GPU i Moskva alltid lider brist på kvalificerad och pålitlig personal som är i stånd att förverkliga dess projekt bland de tusentals fångarna i de mest avlägsna trakter av Ryssland.

På trettiotalet inrättades speciella skolor och kurser för utbildning av förmän och administrationspersonal för fängelser och arbetsläger, och dessa skolor är fortfarande i verksamhet. Det fästes stor vikt vid medlemskap i det kommunistiska partiet och sedan början på trettiotalet har ingen viktig post i arbetslägren och fängelserna beklätts av någon icke-kommunist. Bland justitiedepartementets fängelsefunktionärer utgjorde kommunisterna 1925 14,2 procent, 1928 16,6 procent och 1932 50,2 procent. Proportionen kommunister steg på trettiotalet när det officiella målet var att höja antalet partimedlemmar bland administrationspersonalen i lägren till 70 procent och antalet medlemmar av kommunistiska ungdomsförbundet till 20 procent.[1] Den lilla gruppen icke-kommunister omfattar nu endast funktionärer i de lägre graderna utan någon ansvarsställning.

Fängelsepersonalens avlöning är och har alltid varit låg. Detta ger anledning till ett missbruk, nämligen att lägermyndigheterna på ett godtyckligt sätt förfar med fångarnas egendom. Det macklas med ransonerna i lägerköket till fördel för personalen; kläder och skodon som släktingar sänder till fångarna försvinner på lägerkontoret. Medlemmarna av administrationen håller varandra ofta om ryggen. Korruptionen når avskräckande proportioner och mången fånge har kunnat rädda livet genom att erbjuda sina överordnade presenter. Systemet med mutor och presenter har blivit så utbrett att Moskva till slut har upphört att bekämpa det. Det händer till och med att cheferna för avlägsna läger skickar dyrbara presenter till den högsta ledningen. På detta sätt har korruptionen kommit att förgifta hela systemet från basen till toppen. Återigen ett frapperande exempel på ”korrektions”-anstalternas ”moraliskt förbättrande” effekt!

Bland lägeradministrationens departement är det två som är av särskilt intresse, nämligen VOKhRA och det interna NKVD eller ISO.

---

[1] *Ot Tjurem*, sid. 426.

VOKhRA är lägrets väpnade vaktstyrka. Den är utrustad med vittgående fullmakter. Dess befälhavare tillhör NKVD och den förstärks med en massa dömda NKVD-funktionärer som i sina försök att ställa sig in och återvinna friheten överträffar sina överordnade i stränghet. VOKhRA har order att ögonblickligen skjuta ner alla fångar som försöker fly. Den ställs sällan till ansvar för grymheter och denna immunitet förvärrar ytterligare fångarnas hårda tillvaro.

Så finns det ett NKVD inom NKVD:s arbetsläger. Varje läger är en mikrokosm av mänskligheten och alla möjliga slags verkliga eller föregivna brott begås bakom taggtrådsstängslet. Den lokala NKVD-myndigheten följer i sitt arbete det exempel och de principer som uppställts av den centrala NKVD. Den anställer spioner bland fångarna, den har hemliga agenter i barackerna, den har ”korrespondenter” som arbetar för den ”kulturella sektionen” och det finns alltid många ”frivilliga” som försöker få en lättnad i sin ställning genom samarbete med NKVD. På detta sätt får NKVD en massa upplysningar om andan i lägret, misstänkta individer, sabotage etc., ja även om lägerpersonalen och till och med sina egna medlemmar. Värdefullast är tipsen om flyktförberedelser. Dessa frivilliga eller ofrivilliga agenter kan ge uppgifter som sänder deras närmaste vänner i döden.

Celler och alla möjliga slags inspärrningslokaler stå till lägerNKVD:s förfogande. En inspärrning, särskilt vintertid, leder ofta till sjukdom och död. I en del fall döms syndarna till deportation till lägren i norr och öster. Den 28 november 1933 utsände OGPU ett cirkulär som befallde att ”alla oförbätterligt lata interner” skulle deporteras till lägren i norr.

Försök till självstympning för att slippa hårt arbete var inte ovanliga i det gamla Rysslands straffanstalter men på den tiden ansågs de inte kriminella. I Sovjets arbetsläger betraktas självstympning som ett försök att hindra fullgörandet av femårsplanen och den fånge som hugger av fingrar, tår eller händer blir därför bestraffad med eller utan rannsakning. Han vägras ofta tillträde till sjukhusen. Det arrangeras skenrättegångar som ådömer ända upp till ett års straff i den svåraste fängelse-formen.

Att en fånge efter strafftidens utgång blir släppt från arbetslägret är ingalunda obligatoriskt. En särskild order måste avvaktas från Moskva. Om denna blir glömd eller förbisedd eller kommer bort på vägen får fången sitta kvar tills misstaget är rättat; de förskrämda fångarna vågar ofta inte protestera och ingen vet hur många som har avlidit i fängelset efter strafftidens utgång.

Centraladministrationen i Moskva brukar utsträcka de politiska fångarnas strafftid när den närmar sig sitt slut, vare sig dessa fångar hålls i fängelser eller korrektionsarbetsläger.

I fråga om den stora massan kroppsarbetare — mestadels rekryterade bland bönderna — har NKVD föreskrivit att de två månader före sitt frigivande skall erhålla meddelande vart de får ta vägen och vad för slags arbete de får ta emot.[1] Sedan har de inte rättighet att byta arbete. Ibland benådas fångar efter en viss tid i arbetsläger som belöning för ett gott arbete. Amnestin medför emellertid ingen frihet för dem. De måste teckna kontrakt för arbete vid ett liknande företag på någon annan plats för en avsevärd tid.

Emellanåt kommer en kommission från Moskva till ett arbetsläger för att undersöka huruvida fångarnas och deras släktingars klagomål är berättigade och om de lokala myndigheterna lyckas lösa sina uppgifter. En sådan inspektion leder sällan till några radikala förändringar. De terroriserade fångarna vågar inte i platschefernas närvaro framföra några klagomål för ”gästerna från centralen” då de vet att de kommer att få sota för det. Många f. d. fångar har berättat hur emissarierna från Moskva har avfestats av sina lokala underordnade och förmåtts att se genom

[1] NKVD:s cirkulär nr 143, 1935.

fingrarna med vanskötsel, korruption, dålig mat och usla levnadsförhållanden. Resan från Moskva till dessa gudsförgätna platser långt borta från civilisationen är för delegaterna ett tråkigt uppdrag som de söker expediera så lättvindigt som möjligt. Vanligen återvänder de till Moskva efter några dagar och sällan medför deras besök någon förbättring. Emellanåt förekommer det dock en smula kritik i deras rapporter, en kritik som till och med kan nå fram till tidningarna.

I en rapport heter det:

”Vi är benägna att nonchalera sådana detaljer som snygghet i lokalerna, skurning av golv och väggar, desinfektion etc. Vi förser inte alltid fängelserna med skåp, bord, servis, spottlådor; vi fäster oss inte vid toaletternas tillstånd; vi underlåter att införa ventilation etc.; bad och rakstugor fungerar ingalunda som de borde ... Det råder en själlös, byråkratisk syn på uppgifterna.”[1]

En annan gång uppgavs det att ”trots en rad mycket bestämda order och trots att en brutal behandling av fångar från administrationens och vakternas sida i ett antal fall beivrats förekommer sådan fortfarande. Det har konstaterats ett antal fall av fullkomligt oförlåtlig behandling av fångar som kräver de skarpaste åtgärder.” [2]

Resultatet av en sådan kritik är praktiskt taget lika med noll. Under de förhållanden som har rått på trettio- och fyrtiotalen är NKVD praktiskt taget immun mot kritik utifrån.

7. Pendeln svänger

Andrej Visjinskij, Henrik Jagoda och den stora räfsten.

Nittonhundratrettiofyra hade en viss återhämtning inträtt efter de föregående årens svåra påfrestningar.

Jordbrukets kollektivisering var praktiskt taget genomförd och arbetet i kollektiven började gå bättre. Böndernas långvariga motstånd med åtföljande våldshandlingar och blodsutgjutelse var krossat. I denna kamp som ofta liknade ett inbördeskrig hade regeringen vunnit en fullständig, avgörande seger. Den stora hungersnöden, där miljontals ukrainska bönder hade gått under, var slut och livsmedelssituationen började förbättras. De inrikespolitiska förhållandena föreföll också ta en vändning till det bättre; de kommunistiska fraktioner som opponerade sig mot Stalin hade slagits ner, deras ledare hade gjort offentlig avbön och hyllat Stalins visdom. Någon opposition av nämnvärd betydelse existerade faktiskt inte längre.

Sovjetregeringen fann det nu möjligt att göra en del politiska och ekonomiska medgivanden som medförde en viss lättnad från terrorårens ständiga tryck. En del reformer genomfördes, andra planerades men genomfördes inte och alla väntade att en förbättring skulle inträda. Regeringen uppmuntrade av siktligt sådana förhoppningar.

Den 10 juli 1934 avskaffades det gamla OGPU och dess uppgifter överflyttades till det nyorganiserade folkkommissariat för inrikes angelägenheter, NKVD. Härmed ville man manke en liberalare tendens inom politiken och lätta polisens gr över befolkningen. Enligt den nya förordningen skulle GP

”efter utredning överlämna alla mål till rättsskipningens organ”, det vill säga de vanliga domstolarna, medan dess egna brutala tribunal — karikatyrer på domstolar — avskaffades. (I sista paragrafen nämndes emellertid en mystisk ny ”specialdomstol” med vittgående fullmakter.)

---

[1] *Sovetskaja justitsija* 1933, nr 12.
[2] *Uvetskij i Sovetskaja justitsija* 1933, nr 23,

Den officiella pressen kallade övergången från GPU till NKVD ett steg närmare individens garanterade medborgerliga rättigheter. ”Sovjetstaten lägger om sina kampmetoder”, skrev Izvestija. ”Domstolarna får en viktigare roll.” Pravda förklarade att ”sedan nu fienderna är krossade och diktaturen står fast” vill regeringen åstadkomma ”en enhetlig sovjetsk rättsskipning”. Till folkkommissarie för inrikes angelägenheter utnämndes Henrik Jagoda. Genom en förordning av den 27 oktober 1934 överflyttades alla ”förvaringsplatser”, även sådana som låg under justitiedepartementet, till NKVD.

Några månader senare upprättades NKVD:s specialdomstol. Den hade vidsträckt fullmakt och kunde ådöma upp till fem års vistelse i korrektionsarbetsläger, deportering och indragning av medborgarrätt, men som en garanti mot godtycke bestämdes att statsåklagaren skulle vara medlem av domstolen och ha vetorätt mot utslagen. Därmed skapades ett organ vars avgörande betydelse under de följande åren man på den tiden inte kunde förutse. I spetsen för detsamma stod två personer: folkkommissarien Henrik Jagoda och statsåklagaren Andrej Visjinskij.[1] Samarbetet och striden på liv och död dem emellan tillhör de närmast följande årens dramatiska historia.

I fråga om bönderna gjorde regeringen ett viktigt medgivande i det den tillät kolchosmedlemmarna att inneha egna täppor och hålla egen ko samt får och grisar. Avkastningen av täppan och djuren var av oerhörd betydelse för böndernas existens eftersom kolchosen var skyldig att leverera en stor del av sina produkter till staten.

Genom regeringsförordningar i mars och maj 1934 lindrades straffen för uppstudsiga bönder och sensationellt nog även för en del förvisade kulaker. Kolchosmedlemmar som var dömda till högst sex månaders korrektionsarbete fick avtjäna straffet i sina egna kolchoser.

Kulaker skulle återfå sina medborgerliga rättigheter efter fem års förvisning — efter tre år om de arbetade i guld- och platinagruvorna. Denna halvmesyr gällde emellertid endast de förvisade och inte internerna i korrektionsarbetslägren och endast sådana individer som rekommenderades av de lokala GPU-myndigheterna. Den lokala administrationen instruerades att tillämpa förordningen framför allt på sådana yngre förvisade som kunde uppvisa ett gott arbetsresultat.

I stort sett såg ryska folket fram mot en rad reformer, inte bara av ekonomisk natur, utan även sådana som rörde individens frihet och det politiska systemet. Det var under denna tid som regeringen inledde den första diskussionen om en ny, ”demokratisk” författning. Det väntades till och med att amnesti skulle utfärdas för alla eller de flesta emigranter.

Det dröjde emellertid inte länge förrän man upptäckte att sovjetpendeln inte skulle svänga längre i liberal riktning utan snart börja gå åt andra hållet igen. Samhällssystemet i Ryssland hade under loppet av några år redan hunnit undergå en genomgripande förändring. De nya koncessionerna åt bönderna måste få en begränsad omfattning såvida inte själva meningen med den föregående omvälvningen skulle gå förlorad. Reformerna kunde inte bli radikala utan att rubba hela systemet. Även förbättringen av livsmedelstillgången begränsades till bröd och grönsaker, medan kött- och fettbristen inte kunde övervinnas på så kort tidrymd som några år. Bostadsförhållandena fortfor att vara kritiska. Industrialiseringen och utvidgningen av krigsindustrierna slukade enorma kvantiteter arbetskraft och material och mängden konsumtionsvaror var mycket begränsad. Det visade sig omöjligt att fortsätta på en väg mot en avsevärt ökad individuell frihet och en höjd levnadsstandard.

---

[1] 1934 var Visjinskij fortfarande biträdande statsåklagare men i verkligheten var det han som ledde justitiedepartementet.

Likaså var det omöjligt att avskaffa eller begränsa användningen av tvångsarbete. Detta system hade slagit fast rot i Sovjets näringsliv och blivit ett organiskt element i hela systemet; ett försök att hindra dess utveckling skulle leda till oförutsedda komplikationer. Träet var fortfarande en av Sovjets viktigaste exportvaror som möjliggjorde import av viktig industriell utrustning. Stora kvantiteter guld måste utvinnas i Öst-Asien för att importen skulle kunna betalas och — vilket var ännu viktigare — för att man skulle kunna förbereda sig på ett hotande världskrig. Vägar och järnvägar måste anläggas. Nya fabriker måste byggas, nya kanaler grävas och så vidare.

För de flesta av dessa företag skulle sovjetregeringen inte ha kunnat rekrytera tillräckliga mängder frivillig arbetskraft. Utan en avsevärd löneökning skulle inte guld, trävaror, kol och en massa andra förnödenheter kunna produceras i tillräckliga mängder och den stolta femårsplanen skulle sluta med fiasko. Tvångsarbetet kunde inte avskaffas så länge övriga element i sovjetsystemet var sådana de var. Antingen måste en radikal förändring genomföras som sträckte sig långt utanför fängelsemurarna och taggtrådsstängslen och ett nytt Ryssland på nya grundvalar uppföras, eller också måste tvångsarbetssystemet bibehållas, förstärkas och ytterligare utvidgas.

Regeringen valde det senare alternativet. Den utnyttjade första bästa förevändning för att göra slut på den korta politiska lättnad som inträtt våren 1934. I december 1934 mördades en av politbyråns medlemmar Sergej Kirov av en person som handlade av rent personliga motiv. Regeringen beslöt att utnyttja denna episod som förevändning för att återgå till den skoningslösa, ”hårdhänta” politiken.

Ingen barmhärtighet mot fiender.

Från och med nu och fram till det europeiska krigets utbrott översköljdes landet av en stigande våg av repressalier och terror.

Till en början utvecklades den nya offensiven relativt långsamt och befann sig 1935 och första halvåret 1936 endast på sitt inledande stadium. Trots att förföljelserna hade relativt stor omfattning kunde de inte mäta sig med de fruktansvärda åren 1930-33.[1] Arresteringsvågen nådde återigen en höjdpunkt vid tidpunkten för de stora Moskvarättegångarna 1936-38 som emellertid endast omfattade en liten bråkdel av alla som avrättades, förvisades, avsattes eller sändes till tvångsarbetsläger.

Sedermera (i Sovetskoje gosudarstvo i pravo 1939, nr 3) sökte han skänka nytt liv åt myten om den minskade och försvinnande kriminaliteten i Sovjetunionen. Med utnyttjande av de vanliga metoderna att Plocka ut missvisande statistiska siffror och aldrig uppge absoluta tal för arresteringar, rannsakningar och domar gör han en jämförelse mellan kriminella förseelser 1934-37 och 1933 och kommer till det resultatet att antalet förbrytelser 1937 hade minskat med. 52 procent i jämförelse med 1933. Det meddelas emellertid inte hur brottsligheten hade utvecklats fram till 1933 och varför just detta år valdes som basis för jämförelserna och inte heller görs någon jämförelse mellan brottsligheten på tjugutalet och trettiotalet.

I själva verket representerade 1933 höjdpunkten på ”brottsligheten” i Sovjetunionen (före andra världskriget). Trots en viss uppmjukning av regeringspolitiken mellan 1933 och 1936 var antalet domstolsfall betydligt högre än det föregående decenniet. När man på tjugutalet talade om att brottsligheten skulle försvinna var det en ärlig uppfattning, även om den var illusorisk; när Visjinskij gör det är det en medveten osanning.

---

[1] Visjinskij uppgav i november 1936 att antalet dömda personer i den ryska republiken under första halvåret 1936 var 48 procent lägre än motsvarande period 1933 (*Pravda* den 11 november 1936).

Under senare hälften av trettiotalet fälldes järnridån över tvångsarbetet och arbetslägren. I motsats till den ivriga propagandan i början på trettiotalet rådde nu tystnad i pressen och på talartribunerna om Sovjets straffsystem. Det talades inte offentligt om fångarnas förbättring, om den humana behandlingen, om arbetets terapeutiska verkningar; det utsändes inga inbjudningar till ”arbetardelegationer” från utlandet att besöka dessa speciella ryska institutioner. Fullständig mörkläggning rådde.

Denna förändring nödvändiggjordes såväl av de inre förhållandena som av det internationella läget. Sovjetpressen ”brännmärkte” den tyska fascismen och alla de uttryck den tog sig. Sovjetunionen ingick allians med Frankrike och utlovade hjälp till det demokratiska Tjeckoslovakien. Det föreföll som om den skulle kunna delta i en gemensam aktion med de ”demokratiska” staterna. Det var tydligen nödvändigt att hindra att tvångsarbetet och arbetslägren i Sovjet kom i brännpunkten av den internationella diskussionen.

En annan anledning att undandra tvångsarbetet från offentligheten var det internationella läget. Under den nya räfst som pågick skickades tusentals kommunistiska tjänstemän och administratörer till fångläger och fängelser. Det var omöjligt att fortsätta den gamla välljudande propagandan om den exemplariska behandlingen i arbetslägren och deras välgörande verkningar. Det var alldeles för många av sovjetsamhällets elit som hade sänts till ”förvaringsplatser” och alldeles för många av sovjetsocieteten som hade kännedom om förhållandena för att man skulle våga fortsätta med de gamla propagandametoderna.

Stalin reagerade inför mordet på Kirov på sitt vanliga sätt. Han nöjde sig inte med att låta avrätta den verkliga mördaren utan för att hindra eventuella attacker på andra sovjetledare och skrämma varje existerande och potentiell fiende till regimen till lydnad lät han arrestera tusentals människor i hela Ryssland som aldrig hade hört Kirovs namn och avrättade en hel del av dem utan dom och rannsakan. Den teori som låg bakom denna terrorvåg hade uppställts efter ett attentatsförsök mot Lenin 1918: endast bland kvarlevande av den gamla kapitalist-klassen kan tanken på ett sådant brott och beslutet att utföra det slå rot; alltså bär denna klass och dess intellektuella ledare den egentliga skulden till en sovjetledares död; följaktligen måste straffet drabba vidsträckta kretsar av befolkningen, även sådana som vid tiden för brottet befann sig i fängelser eller arbetsläger.

De lokala NKVD-myndigheterna och lägercheferna fick meddelande om att ”klassfienderna” (som omfattade över hälften av internerna) kollektivt skulle ställas till ansvar för Kirovs död. De kallades rent ut ”Kirovs mördare”. Dessa ”folkfiender” belastades med extra tungt arbete som en vedergällning för den ”fasansfulla gärningen”. O. Feldheim skildrade sedermera de förändringar som dessa instruktioner medförde i de ryska arbetslägren.

”Som en följd av mordet på Kirov ökades antalet fångar så starkt att det inte fanns plats för dem i de gamla lägren. Arbetslag skickades ut för att fälla träd och uppföra baracker för 'Kirovs mördare' ... Lägerchefen lät ställa upp oss på gården och höll ett tal av ungefär följande lydelse: 'Ni var folkets fiender. Ni har nu begått ett avskyvärt brott (d. v. s. mordet på Kirov). Men trots allt har ni tillfälle att försona era brott mot sovjetstaten. Ni måste försona dem med hårt arbete, men ni får känna er lyckliga över att sovjetregeringen anförtror er byggandet av en järnväg som kommer att få oerhörd betydelse för utvecklingen av vårt ärorika fosterland Sovjetunionen. Leve det!'” [1]

---

[1] *Feldheim i Sovremennije zapiski*, Paris 1939, LXVIII 418-422.

Denna bild är typisk för fängelserna och arbetslägren 1935.

”Ingen nåd åt klassfiender!” ljöd åter parollen. Med ”klassfiender” menades inte bara kulaker, kapitalister och socialister utan även en massa kommunister som hade svikit partiprogrammet. Socialismen i Ryssland, yttrade Stalin, är upprättad i sina grunddrag, men dess fiender måste komma ihåg att socialism inte betyder att staten upphör att utöva tvång. Stalin varnade för tron att friheten i sovjetstaten skulle öka i samma mån som socialismen förverkligades. Varken tvånget eller staten som sådan kunde avskaffas.

Tvångsåtgärder och straff måste tvärtom ytterligare skärpas. I oktober 1937 höjde centrala exekutivkommittén maximistraffet för förbrytelser mot staten från tio till tjugufem år. 1938 återgick strafflagen till termen ”straff” som två decennier tidigare hade avskaffats som en rest av kapitalistisk ideologi. 1935, 17 år efter avskaffandet, togs termen ”fängelse” upp på nytt. I augusti 1936 inrättades nya fängelser för sådana interner i straffkolonier vilka skulle undergå skärpt straff; de kunde placeras där upp till två år.

Genom en förordning av den 7 april 1935 innefattades barn över tolv år i den nya strafflagen. Förut hade barn inte kunnat dömas till döden eller ens till fängelse. Nu förklarades det uttryckligen att varje straffbestämmelse även gällde minderåriga. Hur många barn som har dömts enligt denna förordning är en hemlighet.

Centralfiguren bakom floden av anklagelser och arresteringar var Andrej Visjinskij. Hans stjärna var på stadigt uppåtgående. Den man som hade utsetts att hålla tummen på ögat på GPU-ledaren Jagoda skulle snart överträffa denne i alla avseenden, vinna Stalins förtroende och ”likvidera” sin rival.

Visjinskij som på tjugutalet hade varit professor i juridik var inte framstående vare sig i vetenskap eller politik. Bristen på självständiga idéer i hans böcker och föredrag kompenserades med en massa citat från Marx, Lenin och Stalin, citat som oftast inte hade något som helst att göra med det behandlade ämnet men åtminstone visade författarens trohet mot den högste ledaren. Om Stalin talade Visjinskij i superlativa ordalag av beundran och vördnad som på den tiden ännu inte var brukliga i Moskva. Hans förflutna (15 års medlemskap i mensjevikpartiet) låg honom i fatet och han visste mycket väl att han måste sona denna synd genom att ständigt rulla sig i stoftet för dagens maktägare. I hans ställning var varje spår av självständighet farlig. Om någon karriär stod öppen för honom så var det som språkrör för någon annan. Visjinskij skulle aldrig ha begått ett brott om han inte hade varit säker på att ha Stalin bakom ryggen. Å andra sidan skulle han aldrig dra sig för att begå ett brott om han visste att Stalin önskade det. Det finns inte stor självständighet hos männen kring Stalin, men i jämförelse med Visjinskij framstår varenda medlem av politbyrån som en suverän ledare.

Mordet på Kirov gav plötsligt Visjinskij ett tillfälle att följa sina böjelser, utveckla sin förmåga och kliva högre på maktens stege. Jagodas NKVD-avdelning i Leningrad, den stad där mordet skedde, beskylldes för slapphet och Jagoda fick en reprimand. Undersökningen och uppspanandet av ”Kirovs mördare” anförtroddes åt Visjinskij. Kort därpå utnämndes han till statsåklagare. En våg av arresteringar och avrättningar sköljde över landet. Visjinskij utförde sitt uppdrag till Kremls stora belåtenhet och erhöll röda banerets orden ”för kamp mot kontrarevolutionen”.

Ännu ett år framåt samarbetade han med Jagoda i NKVD:s specialdomstol. Några offentliga rättegångar och en mängd domslut utan rannsakan betecknade övergången från 1934 års kortvariga ”liberalism” till terrorns kulmen 1937-38. Det är otroligt men sant att Visjinskij snart lyckades framställa Jagoda som slapp och tveksam och efterlåten mot statens fiender. Det var en stor prestation att förvandla Jagoda — detta monstrum av terrorism, Sovjets motsvarighet till de

nazistkoryfeer som hängdes i Niirnberg — till svag och liberal!

I september 1936 avsattes Jagoda, 1938 rannsakades han inför domstolen i Moskva, dömdes till döden och avrättades. Man bör lägga märke till att han genom en försåtlig manöver inneslöts i en grupp som var anklagad för ”högeropposition”; det var sådana personer som hade motsatt sig den nya terrorn, kollektiviseringen och tvångsrestriktionerna mot arbetarklassen. september 1936 utsågs N. I. Jesjov till Jagodas efterträdare och nu kunde upprensningen fira verkliga orgier. Jesjov var tvungen att samarbeta med Visjinskij i NKVD:s specialdomstol, han var en nykomling och i alla avseenden en obetydlig person medan Visjinskij var Stalins förtrogne.

Tjugutalets utopiska förhoppningar om att kunna avskaffa det statliga tvånget och öka den personliga friheten stämplades nu som förräderi. Visjinskij var huvudfiguren i den nya ideologin. Ingen slapp sentimentalitet! utropade han i ett tal i mars 1937 som fick stor publicitet. Han ”avslöjade” Pasjukanis, Sovjets juridiska expert som en sabotör, därför att denne hade förutsagt att domstolarna i allmänhet och kriminaldomstolarna i synnerhet skulle försvinna så snart den kapitalistiska psykologin hade övervunnits. ”Pasjukanis är en fiende till sovjetstaten och dess lagar.” Stutjka och andra vördnadsvärda fäder till sovjetlagarna befanns skyldiga till samma brott. Även folkkommissarien och f. d. statsåklagaren Nikolaj Krylenko fälldes av Visjinskij, som hånade den gamla teorin om ”förbrytares förbättring genom arbete”. Straff är inte enbart uppfostran, förklarade han. ”Straff kan inte helt enkelt reduceras till uppfostran och vi må inte inbilla oss att fängelser är detsamma som skolor.” Eugen Sjirvindt, den förutvarande chefen för straffanstalterna och själv anklagad för att sympatisera med ”högeravvikelserna”, förklarade för att rädda sitt eget skinn att ”vi måste övervinna den mjäkiga liberalismen och den förståendefulla inställningen till lagbrytaren”.[1]

Under dessa omständigheter sköt tvångsarbetssystemet åter i höjden efter den korta reaktionen 1934-35. Det nådde längst under åren närmast före kriget, då det tidigare knutna nätet täckte hela Ryssland.

Den tredje femårsplanen.

NKVD övertog nu GULAG från GPU. Dess officiella namn är ”centralstyrelsen för NKVD:s korrektionsarbetsläger, fängelser, arbetsplatser och speciella anläggningar”. Alla korrektionsarbetsläger och kolonier och alla förvaringsplatser överlämnades i oktober 1934 till GULAG. Detta gällde också alla förvisade. Strömmen av förvisade och ”frivilliga” emigranter fortfor utan uppehåll; det var människor som inte hade gjort sig skyldiga till något brott men av någon anledning hade deporterats för att arbeta under NKVD. ”Separatister” från Ukraina och andra republiker skickades till arbetslägren eller i vissa fall till kolonier. Trotskijister och medlemmar av andra kommunistiska grupper deporterades med hela sina familjer; tusen och åter tusen män och kvinnor som aldrig hade haft förbindelser med Trotskij eller trotskijisterna innefattades i denna grupp förvisade. Kazaker, turkmener och till och med kineser sändes i stora massor till arbetslägren. Tusentals greker deporterades från Odessa, armenier och georgier från Kaukasien, finnar och polacker från gränsområdena. Något senare började deporteringen av tyskar.

Åtminstone en gång, det var 1937, lämnade NKVD sina lokalombud en bestämd siffra på antalet personer som skulle arresteras. Denna siffra var mycket hög. Lokalmyndigheterna arresterade alla misstänkta, men för att få det föreskrivna antalet fyllt måste de gå igenom register och ta ut sådana som långt tidigare hade ansetts farliga eller misstänkta eller som hade avtjänat sina straff

[1] *Sjirvindt i Sovetskaja justitsija* 1937, nr 21.

för fem eller tio år sedan. På detta sätt korn fredliga medborgare som under åratal hade avhållit sig från all politisk (för att inte säga kriminell) verksamhet att bli arresterade och deporterade. Om antalet inte fylldes blev NKVD:s egna agenter misstänkta för slapphet och kontrarevolutionära tendenser. Genom detta storsvep nådde regeringen två resultat: dels avlägsnades potentiella fiender från samhällslivet, dels fylldes de luckor i arbetslägren som vållats av dödsfall, sjukdom eller andra orsaker.

Genom att en sådan massa intellektuella arresterades mellan 1935 och 1940 fick GULAG möjlighet att fylla sina ekonomiska, strategiska och andra uppgifter. Bland nykomlingarna till lägren fanns förutom ingenjörer och agronomer även ett stort antal läkare, trots att både sjukdom och medicin saknades. De läkare som behövs för hela lägernätet rekryteras fortfarande till största delen bland fångarna.

Flera läger utvidgades avsevärt under denna period, bland annat Dalstroj med dess växande guld- och mineralutvinning samt Petjora-lägret i norra Ural som blev så stort att det måste uppdelas på två, Uchta och Petjora. En nyanlagd stad, TjibujUchta, blev huvudstad i detta nya NKVD-välde. Det bröts kol i Vorkuta, oljekällor upptogs i Uchta, ett stort kraftverk byggdes och nya järnvägar färdigställdes mellan Kodas och Tjibuj och mellan Tjibuj och Ust-Kosjva.

De inre förhållandena i de olika lägren varierade nu liksom förut. Maten blev 1936-39 något bättre till följd av de goda skördarna. Men den stränga behandlingen mildrades inte. Tvärtom förekom, enligt vad flyktingar berättat, många omänskliga grymheter under de stora räfsterna. 1938 utsändes en speciell NKVD-kommission från Moskva under ledning av löjtnant Kasjketin för att kontrollera om de straff som tillämpats under den ”milde” Jagoda var tillräckliga. Som en följd av dess besök berättas det att i Vorkuta 3 000 trotskijister summariskt avrättades. Kommissionens förhörsmetoder var sådana att vederbörande fångar dog kort efter förhören. Efter att ha begått otroligt barbariska handlingar återvände Kasjketins kommission till Moskva där dess medlemmar i sin tur blev arresterade.

Även den tredje femårsplanen som kungjordes 1939 omfattade ett stort antal företag vilka uppdrogs åt GULAG med dess väldiga arbetslägersystem.

När Molotov framlade den tredje femårsplanen nämnde han ett avsevärt antal ”mass-arbeten”, alltså sådana där tvångsarbete alltid hade spelat en viktig roll. Två kraftstationer, ”de största i världen”, skulle byggas i Kujbysjev-området, andra kraftstationer i Vit-Ryssland, Azerbeidjan och Armenien. Järnvägsanläggningarna skulle påskyndas av såväl ekonomiska som strategiska skäl. Norra Baikal—Amur-banan skulle delvis göras färdig, en annan linje skulle sammanknyta Dsjulfa och Minsjevan, en tredje Kant och Rybatje i Kazakstan. Svartahavsbanan i Georgien skulle göras färdig. En oljeledning planerades i Kazakstan, ett så kallat andra Baku skulle uppstå mellan Volga och Ural. Ett antal bevattnings- och flodregleringsprojekt påbörjades på olika håll. Torrläggningsföretag igångsattes i Georgien. Torv skulle brytas i Vit-Ryssland. Nya metallfabriker skulle byggas i Ural och kring Magnitogorsk.

Planen kungjordes i mars 1939. Innan planerna hann fullbordas omlades hela det sovjetska näringslivet i juni 1940 för krig. Ett år senare kullkastades alla planer av den tyska invasionen och tvångsarbetsorganisationen anpassades efter krigets behov.

8. Under och efter kriget (1940-1947)

Krigsutbrottet i Europa 1939 påverkade inte omedelbart vare sig det ryska näringslivet i stort eller tvångsarbetssystemet såsom sådant och inte heller var detta fallet med det lilla finska vinterkriget 1939-40. De stora förändringarna inträdde senare, när massdeporteringarna från östra

Polen började och blev ännu mer genomgripande när sovjetregeringen efter Frankrikes nederlag i juni 1940 fick blicken öppen för möjligheten att kriget kunde vända sig åt dess håll och började en mobilisering i stor skala. Upprätthållandet av armén och upplagringen av alla tillgängliga livsmedelsresurser för militära behov försämrade automatiskt levnadsförhållandena i Ryssland. Förhållandena i arbetslägren blev snart mycket dåliga och försämrades sedan dagligen under det rysk-tyska kriget. Dödligheten steg till oroväckande höjder och påminde om de fruktansvärda åren i början på trettiotalet.

Under kriget var arbetslägrens arbete givetvis inkopplat i krigföringens behov. Så mycket som möjligt överflyttades internerna till krigsproduktion. Flygfält i Soroka, Onega, Kargopol, norra Dvina, norra Ural och Petjora byggdes med tvångsarbete. I Kujbysjev-området utnyttjades lägren för att bygga underjordiska flygfält. Fångar arbetade med uppförande av befästningar och krigsmaterielfabriker i Donbassängen och Stalingrad-området. De byggde gränsförsvar i Bureja-lägren nära mandsjuriska gränsen. Från lägren i Temnikov, Öst-Asien och Kuznetsk samt vid nedre Amur skickades folk att bygga ammunitionsfabriker och tillverka granater. I Molotovsk arbetade fångarna i krigsmaterielfabriker och vid Vita havet utvidgade de hamnarna och arbetade som sjåare med att lossa amerikanska varor som sänts till Ryssland enligt låne- och uthyrnings-lagen. Strategiska järnvägar byggdes av fångar i norra Kaukasien och i Svarta havs-trakten. På bekostnad av en mängd människoliv utfördes alla dessa företag snabbt och planmässigt.

Efter 1940 började antalet icke-sovjetska medborgare bland lägerinternerna att växa undan för undan. Polacker, balter och bessaraber kom i snabb följd och sedan under kriget tyskar, italienare, rumäner, ungrare och japaner. Ett annat drag som var utmärkande för de nya förhållandena var tillströmningen av icke-ryska sovjetmedborgare: ukrainare, tatarer, volgatyskar, tadsjiker, ingusjer med flera.

Deportationen av polacker från östra Polen 1940 var den viktigaste åtgärden i detta sammanhang, både med tanke på storleken och de internationella återverkningarna. När sovjetregeringen tog itu med att införliva de nyförvärvade polska provinserna — och senare också de baltiska staterna och Bessarabien — med Sovjetunionen trodde den sig på några månader kunna klara en sak som tagit decennier i Ryssland, nämligen att likvidera varenda verklig och potentiell politisk motståndare.

Inom loppet av några månader sattes hundratusentals män, kvinnor och barn på sovjettågen och transporterades till Sovjet-Rysslands norra och östra provinser. De togs utan föregående varning och fick ofta inte medföra några tillhörigheter, och resan som kunde ta två eller tre veckor medförde sådana strapatser och lidanden att tusentals fångar dog på vägen. Omkring 25 procent av de deporterade dömdes av NKVD till arbetsläger och de övriga placerades i emigrantkolonier. Några detaljsiffror finns inte att tillgå. En källa har uppskattat antalet dömda, ”vanliga” deporterade till 800 000, sådana som rekryterats för arbete i Sovjetunionen till 20 000 och krigs-fångar 1939 till 180 000 eller sammanlagt 1 080 000.[1] Andra polska källor uppskattar totalantalet deporterade från de polska provinserna till en något högre siffra eller 1 470 000 av vilka emigranterna skulle utgöra 990 000, internerna i arbetsläger 250 000 och polska krigsfångar 230 000.[2]

Sovjetmyndigheterna misstänkte väl knappast medan deportationerna pågick att det ett år senare skulle bli nödvändigt med en allians med general Sikorski och att de skulle bli tvungna att inte bara frige hundratusentals polska fångar utan även tillåta dem att lämna sovjetskt område. De förutsåg säkerligen inte att denna massa människor skulle fortsätta sin existens i utlandet och

[1] Elma Dangerfield: *Beyond the Urals*, London 1946. sid. 85.
[2] Mora och Zwiernjak: *La Justice soviffique*, sid. 86-87.

lämna vältaliga och övertygande skildringar av livet i sovjetförvisning.

Amnestin för polackerna undertecknades den 30 juli 1941 sedan de deporterade hade tillbragt nästan ett år i olika läger och kolonier. Antalet döda efter två år har uppskattats till 270 000 av ett sammanlagt antal på 1 080 000.[1] Trots amnestin kvarhölls ett avsevärt antal i lägren. Två år senare, när de diplomatiska förbindelserna mellan ryska och polska regeringarna avbröts, började nya polacker strömma till fängelserna. Till slut anlände soldater från motståndsrörelsen eller ”hemmaarmén” och medlemmar av den underjordiska verksamheten; i regel skickades de till lägren i öster. I juli 1946 meddelade Polish Daily i London detaljuppgifter beträffande 110 000 polacker i ryska arbetsläger.[2]

Den mirakulösa amnestin gällde endast polacker och inte andra nationaliteter som hade deporterats samtidigt. Från de tre små baltiska republikerna med en sammanlagd folkmängd på 5 miljoner deporterades omkring 200 000 litauer, letter och ester. De tillhörde i huvudsak samma politiska och sociala grupper som rycktes upp med rötterna i Polen. Evakueringen pågick från 1940 till krigsutbrottet 1941. Omkring 200 000 personer deporterades från Bessarabien före det tyska anfallet.

Massdeporteringens teknik.

Vi har framför oss trettiofyra hemliga dokument utfärdade av NKVD och NKGB — folkkommissariaten för inrikes angelägenheter och statens säkerhet — berörande de massarresteringar, förvisningar och deporteringar till korrektionsarbetsläger som 1941 försiggick från Litauen. De är av största intresse eftersom de — vilket framgår av innehållet och formuleringen är typiska för ett antal tidigare och senare liknande operationer i samband med deporteringen av ”opålitliga element” från olika delar av Ryssland, Polen, Ukraina och norra Kaukasien.[3] Alla dokumenten är märkta ”Hemligt”, ”Ytterst hemligt”, ”Ytterst konfidentiellt”, ”Angeläget”, ”Ögonblicklig aktion” och/eller ”Personligt”. De allra hemligaste slutar med anteckningen ”Återställes efter läsningen”.

Det första som frapperar i dessa dokument är deras systematiska, genomtänkta karaktär. Instruktionerna rör inte bara viktiga politiska angelägenheter utan också obetydliga detaljer, sådana som pennor, proviant, antalet revolverpatroner etc. för den personal som är sysselsatt med operationen. Tydligen existerar i Moskva en mängd mycket erfarna personer som har — och sedan många år har haft — till uppgift att organisera dylika deporteringar.

Dokumenten fäster de lokala myndigheternas speciella uppmärksamhet på ”agenternas” arbete. Enligt NKVD:s terminologi menas härmed de hemliga agenter som är placerade i underjordiska organisationer eller har personlig kontakt med opålitliga och misstänkta element och åtnjuter deras förtroende. Varje gång det kommer någon rapport om en okänd eller potentiellt farlig grupp (exempelvis någon till deportering utsedd grupp som gömmer sig i skogarna) ger högkvarteret order om att ett antal funktionärer skall avdelas att ansluta sig till gruppen i fråga för att hjälpa till vid dess likvidering. Oupphörligt träffar man på reprimander till de lokala myndigheterna för att de inte har anskaffat tillräckligt många agenter för NKGB:s räkning. Alla dokument bekräftar den

---

[1] Elma Dangerfield: *Beyond the Urals*. Andra polacker uppskattar dödligheten under denna period till över 40 procent.

[2] Vorkuta 11000, Severonikel 4000, järnvägslägren i norr 3200, Bezymenlag 7 000 (inklusive litauer m. fl.), södra lägren 4900, Temnikov-lägren 5 000 kvinnor, Tobolsk 16 000, norra Ural-lägren 1 500, Norilsk 2600, Novaja Zemlja 1 000, södra sibiriska lägren 8 000. Dessutom uppgavs 50 000 vistas i fem östasiatiska läger. *Polish Daily*, London, den 30 juli 1946,

[3] Mikrofilmer av dessa dokument är deponerade i New Yorks Public Library.

viktiga roll som sådana agenter spelar.

Det är intressant att studera sammansättningen av den litauiska avdelning av NKGB som hade hand om dessa operationer.[1] Det var så dålig tillgång på pålitliga litauiska kommunister att till kommissarie för statens säkerhet i Litauen måste utnämnas en ryss vid namn Gladkov. Av hans underordnade (dokumenten omfattar över hundra namn) var över nittio procent ryssar. Det fanns endast ett fåtal litauer och praktiskt taget inga judar, trots att en avsevärd del av stadsbefolkningen före kriget var judisk. Denna kontrast mellan den uppreklamerade litauiska nationalismen och det faktiska underordnandet under Moskva är frapperande. Medan man styvt håller på att ortnamnen skall stavas på litauiska — sålunda heter Vilno Vilnius, Kovno Kaunas, Sjauli Sauliai etc. — så är försvaret för Litauens nationella intressen anförtrott personer med rent ryska namn: Bykov, Bakulin, Medvedev, Popov, Judin, Korjagin etc.

Operationen utfördes den 6 juni 1941, det vill säga några veckor före det tyska anfallet. Den var inte avslutad, utan order utfärdades och frenetiska ansträngningar pågick att arrestera ytterligare några hundra misstänkta som gömt sig, ännu medan tyska kanoner var inriktade på sovjetmål och tyska flygare steg upp för att bomba sovjetska städer och byar. Det sista dokumentet är daterat den 21 juni och innehåller order för den 23 juni.

Den 10 oktober 1939 avslöts ett fördrag om ömsesidig hjälp mellan Litauen och Sovjetunionen. Där garanterades Litauen att ingen inblandning från Sovjets sida skulle förekomma i Litauens inre angelägenheter. Ända till i juni 1940 fick också de gamla partierna och den gamla regeringen existera. Dagen efter fördragets undertecknande — alltså den 11 oktober 1939 — gav emellertid NKVD i Moskva order åt de agenter som på ett eller annat sätt hade börjat operera i Litauen att uppgöra en lista på politiskt och socialt farliga element, ”oavsett konkreta fakta rörande deras sovjet-fientliga verksamhet”. Detta påpekande innebar att listorna skulle omfatta inte endast politiskt verksamma element utan även alla sådana som till följd av sin sociala och ekonomiska ställning kunde tänkas bli motståndare till en sovjetregim.

I augusti 1940 införlivades de baltiska staterna officiellt med Sovjetunionen och i november beslöt Moskva att en omfattande operation skulle igångsättas inom dessa områden. Systematiska förberedelser vidtogs genast. Den 28 november gav litauiska NKVD order till sin personal att sammanställa listor på grupper och personer som betecknades som farliga.[2] Det var naturligtvis först och främst medlemmar av alla politiska partier med undantag av kommunisterna, från tsarister till socialister och trotskijister; vidare alla ur kommunistpartiet och kommunistiska ungdomsförbundet uteslutna, alla officerare och emigranter och en massa andra grupper. Betecknande var att ”minuthandlare, hotell- och restaurangägare” tillhörde de samhällsfarliga och att ”personer som underhöll korrespondens med utlandet” föll inom den vidsträckta ramen.

Genom kompletterande order ökades listan med medlemmar av polsk-nationella organisationer (det så kallade OZON, partilösa blocket och andra); ledarna för de socialistiska och nationaldemokratiska partierna i Polen; de ”judiska kontrarevolutionära”, omfattande ett antal zionistgrupper; permanenta bidragsgivare till judisk-språkiga tidningar, ”der Bund” och ”judiska

---

[1] I början på 1941 uppdelades det förutvarande NKVD i två folkkommissariat, NKVD och NKGB. Deporteringar och liknande överlämnades till det nya NKGB, folkkommissariatet för statens säkerhet, medan de speciella militära styrkorna stannade kvar under NKVD. Den administrativa uppdelningen i två kommissariat hade ingen politisk betydelse, utan de båda organen fortsatte att arbeta hand i hand under ledning av Lavrenti Beria, medlem av politbyrån. I var och en av de sexton unionsrepublikerna organiserades en central NKVD och en central NKGB, maskerade som rent nationella institutioner. Alla var emellertid underordnade unionsorganen och verkställde Moskvas order till punkt och pricka.

[2] *Lithuanian Bulletin*, New York 1946, nr 1,

militär-fascistiska formationer”; ”ryska sanningens broderskap”; ryska militärförbundet; ryska fascistunionen; ”nya generationens nationella arbetar-”union”; ”Unga Ryssland” och diverse ukrainska och vitryska organisationer.

De lokala myndigheterna skulle den 5 maj 1941 inge rapport om listorna och dessa föreligga färdiga den 1 juni. Själva operationen skulle igångsättas i början på juni. Alla som var upptagna som sovjetfientliga element skulle deporteras till korrektionsarbetsläger och deras familjer förvisas till långt avlägsna trakter. Orderna underströk emellertid den absoluta nödvändigheten att undvika misstankar, att vidta förberedelserna lugnt och stilla och därvid utnyttja ”agenternas” arbete.

Den 23 april 1941 började Gladkov, chefen för NKGB i Kaunas, skicka ut en rad instruktioner, promemorior, order och påminnelser till sina underordnade i de litauiska städerna och byarna. Så började han kräva arbetets forcering. Han var missnöjd med takten i förberedelserna och hans språk blev allt hotfullare. Hans närmaste man Bykov rapporterade i en ”ytterst hemlig” skrivelse av den 27 maj 1941 att ”en del chefer visar ansvarslöshet och ser genom fingrarna med misstag”. Han slutade med en hotelse: ”Jag varnar alla chefer och representanter för NKGB:s lokala underavdelningar från att visa släpphänthet vid sammanställningen av material beträffande kontrarevolutionära och sovjetfientliga element. De som gör det kommer att ådra sig ett strängt ansvar.” Den 29 maj gav Bykov sjutton lokalmyndigheter en reprimand för att de inte hade insänt rapporter om personer som skulle uppföras på listorna. ”Inte en enda rapport.” Inte heller i övrigt var förberedelserna tillfredsställande. ”Underlåtenhet att inom utsatt tid verkställa orderna”, hotade Bykov ånyo, ”kommer att anses som ett direkt sabotage av operationsuppdraget.”

I slutet på maj var detaljerna för den blivande operationen fastställda. I varje distrikt upprättades en trojka, d. v. s. en ledargrupp på tre personer, av vilka två representerade hemliga polisens båda departement. Endast i de båda storstäderna Vilno och Kaunas var det ”operativa högkvarteret” större. Trojkorna hade ansvaret för att operationsorderna verkställdes ordentligt.

Den 31 maj 1941 utsände Sovjetunionens folkkommissariat för statens säkerhet en kortfattad order att ”personer av sovjetfientlig läggning och sysselsatta med aktiv kontrarevolutionär agitation skall hopsamlas för deportering till avlägsna områden av Sovjetunionen”. I ordern angavs också den officiella versionen av det politiska motiv som skulle anges för operationen. Det hette att de ”nödvändiga spannmålsleveranserna till staten” stötte på motstånd från de sovjetfientliga elementen.

Alla trojkor för de olika distrikten försågs med utdrag ur NKVD:s i Sovjetunionen handbok för dylika operationer. De utförliga utdragen innehåller föga av allmänt intresse men bekräftar existensen av hemliga handböcker för NKVD:s personal. De beskriver i detalj hur saker som anträffas vid husundersökningar skall protokollföras och deponeras, hur arresterade personer skall registreras etc.

Den 4 juni utsände Serov, vicekommissarie för NKGB i Sovjetunionen, två ytterligare instruktioner. För att kunna bestämma antalet man som behövdes för operationen anmodade han de lokala myndigheterna (tydligen på basis av en generell order) att göra beräkningen på följande grundval: ”en ledare, en medlem av NKVD, en soldat från NKVD och en representant för kommunistpartiet på platsen”.

Partimedlemmarna i grupperna skulle utses i förväg men operationens karaktär skulle hemlighållas för vederbörande. Grupperna hade ”att föra de deporterade till en järnvägslinje, där de möts av bilar och förs till järnvägsstationen; järnvägsvagnar rymmande minst 25 man i varje vagn skall rekvireras i förväg” ... ”Operationen måste utföras utan panik och uppståndelse och med

undvikande av oordningar och uppträden, dels från de deporterade själva, dels också från sådana kategorier av de närboende som har en fientlig inställning till sovjetmyndigheterna.”

Dagen före operationen, det vill säga den 5 juni, sammankallades medlemmarna i de lokala grupperna och fick för första gången reda på vad det var fråga om. De underrättades om var militärpersonal förlagts i händelse av behov, eftersom de deporterade är fiender till sovjetfolket och det följaktligen inte är uteslutet att de kan göra väpnat motstånd” ... ”Man måste vara beredd att använda vapen. Skjutvapen bärs laddade men säkrade.” De detaljerade orderna föreskrev att män och hustrur skulle skiljas åt. De deporterade fick endast ta med sig personliga tillhörigheter uppgående till en viss vikt för att inte ta för mycket utrymme i anspråk. Förevändningarna för arresteringarna var angivna i en viss standardformulering för att inte skrämma de anhöriga utan låta dem tro att det var fråga om en förflyttning till en närbelägen koloni.

”... Åtgärder måste vidtagas så att operationerna kan försiggå utan störningar och panik och att inga demonstrationer eller annat bråk förekommer vare sig från de deporterades egen sida eller från någon viss del av befolkningen som är fientligt inställd till sovjetregimen.

... Operationerna påbörjas så snart det ljusnar på morgonen. När gruppen inträder i den för deportering avsedda personens hus skall dess ledare samla hela familjen i ett rum och vidta alla nödvändiga försiktighetsmått mot eventuellt bråk.

.. Sedan husundersökningen är verkställd skall den deporterade underrättas om att han till följd av ett regeringsbeslut kommer att föras till ett annat område i Unionen. Han skall tillåtas ta med sig tillhörigheter inte överstigande hundra kilogram i vikt ...

Om invånarna på platsen börjar samlas kring huset medan operationen är i gång skall de anmodas att skingras och bege sig till sina egna hem; folksamlingar får på inga villkor förekomma.

…Avlämnandet av de deporterade på samlingsplatsen vid järnvägsstationen måste ske i dagsljus och det måste iakttagas att samlandet av varje familj inte får ta mer än två timmar. Under hela operationen skall det handlas snabbt och bestämt, utan någon upphetsning, uppståndelse eller panik ...

I betraktande av att ett stort antal deporterade måste samlas och fördelas på olika läger och att deras familjer måste avresa till särskilda kolonier i avlägsna områden, är det nödvändigt att avlägsnandet av den deporterades familj och av familjeöverhuvudet sker samtidigt utan att de underrättas om den skilsmässa som väntar dem ...

Hela familjen skall emellertid föras till stationen i samma åkdon och först vid avgångsstationen skall familjeöverhuvudet skiljas från sin familj och placeras i en för familjeöverhuvuden avsedd vagn. Medan familjen i den deporterades hem samlas skall det påpekas för familjeöverhuvudet att hans personliga tillhörigheter måste packas i en särskild väska eftersom läkarundersökningen av männen skall ske separat och skild från läkarundersökningen av kvinnorna och barnen.

… Soldater från NKVD:s konvojstyrkor skall omringa avgångsstationerna ... Sedan en järnvägsvagn fyllts med tillräckligt många familjer skall den låsas. Sedan de deporterade har övertagits och placerats i deportationståget skall transportchefen ha ansvar för att alla de personer han mottagit avlämnas på destinationsorten ...”

Operationen ägde rum enligt planen. Hemligheten var väl bevarad och befolkningen togs med överraskning. ”Operationsrapporten” från Litauens f d huvudstad, daterad den 19 juli 1941, uppgav att i stort sett hade operationen fortgått enligt planen, det hade praktiskt inte förekommit något motstånd och de intermezzon som inträffat berodde på ”den operativa personalens oerfarenhet och okunnighet”. Det förekom knappt någon skottlossning och endast en person blev

sårad. Å andra sidan, heter det i rapporten, ”gjorde följande kamrater en berömvärd prestation under operationen, utan hänsyn till tid och trötthet” — varpå följde sex namn som det tydligen var meningen att rekommendera för befordran eller medaljering. Under operationen i Kaunas gömde sig 23 personer och en undkom, dessutom var 122 borta från hemmen vid tiden för aktionen.

De deporterade placerades på tåg som avsändes i huvudsak i följande riktning:

Från Litauen till stationer vid Krasnojarsk-, Karaganda-, Tomsk- och Moskva—Kijev-banorna.

Från Lettland till Altai-området, Kotlas (Gorkij RR) och Starobelsk (Moskva-Donbas RR).

Från Estland till stationer på Gorkij-, Tomsk-, Moskva-, Donbas- och Moskva—Kijev-banorna.

Den 21 juni 1941, det vill säga några timmar före det första tyska flyganfallet, utsände kommissarien Gladkov ännu en hemlig order till sina underlydande. Under operationen, hette det, hade en del av ”de fientliga element som var avsedda att arresteras och deporteras”, lyckats fly och levde nu som fågelfria. De påstods gömma sig i skogarna och skulle hädanefter benämnas ”banditgrupper”. En del sades ha vapen. Gladkov gav anvisning om hur sådana ”banditmanifestationer” skulle bekämpas. Det viktigaste medlet var att skicka provokatörer till ”banditerna”. Sådana agenter skulle rekryteras av byfogdarna som kände till byborna individuellt och kunde rapportera misstänkta möten, uppträdande av misstänkta personer, frånvaro från byn av några av invånarna etc.

Som redan nämnts gav operationerna i de baltiska staterna en fångst på omkring 200 000 personer[1] av vilka 50- å 60 000 sattes i arbetsläger och återstoden bosatte sig i kolonier i förvisningen. Dessa operationer var mycket blygsamma och långt ifrån jämförliga med NKVD:s största deportationer — de var helt enkelt vanliga banala vardagshändelser.

Kriget.

När kriget 1941 utbröt och särskilt efter sovjetarméernas stora reträtt återupplivades det gamla slagordet om ”skoningslöshet”. ”Gör slut på liberalismen i domstolarnas praxis”, hette det i den officiella juridiska publikationen.[2] I. Goljakov, högsta domstolens president yrkade på återinförande av den stränga lagen av den 7 augusti 1932 som stadgade dödsstraff för ”stöld av socialistisk egendom”.

Nu tog regeringen ett nytt steg i och med att den införde termen katorga, straffarbete, vilken ”för alltid” hade avskaffats under sovjetregimens första månader.

Den 19 april 1943 bestämde högsta sovjets presidium att de som samarbetade med tyskarna skulle dömas till döden genom hängning (detta var ett återställande av den förrevolutionära lagen, eftersom avrättning genom skjutning varit den enda tillåtna formen sedan 1917) eller i lindriga fall katorga i 15 å 20 år. Förordningen trädde ögonblickligen i kraft. En del personer dömdes av domstolarna i Krasnodar och Charkov till tvångsarbete, som nu uppträdde under namnet katorga; termen användes även långt efter kriget när gruppen Seminjov 1946 fick sin dom. Reformen innebar ett återvändande till det gamla Rysslands strafflagsterminologi.

---

[1] M. Kulsicher: *Displacement of Population in Europe*, New York 1946, sid. 62-64. En detaljerad undersökning av baltiska hjälpkommitten i Sverige kommer till det resultatet att antalet ”dödade, arresterade och deporterade uppgick till 60 973 ester, 34 250 letter och 38 450 litauer”, eller sammanlagt 133 673, förutom de som frivilligt begav sig till Ryssland. *The Baltic Refugees*, Stockholm 1946.

[2] *Sotsialistitjeskaja zakonnost'* 1942, nr 2.

Deportationen av sovjetmedborgare under kriget omfattade i första hand politiskt opålitliga som vid krigsutbrottet alltjämt var på fri fot och för det andra stora grupper av ”opålitliga” nationaliteter. Dessa utgjorde huvudföremålet för de stora straffoperationerna under krigsåren.

Den första av dessa grupper var tyskarna i den tyska Volga-republiken, utökad med folkgrupper av tysk härstamning i andra delar av Sovjet-Ryssland. Genom en förordning av den 28 augusti 1941 upplöstes den autonoma volgatyska republiken för påstådd undermineringsverksamhet. Enligt 1939 års folkräkning hade den haft en folkmängd på 605 000 personer. En avsevärd del därav förflyttades nu till Altai-regionen i västra Sibirien och andra områden där den fick bosätta sig.

Efter den tyska reträtten från norra Kaukasien och Krim upptäcktes det att många tsjetsjener och ingusjer i den krimska republiken hade samarbetat med inkräktaren. Trots att majoriteten av dessa folk inte kunde ställas till ansvar för enskilda fall av förräderi anklagades de för underlåtenhet att motarbeta och hindra vissa av sina landsmäns och funktionärers illojala verksamhet. Deportationerna tog sin början så snart de tyska arméerna var fördrivna. De båda självständiga republikerna upphörde att existera och områdena införlivades med Ryssland. Men inte förrän den 25 juni 1946 fattade högsta sovjet i ryska republiken formligt beslut om denna pinsamma räfst. I förordningen angående upplösning av de båda republikerna hette det att under kriget mot Tyskland hade många tsjetsjener och tatarer på Krim på anstiftan av tyska agenter anslutit sig till av tyskarna upprättade frivilliga förband och tillsammans med de tyska stridskrafterna deltagit i stridshandlingar mot Röda armén. I enlighet med tyska instruktioner bildade de gerillastyrkor för att bekämpa sovjetregimen bakom linjerna. Den stora massan av befolkningen gav inte uttryck åt någon opposition mot dessa fosterlandsförrädare. Till följd därav blev tsjetsjenerna och tatarerna på Krim överflyttade till andra områden av Sovjetunionen där de försågs med jord och fick erforderlig hjälp av staten för att ordna sitt livsuppehälle. Den tsjetsjen-ingusjka republiken upplöstes och den krimska republiken ombildades

Även invånarna i kalmykska republiken och Karatjajevs autonoma område ansågs ha visat brist på lojalitet mot sitt fosterland varför deras nationella områden under kriget upplöstes ock befolkningen helt eller delvis deporterades.

Det är omöjligt att ens approximativt beräkna hur många dessa deporterade element var. Befolkningen i de fem områdena i fråga uppgick 1939 till 2 798 000[1], men naturligtvis deporterades inte alla. Officiellt har ingenting meddelats om de deporterades öde. NKVD följde säkerligen sin tradition att skicka de mest misstänkta och aktiva elementen bland dessa nationaliteter till korrektionsarbetsläger, medan de övriga, som inte individuellt dömts, flyttades till ”frivilliga kolonier” där de plötsligt förvandlades till pionjärer i fråga om lantbruk och boskapsuppfödning.

Omflyttningen av bönder har alltid varit en besvärlig sak i Ryssland, såväl före som efter revolutionen, men den har aldrig nått sådana dimensioner som de senare åren. Jorden måste plöjas upp, hus uppföras, redskap, hästar och boskap anskaffas. Det krävs de största

---

[1]

Den volga-tyska republiken	605 000
” kalmykska republiken	220 000
” tsjetsjenisk-ingusjka republiken	697 000
” krim ska republiken	1 127 000
Karatjajevska området	149 000

ansträngningar för att bilda en ny by i förut obebodda områden. Under kriget försiggick emellertid den väldiga tvångsomflyttningen till skogar och tundror utan någon förberedelse och vid en tidpunkt när regeringen hade händerna fulla på annat håll och inte hade möjlighet att förse kolonisterna med ens det nödvändigaste. Dessa gick följaktligen ett tragiskt öde till mötes. I själva verket motsvarade denna folkförflyttning massdeportationen av kulakerna i början på trettiotalet och hade samma ödesdigra konsekvenser. De som överlevde krigsårens strapatser bor nu i de nya kolonierna och arbetar under MVD:s vaksamma öga.

Vid slutet av kriget och omedelbart efteråt började nya kategorier tvångsarbetare strömma in i arbetslägren, dels utlänningar, dels ryssar.

Bland utlänningarna var de flesta krigsfångar. Sovjetregeringen har aldrig lämnat uppgift på hur många krigsfångar som ryssarna har tagit. De tyska fångarna har uppskattats till 3 å 4 miljoner, vartill kommer smärre grupper rumäner, ungrare, italienare och finnar. Vid utrikesministrarnas Moskva-konferens i mars 1947 uppgav Molotov att 1 003 974 tyskar hade återsänts och att 890 532 var kvar i Ryssland. Även om man räknar med en hög dödlighetssiffra bland de tyska krigsfångarna kan dessa siffror i hög grad betvivlas, hur man än ser dem. I augusti 1945 tog sovjetarméerna under sin frammarsch i Mandsjuriet japanska krigsfångar, uppskattade till ett antal av 900 000[1], som transporterades till Sibirien.

Juridiskt sett är det normalt och tillåtet att låta krigsfångar utföra arbete. Eftersom emellertid Sovjetunionen inte är ansluten till Genève-konventionen erkänner den ingen begränsning i detta avseende, liksom inte heller internationella Röda korset har något inflytande på de ryska myndigheterna när det gäller fångbehandlingen. I en tid när även den fria befolkningen i Ryssland måste leva på mycket magra ransoner låg fångransonerna lika nära svältgränsen som ransonerna för de ryska tvångsarbetarna i NKVD:s läger.

I en lång artikel i Continental News Service, London, av den 26 augusti 1946 uppges det att krigsfångarna den första tiden fördes från det ena ”genomgångslägret” till det andra och på detta sätt fick en överskådlig bild av lägersystemet. I Odessa fanns exempelvis 24 relativt små läger och fångarna sysselsattes med att återuppbygga hamnen och fabrikerna. Nya kustbefästningar av betong samt ammunitionsförråd anlades. Hamnen utvidgades och elektriska kranar installerades. Vid ett annat läger, nr 188 i Rada nära Tambov, uppgavs det att 15 personer varje dag avled av de 4-5 000 internerna. Läger nr 270 i Borovitje omkring 250 kilometer sydöst om Leningrad var uppdelat i två avdelningar, en för högre officerare, en för övriga, vardera med 5 à 6 000 fångar. Nittio procent av internerna var polacker och medlemmar av motståndsrörelsen. Lägret var anlagt på sank mark och fångarna sysselsattes med att ta upp torv och fälla träd. I Leningrad och dess omgivningar fanns sammanlagt 30 läger med över 200 000 personer, varav en del kvinnor.

Det fanns också reklamläger bebodda av särskilt utvalda fångar, exempelvis Krasnogorsk i trakten av Moskva där enligt rykten i andra läger födan var god och tillvaron angenäm och arbetsfri. Bland internerna i detta läger befann sig marskalk Paulus, general Seydlitz och en del framstående spanska ”röda”. Ett annat av dessa privilegierade läger var nr 150, förlagt till ett f. d. kloster i Ural och innehållande endast höga tyska officerare. Detta ingick i den under kriget tillämpade taktiken att vinna tyskarnas sympatier.

De flesta läger, bland annat de i Odessa och Leningrad, bestod av förfallna byggnader, omgivna av taggtrådsstängsel och vaktkurer. I skogslägren bodde fångarna i timmerstugor eller till och med i tält. De brukade få sova på bara marken utan madrasser eller ens halm och med bara en filt vardera. De hade ingen tvål, inga handdukar, ingen medicin, inte ens jod, och de plågades av

[1] *New York Times* den 20 december 1946.

ohyra. Maten var otillräcklig även om svält inte förekom. Fångarna fick tre gånger om dagen potatissoppa, 600 gram bröd om dagen samt kasja med smält fett två gånger i veckan. De fick inget kött, inget matfett och inga grönsaker.

Fångarna arbetade 10 å 12 timmar om dagen sex dagar i veckan. Tekniker och yrkesarbetare fick bättre behandling. I teorin skulle fångarna erhålla en rubel om dagen för åtta timmars arbete och 25 kopek för varje timmes övertid. De fick emellertid sällan något betalt och det sades öppet i lägren att pengarna levererades av myndigheterna i Moskva men hamnade i fickorna på mellanhänder och lokala ombud.

Det förekom en hel del sabotage, särskilt i fabrikerna. För att hindra detta var myndigheterna tvungna att placera väpnade vakter i varje fabrik. Minst en gång i veckan hölls propaganda-föredrag och emellanåt visades propagandafilm. Tyska krigsfångar uppmanades att ansluta sig till ”Antifa” (antifascist-organisationen) och de pålitligaste skickades till specialkurser för att sedan kunna återsändas till sitt land som kommunistagitatorer

Bland de företag som krigsfångarna utförde kan främst nämnas den stora nya järnvägen från trakten av Kujbysjev vid Volga till Tajsjet väster om Baikal-sjön i Sibirien. Denna järnväg som påbörjades före kriget kommer att bli omkring 4 000 kilometer lång och sammanknyta östra delen av europeiska Ryssland med de nyöppnade och planerade industriområdena i Magnitogorsk, Akinolinsk, Pavlodar, Kulunda, Barnaul och Kuznetsk-bassängen. I Tajsjet som är beläget vid den gamla transsibiriska banan kommer den nya sydsibiriska järnvägen att knytas samman med Baikal—Amur-banan vilken byggdes på trettio- och fyrtiotalen för att bilda en ny väg från europeiska Ryssland till Stilla havet. Enligt sovjetkällor var tre miljoner axelfångar 1946 sysselsatta med dessa väldiga företag, närmare bestämt omkring två miljoner från Tyskland, Italien, Finland och Ungern samt 800 000 japaner.[1])

Italienska regeringen meddelade den 27 februari 1947 i parlamentet att endast 12 513 av 60 000 krigsfångar hade återkommit från Ryssland. Dödligheten var, beroende på epidemier, särskilt hög i koncentrationslägren i Turkestan där den nådde 94 procent. Den liberala tidningen Risorgimente Liberale skrev att ”ryssarna visade bestialisk vårdslöshet, stort förakt för människoliv och nonchalans mot internationella överenskommelser beträffande krigsfångars behandling”.[2]

Den ryska ockupationen efter kriget av stora områden i Europa och Asien gav den sovjetska militären och polisen en godtycklig, obestridd makt över alla sektioner av infödingbefolkningen, särskilt i de besegrade länderna, och i samband med undertryckandet av oppositionella rörelser deporterades oupphörligt individer och grupper till Ryssland. De sovjetska krigsrätterna fungerade i Tyskland och andra f. d. axelstater som politiska verktyg för sovjetregeringen. Det största antalet deporterade rapporteras från sovjetzonen i Tyskland. Personer som anklagades för sovjetfientlig verksamhet eller fascistsympatier har dömts till ända upp till 20 års tvångsarbete i Ryssland. Det har sagts att 20 procent av den tyska ungdomen i ryska zonen har arresterats, placerats i koncentrationslägret Ferch vid Potsdam och därifrån skickats till Ryssland.[3] Procenttalet kan vara överdrivet, men det råder inget tvivel om att dylika åtgärder har förekommit i relativt stor utsträckning.

Tyska krigsfångar som har frigivits av västmakterna och återsänts till ryska zonen har ofta arresterats och deporterats till tvångsarbete i Ryssland. Inte mindre än 4 000 officerare och ett

---

[1] *New York Times* den 17 december 1946 efter *Irkutskaja Pravda*.
[2] *New York Times* den 28 februari 1947.
[3] Rapport till brittiska militärmyndigheterna i Tyskland av Maz Januszewski, baserad på hans personliga erfarenhet av koncentrationslägren i östra Tyskland. *Neue Volkszeitung* den 1 juni 1946.

okänt antal meniga fördes till sovjetlägren i Tyskland och skickades därifrån österut. Sovjetmyndigheterna var särskilt stränga mot sådana tyska officerare som hade genomgått amerikanska ”kurser i demokrati”, vilka man fruktade skulle bli effektiva verktyg för en demokratisk pånyttfödelse i Tyskland.[1]

Samtidigt som vissa kontingenter krigsfångar har släppts ur rysk fångenskap och skickats hem till Tyskland har det gått en ström av utländsk arbetskraft i motsatt riktning, från väster till öster.

Ryska krigsfångar.

Under tiden återvände miljontals ryssar till Sovjetunionen. Det var mest arbetare, män och kvinnor, som med våld släpats till arbete i Tyskland, samt ryska krigsfångar tagna under den ryska reträtten 1941-42. Av den senare gruppen hade tyskarna försökt organisera ”arbetsbataljoner” av sådana som inte ansågs lämpliga eller pålitliga nog för att placeras i de ryska militärförband (general Vlasovs armé bland andra) som stred under ryska officerare men med tysk kontroll. Dessutom hade många enskilda ryssar trätt i tysk tjänst.

Nu vände hela denna massa människor hem. De verkliga förrädarna utgjorde en mycket liten procent. Men deras erfarenheter utomlands — den levnadsstandard de hade bevittnat och deras kontakt med allierade trupper — gjorde dem farliga i regeringens ögon. De medförde frön till en kritisk inställning. De hade blivit politiskt opålitliga i sitt eget land.

Det blev därför vanligt att de hemkomna avskildes. Alla ryssar som återvände från tysk fångenskap eller tyskt slaveri fick passera läger som var omgivna av taggtråd och bevakade av militärtrupper och underkastades noggranna förhör. Särskilt gällde detta krigsfångarna. Undersökningen utfördes av NKVD i överensstämmelse med stränga, detaljerade instruktioner från Moskva. Själva fångenskapen utgjorde redan den en anklagelsepunkt. Enligt en fastslagen sovjetsk princip är soldater i Röda armén förbjudna att under några omständigheter ge sig åt fienden. Ett Sovjetunionens krig anses vara något annat än ett vanligt krig mellan nationerna, det är ett slags heligt krig, ett korståg där individen inte får ge sig. Soldater och officerare e i sovjetarmén hade order att rätta sig därefter. Om de blev omringade av fienden utan hopp att undkomma skulle de strida in i det sista, döda så många som möjligt innan de själva stupade, inte låta ta sig till fånga även om de var sårade och begå självmord hellre än att ge sig levande. Dessa principer hade i mer än ett avseende viktiga konsekvenser. Sovjetunionen var aldrig ansluten till Genève-konventionen om krigsfång ars behandling. Den var likgiltig för de soldater som hade fallit i fiendens händer. En sovjetsk krigsfånge är teoretiskt en utstött individ som inte är värd sitt lands hjälp och uppmärksamhet. En följd av denna inställning var den fruktansvärda dödligheten bland ryska krigsfångar i Tyskland.

Den spelade också en stor roll under krigets första åtta månader då andan i landet var dålig och tyskarna lätt kunde ta massor av fångar. Det fruktansvärda öde som de ryska krigsfångarna i Tyskland gick till mötes utnyttjades i sovjetkampanjen för att förmå Röda armén till motstånd.

Och nu efter kriget användes idén om ”det heliga kriget” som en förevändning att avskilja den stora massan av krigsfångar och hemvändande arbetare och använda dem till att fylla tvångsarbetarnas kontingenter.

Medan brittiska och amerikanska krigsfångar kom hem som hedrade medborgare och mottogs med allmän sympati och medkänsla för de lidanden de hade utstått, måste Sovjets soldater, från meniga och upp till överstar, genomgå en förödmjukande procedur. De berövades sina kläder och

[1] *New York Journal American* den 24 januari 1947.

fick tyska trasor i stället; officerarnas gradbeteckningar slets av; de fick de lägsta livsmedels-ransoner, mindre än Röda armén i allmänhet. Och alla måste besvara dussintals frågor som framställdes av NKVD:s förhörsledare: varför de hade underlåtit att ta livet av sig i sista minuten, hur de hade tillbragt åren av fångenskap i Tyskland och så vidare. Avrättningar var sällsynta och endast de som hade tjänstgjort hos tyskarna på befälsposter blev skjutna. Medlemmar av Vlasovs armé och andra pro-tyska förband dömdes till 15 å 20 års korrektionsarbete. Men även den stora massan fångar som hade varit trogna mot sitt land skickades bort på tvångsarbete, med undantag av åldringarna och en del kvinnor som fick tillåtelse att resa hem. I dossieren för varje hem-kommen ryss antecknades ordet ”samhällsfarlig”.[1]

Denna säregna behandling av de repatrierade bekräftas av en massa rapporter och illustreras med vältaliga detaljer. Löjtnant Dlinnych berättar sålunda i ett hittills opublicerat manuskript som sänts från Frankrike följande om sina upplevelser. Tyskarna hade satt honom i arbete i en fabrik i närheten av Berlin, där han sårades av en exploderande mina; när Röda armen besatte området låg han på sjukhus.

”Efter mitt tillfrisknande skickades jag till ett avspärrat läger och därifrån till en arbetsgrupp”, berättar han. ”I lägret måste alla ryssar som hade varit i Tyskland inställa sig för en NKVD-kommission som anställde ett detaljerat förhör. Hur, varför och när kom man till Tyskland? Varför anslöt man sig inte till partisanrörelsen? Var och hos vem arbetade man i Tyskland? Och så vidare ... Misshandel förekom ofta. Alla som misstänktes för samarbete med tyskarna (även om misstankarna bara var byggda på angivelser eller hörsägner) skickades till särskilda läger och ställdes inför revolutionsdomstolen vid Frankfurt an der Oder, där de efter en kort rannsakning dömdes till tvångsarbete i koncentrationsläger på olika tid, vanligtvis mer än fem år.

De som inte har någon anmärkning på sig får i registren anteckningen SO (samhällsfarlig), de yngre männen och en del av kvinnorna placeras i arméns arbetsbataljoner, medan de äldre männen, en del av kvinnorna samt barnen skickas hem. De vuxna måste anmäla sig hos NKVD på platsen och får stanna hemma en månad, varefter de måste inställa sig i ett speciellt arbetsläger för två års tjänst. Hur det går för dem som stannar i Tyskland — i arméns arbetsbataljoner — är inte känt.

Förutvarande medlemmar av Vlasovs armé sköts till en början utan vidare omständigheter, men nu brukar de dömas till 15 å 25 år ...

De repatrierade är mycket nedslagna, särskilt de som har varit i amerikanska och brittiska zonerna. De förbjuds för en lång tid framåt att besöka högre skolor eller bekläda någon post med ansvar. I allmänhet behandlas de som sekunda medborgare.”

En annan löjtnant i Röda armén berättar om sin deportation till ett arbetsläger i Sibirien och sin mirakulösa återkomst till Väst-Europa. Hans skildring återges i Svobodnoje slovo (”Fri värld!”) i Paris under rubriken ”Döm mig!”

”Jag har sedan 1934 varit medlem av kommunistiska ungdomsförbundet och från 1941 tjänstgjorde jag som förbindelseofficer i Röda armén. En äldre bror till mig är verkstadschef på en stor fabrik och tillhör partiet, en annan bror som stupade under 'befrielsen' av Polen 1939 var också partimedlem och major i Röda armén. Min far var ända till sin död 1938 partisekreterare i ett avlägset distrikt. Hela vår familj har alltid av djup övertygelse varit trogen sovjetregimen. Jag

[1] Ett tillägg till strafflagen för krigsmakten, förordning nr 270 1942, förklarar att den som låter tillfångata sig levande av fienden à priori skall betraktas som förrädare; underhållet till hans familj minskas och familjen utsätts för stränga repressalier i händelse den felande ar officer.

var inte smittad av den defaitistiska stämning som rådde de första krigsmånaderna när de flesta soldater och en del officerare önskade kapitulera för tyskarna. Jag trodde inte på den tyska 'befrielsen'.

Efter att ha erövrat tre tunga tyska stridsvagnar blev jag sårad i slaget vid Orel. Jag erhöll röda banerets orden 'för tapperhet i fält'. I oktober 1941 blev hela vårt förband omringat och tillfångataget efter en förtvivlad strid. En bomb slet av tre fingrar på mig. Jag kan inte förklara hur det kom sig att jag som var officer och kandiderade för medlemskap i partiet uraktlät att lyda ordern om att skjuta mig utan lät tillfångata mig. Det kanske berodde på smärtan i min hand eller kanske på vetskapen om att jag hade kämpat in i det sista eller kanske på att jag efter elva dagars oavbruten strid var så utmattad att jag var totalt apatisk och likgiltig för min framtid. För övrigt var det 2 000 andra soldater och officerare som delade mitt öde. Jag kan inte beskriva min fasa när det efter några dagar gick upp för mig att jag var fånge, eller min avsky för tyskarnas sätt att behandla fångarna: de sköt dem för olydnad, de svälte ihjäl dem, de dödade de sjuka och utmattade som inte kunde följa med. Mina upplevelser och känslor dessa dagar kan inte med ord beskrivas,

Jag skickades till Katovice i Schlesien där jag fick arbeta hårt trots min skadade hand. Jag tänker inte beskriva arbetsförhållandena. Det var den mörkaste tiden av den tyska fångenskapen. Efter fyra månader var jag invalid; jag hade svullna ben och spottade blod. I maj 1944 när jag inte längre var i stånd till hårt arbete fördes jag till trakten av Hannover och placerades i en fabrik som tillverkade reservdelar. Jag fick återigen ett förslag om att ansluta mig till Vlasovs armé men jag föredrog att dö som en hederlig man utan att behöva blygas för att möta mina landsmäns blickar.

Jag fortsatte att arbeta tills amerikanerna kom och befriade de ryska krigsfångarna och deporterade. Det var många av oss som inte ville återvända hem. Jag tyckte för min del att denna inställning var absurd, oförnuftig, patologisk ... Jag förde befäl över en grupp på 400 personer som ville hem genast. Jag räknade dagarna till det lyckliga ögonblick när vi skulle få resa hem.

Vi tog farväl av dem som hade beslutat att stanna kvar. Vi såg snett på varandra; jag tyckte att de var otacksamma och vilseförda barn till vårt fosterland och de kallade oss öppet idioter.

... Vi var framme i den ryska zonen. Strax efter det att de amerikanska truckar som hade fört oss dit hade avlägsnat sig gavs order om uppställning. Det var en oangenäm överraskning att finna att vi bevakades av en massa soldater. Till slut infann sig en officer och befallde oss utan att hälsa att ta av våra gradbeteckningar. Det skedde på ett språk som föga lämpade sig för de närvarande kvinnornas och barnens öron. Därpå höll han ett tal där han kallade oss förrädare, sade att vi med avsikt hade gått över till tyskarna och frivilligt arbetat för dem och vad kvinnorna beträffade att de hade utnyttjat fiendens lägsta drifter.

En liten grupp f. d. officerare i Röda armén placerades i en obeskrivligt smutsig kåk. Vi fick ingen mat. I två dar väntade vi. Två av kamraterna kallades ut och bortfördes. En återvände snart men vägrade att besvara våra frågor, den andra kom inte tillbaka. Sent på kvällen kallades jag ut. Förhörsledaren — en egendomlig hypernervös typ med spasmodiska ryckningar i hela kroppen — började överösa mig med förebråelser i stället för att ställa frågor. Varför hade jag låtit tillfångata mig? Varför hade jag inte rymt? Varför hade jag samtyckt till att arbeta för tyskarna? Varför hade jag inte inriktat mig på sabotage? Varför hade jag inte dödat några tyskar medan jag var i fängelse? Varför hade jag underlåtit att likvidera någon som hade anslutit sig till Vlasovs armé? Jag frågade till vilket arméförband jag skulle skickas och när det skulle ske. Han log och sade att jag först måste sona min skuld och rensa upp mina besmittade åsikter. Jag höll på att bli

tokig: jag som hade kämpat tappert in i det sista, som två gånger hade sårats, som fått handen förstörd, som genomgått fångenskapens och tvångsarbetets tortyr, som vägrat gå in i Vlasovs armé, som aldrig gjort mig skyldig till något vanhederligt i hela mitt liv — skulle jag beskyllas för förräderi och gå miste om de dekorationer jag hade vunnit i strid? Var detta rättvisa? Jag förklarade att jag tänkte klaga hos marskalk Sjukov och begära en grundlig undersökning. Härtill svarade han med en ström av skällsord. När jag påpekade att jag på två dar inte hade fått någon mat och anhöll att få tillbaka mina tillhörigheter svarade han att vi hade festat tillräckligt länge på amerikanska ransoner, så det gjorde oss bara gott att gå hungriga lite, och vad mitt bagage beträffade hade det tagits i beslag.

Dagen därpå hade vår grupp krympt ihop: tolv kamrater, nästan halva antalet, hade inte återvänt från förhören. De blev ögonblickligen skjutna i det garage som reserverats för ändamålet. Ett 60-tal i hela vår konvoj likviderades på detta sätt. Jag kände till alla som hade kommit samtidigt som jag; jag visste hur och varför de hade befunnit sig i Tyskland; jag visste att de hade rent samvete och var ivriga och glada att få komma hem.

... En dag fördes vi till en annan kåk där vi fick klä om oss och utbyta våra amerikanska kläder mot gamla smutsiga tyska uniformspaltor som såg ut som om de tagits av lik ...

Vi såg ömkliga ut, smutsiga, orakade och iförda trasiga tyska uniformspersedlar. Man kan lätt föreställa sig männens förtvivlan när de tänkte på att deras hustrur och barn dagen förut hade skickats till okänd ort. Vi grubblade över orsaken till allt detta och vad vi hade gjort för att förtjäna det ... Vi begav oss i väg under kraftig eskort. Vi fick marschera till mörkrets inbrott med knappast någon mat. Efter fyra dagars marsch placerades vi i en godsvagn med tätt tillstängda fönster. Det var 62 personer i vagnen. Vi kunde inte ligga och fick turas om att sitta. Tåget bestod av inte mindre än femtio vagnar, alla fyllda med sådana som vi. Några dog på vägen. Två gånger öppnades vagnsdörren för att vi skulle få bevittna arkebuseringen av några som hade försökt rymma.

Till slut fick vi stiga ur, det var 30 å 40 kilometer från Omsk enligt vad vi senare fick veta. Återigen marscherade vi och anlände efter mörkningen till en klunga nybyggda hus. Det fanns en massa sådana men all kontakt mellan dem var strängt förbjuden. Inne i husen fanns britsar i två våningar men ingenting annat. Dagen därpå avskildes de som kunde främmande språk och för min del skickades jag till ett tyskt läger några kilometer därifrån för att tjänstgöra som tolk.

Jag vet inte hur mycket folk det fanns i lägret men jag uppskattar antalet till flera hundra tusen. Det var människor av alla möjliga nationaliteter och från många länder. De var sysselsatta med att uppföra väldiga industrianläggningar till vilka utrustningen ditfördes från Tyskland. Vi döpte företaget till 'Nya Tyskland'. Hela personalen, ingenjörer, mekaniker, kontorister, läkare etc., rekryterades bland fångarna. Alla fick arbeta inom sitt fack. Organisationen var beundransvärd. 'Spara inte människomaterial, utför uppgiften i enlighet med planen.' Dödligheten var stor, beroende på bristen på ordentliga arbetskläder, den fruktansvärda kölden, den forcerade arbetstakten och konkurrensen, den dåliga maten och bristen på läkemedel. Ingen som helst skillnad gjordes mellan tyskar och ryssar. Man hade intrycket att den förstörelse av de här koncentrerade mänskliga varelserna, som pågick, skedde enligt direktiv från Moskva. Självmord var mycket vanliga.

En dag anlände en undersökningskommission. Bland dess medlemmar befann sig en kusin till mig. Två gånger gick han förbi utan att ge ett tecken till igenkännande. Tredje gången kom han fram och ställde några frågor beträffande mitt arbete. Jag märkte att han kände igen mig fastän han inte sade något.

I två dagar möttes vi oupphörligt, jag kände hans blickar vila På mig, men det var också allt. Och detta var en kusin, nästan en bror, min barndoms lekkamrat och min bästa vän under nästan tio år! Jag beslöt i detta ögonblick att göra slut på mitt eländiga, meningslösa liv. Jag hade ett rep undanlagt och beslöt att hänga mig samma natt. Men sent på kvällen kallades jag till undersökningskommissionen. Jag träffade min kusin ensam. Han ställde några frågor beträffande mitt arbete, varpå han skickade bort vakten och låste dörren. Vi var för oss själva! Vi omfamnade och kysste varandra i återseendets översvallande glädje ... Han bad mig öppet berätta vad som hade fört mig dit. Jag talade om hela historien. Han grät medan han lyssnade till vad jag hade att säga.

Han berättade å sin sida många intressanta saker. Han berättade att alla som återvände från tysk fångenskap eller deportation, även kvinnorna, rönte samma öde som jag. Som följd av de räfster som Röda armén företog i de ockuperade områdena skickades dagligen hundratals transporter till de platser där 'Nya Tyskland' var under uppförande. Tusentals 'religiösa' ditfördes från de befriade områdena. Min kusin förklarade innebörden i partiets åtgärd att utnämna en patriark. I mönsterstäderna som förevisades för besökande utlänningar hade man öppnat kyrkor och fina butiker som överflödade av förstklassiga, dyra livsmedel. Men så snart man kom lite ut på landet var det slut med sådana saker, tanken på att öppna kyrkor i provinsstäderna var närmast löjlig och den som vågade framkasta något sådant skulle snart finna sig placerad bland 'Nya Tysklands' byggmästare.

Det var intressant att höra honom skildra folkets jubel över segern. Alla trodde att tillvaron nu skulle bli lättare, att man skulle slippa arbeta 12 à 13 timmar om dagen och att den halv-svältande befolkningen skulle få mat. Man hoppades att NKVD skulle släppa efter på sin vaksamhet och inte misstänka varenda människa för att vara sabotör eller förrädare. Min kusin berättade att inte bara vanliga människor och simpla soldater utan även personer på högre ort, till och med marskalkar, levde i en ständig fruktan och att han själv, som var hög ämbetsman och innehavare av många krigsdekorationer, aldrig hade ett ögonblicks lugn eller känsla av säkerhet ...

Det är omöjligt att här berätta hela historien om hu 'bytte personlighet', hur jag kom över falska dokument med ett annat namn, hur jag anlade Röda arméns uniform, hur jag på officiellt uppdrag reste till en av ockupationszonerna i Tyskland där jag avlade min Röda armé-uniform ... Med djup smärta tänker jag tillbaka på mitt förspillda liv, på den oförtjänta onåd som min bottenlösa fosterlandskärlek belönades med. Älskar jag fortfarande mitt land? I samma ögonblick folket kallar skyndar jag att ställa mig i dess tjänst — folket nämligen, men inte dess ledare som klamrar sig fast vid makten och skoningslöst förstör vårt hjälplösa, vilseledda folk ...

Döm mig nu! Döm mig och säg vad jag är skyldig till! Mitt samvete är rent, min vilja obruten och trots allt vad jag har genomgått äger jag tillräcklig styrka för att kämpa för en verklig befrielse av mitt förslavade och terroriserade men alltjämt underbara folk.”

Tvångsrepatriering till tvångsarbete.

När kriget tog slut trodde alla de krigförande att de tvångsförflyttade skulle vara angelägna att komma hem så snart som möjligt. Ingen regering trodde att det skulle behövas tvångsåtgärder för att påskynda repatrieringen — ingen utom sovjetregeringen.

Vid krigshandlingarnas upphörande 1945 befann sig, förutom de ryska krigsfångarna, miljontals andra sovjetmedborgare i västra Europa. Det var ryska arbetare, manliga och kvinnliga, som under den tyska regimen hade ”importerats” till Tyskland och de tysk-ockuperade länderna; tusentals ryssar som hade deltagit i den antinazistiska underjordiska rörelsen i Frankrike och andra länder; spillror av Vlasovs armé och andra ryska militärförband som hade kämpat mot

sovjetarmén; tyska ”arbetsbataljoner” som var rekryterade bland ryssar. Sovjetmyndigheterna fordrade att alla dessa grupper utan vidare omständigheter skulle hemsändas och började under tiden att med hjälp av NKVD förbereda deras mottagande. Det beslöts att undersöka varenda individ i denna väldiga massa. Hade en arbetare på en tysk fabrik eller en tysk lantgård begivit sig dit av fri vilja eller släpats dit med våld? I förra fallet var han förrädare och följaktligen underkastad strängt straff. Hade någon deltagit i partisanrörelsen i Frankrike för att därigenom dölja ett tidigare samarbete med tyskarna? Den som varit medlem av något ryskt-tyskt militärförband kunde vara säker på antingen dödsdom eller straffarbete.

1944 inledde sovjetregeringen diplomatiska förhandlingar i syfte att förmå de allierade att skicka hem alla sovjetmedborgare i sina respektive zoner, oberoende av dessas önskningar. Till en början väckte detta krav en viss tvekan, men till slut gav de västallierade med sig. Dessa förhandlingar offentliggjordes inte eftersom de amerikanska och brittiska myndigheterna tydligen önskade undvika en offentlig diskussion av en åtgärd som i själva verket drabbade inte bara personer som gjort sig skyldiga till förräderi utan även tusentals oskyldiga män och kvinnor.

Tvångsförflyttningen av sovjetmedborgare tillbaka till Ryssland började 1944 och var inte avslutad förrän 1946. Frågan upptogs på Jalta-konferensen mellan de tre stora och avgjordes i enlighet med Sovjets önskningar. Förenta staternas president och den brittiske premiärministern kunde inte ha varit okunniga om den verkliga innebörden i Stalins fordringar. Önskan att bibehålla vänskapen med Stalin orubbad till nästan vilket pris som helst förmådde mer än en gång de västallierade att gå med på hans krav utan villkor. Men i detta fall gällde det en flagrant kränkning av elementära regler för moral och humanitet. ”Vänskapen” — som förresten inte uppnåddes — betalades med tusentals ryssars blod.

Ryssland var naturligtvis liksom alla andra nationer berättigat att självt döma, sina medborgare för deras uppträdande under kriget. Men det rådde en inrotad misstro till NKVD:s rättsskipning, dess hämndlystnad, dess vårdslösa sätt att fälla och verkställa stränga domar. Om världssamvetet hade fått veta att britterna och amerikanerna hade samtyckt till Stalins fordringar skulle det säkerligen ha framkallat livliga protester. Avtalet hemlighölls ända till maj 1947.

Så snart kriget i Tyskland upphörde trädde Jalta-besluten i kraft. Miljontals sovjetmedborgare repatrierades från Tyskland och andra länder. Å andra sidan fanns det tusentals ryssar,

både krigsfångar och civila, som vägrade att återvända; tusentals gick över den tyska gränsen till Schweiz, Frankrike, Belgien och Holland. Det blev snart känt att de repatrierade avskildes och i tvivelaktiga fall placerades i ”genomgångsläger” som stod under NKVD:s kontroll.

Ingenting har förekommit i den ryska pressen och radion om de sovjetska ”förrädarnas” öde efter kriget. I Ryssland förbigås frågan om de repatrierade i tysthet; man vill å ena sidan inte avslöja hur många ryssar som har stritt mot Sovjetunionen, å andra sidan vidmakthålla legenden om att folket som en man ställt sig bakom regimen. Endast en gång, det var 1946, syntes ett kort meddelande om att general Andrej Vlasov och hans adjutanter hade dömts till döden för förräderi och avrättats.

Emellertid råkade flera fakta bli kända utomlands. Amerikanska trupper i Tyskland var tvungna att enligt order lasta internerade ryska soldater och tvångsförflyttade personer på tåg och föra dem till sovjetzonen utan att fästa sig vid några protester från de återsända. Några bland dessa lyckades emellertid komma tillbaka över demarkationslinjen och berätta om de pågående rättegångarna och de hotande straffen. På sommaren och hösten 1945 förekom formliga strider mellan de amerikanska myndigheterna i Tyskland och Österrike och de internerade ryssarna och man fick använda gevärskolvar, käppar, bajonetter och lösa skott för att få in ryssarna i de järn-

vägsvagnar som skulle föra dem till Ryssland.

I januari 1946 begick två ryska soldater i Dachau självmord genom att skära halsen av sig och två andra skar sig med rakblad men räddades. Trots hot med gevär och karbiner vägrade de att lämna baracken och bad de amerikanska polissoldaterna att hellre skjuta dem än verkställa utvisningsordern. Fastän ingenting hade nämnts om deras bestämmelseort tycktes de ha reda på vad förberedelserna innebar och var beslutna att hellre dö än ge vika. I en annan barack slet ryssarna kläderna av sig i ett fåfängt försök att hindra vakterna; de bildade kedja med armkrok och spjärnade emot när de skulle föras bort. När vakten till slut stormade baracken låg en del fångar döda med halsen avskuren och andra hade hängt sig i snaror förfärdigade av klädespersedlar.[1] Det var ett förödmjukande uppdrag för Förenta staternas armé.

För att få franska krigsfångar återsända från den sovjet-ockuperade zonen i Tyskland — deras antal uppgick till över 300 000 — var franska regeringen tvungen att göra ett betydelsefullt medgivande, nämligen att släppa in ryska NKVD-kommissioner i Frankrike som skulle få fria händer mot de sovjetmedborgare som inte ville återvända. I enlighet med den hemliga överenskommelsen upprättade NKVD sitt eget koncentrationsläger på fransk mark, i Beauregard nära Paris. NKVDmän, civila och i uniform, samlade med hjälp av anställda ombud de sovjetmedborgare som hade gömt sig, anställde razzior i deras hemvist och skickade dem till Beauregard varifrån de med våld fördes tillbaka till Ryssland.

En artilleriofficer med lång erfarenhet av gerillakrig, som hade varit fånge hos tyskarna och förvarats på ön Alderney, där 1 200 av 2 000 ryska fångar hade dött, berättade efter Frankrikes befrielse om sina lidanden.

”På hösten 1944 fördes jag till lägret Beauregard i närheten av Paris. Det var en av de många samlingsplatserna för sovjetmedborgare som hade varit tyska fångar eller deporterade. Lägret omfattade då omkring 3 000 personer. Administrationen utgjordes av förutvarande krigsfångar under kontroll av militära repatrieringskommissionen.

Till en början hade vi det fritt och trevligt. Vi kom och gick som vi behagade. Administrationen undvek omsorgsfullt all slags sträng disciplin för att undanröja våra misstankar och locka dit så många som möjligt. Men ryssar är inte så lätta att dupera. Vi fick besök av sovjetambassadören i Frankrike Bogomolov, Guzovski och andra medlemmar av ambassaden och militärkommissionen; de höll tal och förklarade att vårt fosterland förlät oss och väntade på oss; de sade att de skyldiga var lika kära för sitt land som de oskyldiga, och när vi kom hem skulle vår sak prövas individuellt och en del skulle belönas och andra straffas. Ett sådant tal var nog för oss. Vi visste vad det betydde att vår sak skulle undersökas när vi kom hem och att 'allt skulle förlåtas'. Vad menade de förresten med att 'förlåta' en människa som hade utstått outsägliga lidanden i fiendens händer? Vi skulle uppmuntras att bege oss hem, och när vi väl kom dit skulle vi straffas som 'landsförrädare' för att vi hade låtit fånga oss levande. Alla våra förhoppningar om att sovjetregimen hade förändrats och utvecklats under krigsåren grusades i ett slag vid vår första kontakt med myndigheterna. Det rådde 'sovjetatmosfär' i lägret. Internerna började frukta varandra, de var rädda för att tala rent ut, angivelser började, man skuggades och förhördes. NKVD:s agenter var i arbete.

En eftermiddag kom kamrat Guzovski till lägret. Den dagen hade hela lägret varit berusat och de onyktra vakterna som inte kände Guzovski vägrade att släppa in honom. Denna episod framkallade en sådan massa hotelser från Guzovskis sida att våra sista tvivel om det öde som väntade oss i hemlandet skingrades. Dagen därpå kom Bogomolov ut och sökte mildra de

[1] *New York Times* den 20 januari 1946,

olycksaliga verkningarna av Guzovskis uttalanden, men det hjälpte inte. Många officerare i kommissionen hade under rusets inflytande antytt det öde som väntade 'landsförrädare' och deras ord spred sig med blixtens hastighet genom lägret. De flesta internerna hade bara en tanke, nämligen att fly. De som hade förbindelser utanför lägret försökte få falska legitimationspapper och skydd. Det var naturligtvis inte många som lyckades.

När dagen för avresan närmade sig försämrades stämningen alltmer. Oordningar och fylleri hörde till ordningen för dagen och stölder i närheten av lägret förekom ideligen. Alla ville för sista gången slå sig lösa.

I juli 1945 gick de första transporterna till Ryssland och flera följde hela sommaren. De avrestas platser i lägren fylldes genast av andra som ditfördes utifrån landet. Lägret omgavs av väpnad vakt och vi kunde inte längre besöka staden.

Rymningar förekom ofta. När det kritiska ögonblicket inträdde rymde jag också ...” [1]

En ukrainare som med våld förts till Tyskland under ockupationen och satts till ett arbete i en tysk maskinverkstad berättar efter befrielsen att han hade tänkt försona sig med sitt öde och återvända till Ryssland tillsammans med övriga i gruppen. De skickades i väg på lastbilar under tal och musik ... De fördes till ett uppsamlingsläger nära Leipzig, omgivet av taggtråd. I stället för musik möttes de av laddade kulsprutor. Hälsningstalet var fullt av svordomar och hotelser. Så började förhören. Detta var inte längre armén, det var NKVD. Man ställde en massa frågor och vid varje svar röt förhörsledaren: ”Du ljuger”. Maten var avskyvärd. Samtalet mellan männen erbjöd ingen tröst, det rörde sig om det hemska öde som hade drabbat föregående grupper. De återvändande fick veta att alla som misstänktes för sympatier för tyskarna eller som hade gjort dem tjänster omedelbart avskildes och placerades i särskilda läger avsedda för ”vlasoviter”. I dessa läger var förhållandena inte bättre än i de tyska lägren för ryska fångar under kriget. Det påstods att en del av de återvändande fick gå till fots till ryska gränsen.

Denne verkstadsarbetare var mycket nedstämd och tänkte på det friare liv han hade fört i Frankrike. En dag ... stannade en konvoj amerikanska lastbilar med nya återvändande invid den plats i lägret där han råkade befinna sig. ”Jag flög som en fjäder upp på en truck och gömde mig under en bänk. Där låg jag utan att våga andas. Det började mörkna. Jag brydde mig inte om vad som hände.” Efter en halvtimme lämnade trucken lägret utan att bli undersökt. Vid första rast körde chauffören av sin fripassagerare, men detta var redan i amerikanska zonen och nära en järnvägsstation. Därifrån tog mannen sig tillbaka till Frankrike, utan pengar, utan biljett, utan legitimationspapper.[2]

Bloddrypande och hårresande episoder refererades i de franska tidningarna och allmänna opinionen började dra öronen åt sig inför sovjetagenternas verksamhet i Frankrike och de metoder de använde. Det dröjde länge innan franska regeringen vågade opponera sig mot denna ryska verksamhet som var grundad på en officiell överenskommelse. Först i maj 1946 påpekade inrikesminister le Troquer för sovjetambassadören Bogomolov att indignationen i Frankrike var stor. Han begärde att MVD skulle sluta med sin verksamhet.

I Sverige uppstod likaså stor oro vid avslöjandet att Sovjet krävde återsändande av 157 medborgare i de baltiska staterna som hade flytt. Svenska regeringen hade nämligen genom en överenskommelse 1940 erkänt sovjetannexionen av de baltiska staterna. Sverige som levde under direkta påtryckningar från sovjetregeringen gav slutligen efter och återsände de olyckliga

---

[1] Från ett opublicerat manuskript av en officer i Röda armen, skrivet i Paris i maj 1946.
[2] *Novji tjournal*, New York 1946, 243-244.

flyktingarna.

I Förenta staterna pågick repatrieringen av i Frankrike och Tyskland omhändertagna ryska fångar i tysthet redan under kriget, men först efter dess slut blev det känt att det hade förekommit dramatiska episoder. Både på Ellis Island och vid Ruston-lägret och på västkusten förekom självmord bland ryssar som skulle repatrieras. Hur många som förts till Ryssland har inte offentliggjorts.

Den 4 oktober 1945 försökte general Eisenhower få vederbörande paragraf i Jalta-överenskommelsen upphävd och gav order om att tvångsrepatrieringen av ryska medborgare skulle inställas. Vid denna tidpunkt fanns fortfarande 26 400 i amerikanskt förvar. En talesman för de allierades överkommando förklarade att ”vi tänker inte riskera amerikanska soldaters liv för att få i väg dem”. Utrikesdepartementet i Washington desavouerade emellertid Eisenhower och gav order att repatrieringen skulle fortsätta.

Ett resultat av dessa sovjetska massaktioner och påtryckningar på de allierade blev att Ryssland fick en massa arbetskraft och en ny källa för komplettering av tvångsarbetslägren. Det är givetvis omöjligt att säga hur många av de miljontals ryska repatrierade som har hamnat i koncentrationsläger. Lägren som nu består av tyska och andra krigsfångar jämte de förutvarande internerna har fått en ovanligt heterogen karaktär. I en rapport från industriområdet vid Don heter det exempelvis att ”rumäner, jugoslaver samt polacker av tysk härkomst deporterades till Donbassängen för att arbeta i gruvorna. Där arbetar också tyska, ungerska och rumänska krigsfångar samt ett antal italienare. Ryska krigsfångar som återvänt ur fångenskapen skickas också direkt till detta område där de underkastas en ganska sträng disciplin och berövas rättigheten att återvända till sina familjer. En annan kategori arbetare är sådana sovjetmedborgare som har tjänstgjort i tyska armén och samarbetat med tyskarna. De har dömts till tvångsarbete i kolgruvorna på mellan tio och tjugu år. Ett antal av dessa tvångsarbetare benådades i september 1945 på villkor att de kvarstannade i Don-området och låter sina familjer komma dit.” [1]

Två upprensningar har förekommit i Ryssland efter kriget och båda gav som resultat nya kontingenter tvångsarbetare. Den första ägde rum i förut ockuperade områden och gällde opålitliga och misstänkta sovjetelement. På basis av diverse bevis och angivelser deporterade MVD en massa personer, män och kvinnor, till lägren i norr och öster. Detta omnämndes aldrig i pressen. Aktionen företogs i enlighet med en kungörelse av april 1943 som föreskrev straffarbete för samarbete med fienden.

Den andra upprensningen började i augusti 1946 och gällde huvudsakligen statstjänstemän som befunnits skyldiga till korruption, oriktiga rapporter, bristande effektivitet och andra sovjetförseelser. En del rannsakningar och domar har offentliggjorts som en varning till befolkningen. Det var tydligen meningen att räfsten skulle utsträckas till en längre period och den kan inte annat än vara till nytta för arbetslägrens minskade reserver.

Under denna tid kungjordes den nya femårsplanen som gäller 1946-50 och avser återuppbyggandet av industrin, jordbruket och transportväsendet. Bland de där upptagna företagen är många som enligt tradition utförs av tvångsarbetare.

Torvtäkten skall ökas med 39 procent i jämförelse med före kriget. Återuppbyggandet av kraftstationer skall forceras och nya sådana anläggas. Petroleumindustrin i Volga-området skall utvidgas så att den blir nära två och en halv gång så stor som förut. Nya petroleumfält skall exploateras i tatar-republiken samt i Saratov-, Kujbysjev-, Ural-, Uchta- och Sachalin-områdena.

---

[1] *Sotsialistitjevski vestnik* 1946, nr 10.

Stora oljeindustrier skall skapas i östra Sibirien, norra Kaukasien och Leningrad-området. Nya järnvägar skall anläggas till en längd av 7 230 kilometer och dubbelspår till en längd av 12 500 kilometer. På redan existerande järnvägar skall rälsen ersättas till 50 000 kilometers längd. Kanalen Vita havet—Östersjön skall ombyggas och arbetet på Marijnsks vattenvägar påbörjas. Vattenvägarna i det inre av landet skall sättas i stånd och hamnar återuppföras vid Dnjepr, Pripet, Don, Kuban, Neman, västra Dvina och Svir samt sjöarna Ladoga och Onega. Mängden av trävaror för export skall ökas med 59 procent i jämförelse med före kriget.

Området för skogsavverkning skall ökas, särskilt i sådana trakter där timret kan flottas ner för norra Dvina och dess bifloder, Petjora, Kama, Vjatka, Kilmez, Unsja, Vetluga och Belaja samt i västra Sibirien och Öst-Asien. Under femårsperioden skall i skogsdistrikten, särskilt i norra och nordvästra områdena samt i Ural (Kama-bassängen) byggas 17 500 kilometer timmervägar för mekanisk transport, 6 500 kilometer smalspåriga järnvägar, 2 500 kilometer traktorvägar och 8 500 kilometer bilvägar.[1]

Möjligheten att förverkliga denna stora plan hänger under nuvarande sovjetförhållanden på existensen och utvidgningen av tvångsarbetssystemet.

9. Det gamla Rysslands återuppståndelse

”Min fader tuktade eder med gissel, men jag skall tukta eder med skorpioner”.

Det skall komma en tid när domarna inte avser år och månader av fängelse utan dagar och timmar av tvångsarbete ... Fängelsearbete är den effektivaste och rationellaste formen för brottets undertryckande.” Det är ingen sovjetledare, ingen representant för stora och nya idéer om straff och förbättring som har uttalat dessa ord. Det är den tsaristiske justitieministern Nikolaj V. Muravjov som fällde dem på en kongress i S:t Petersburg 1902. Kongressen diskuterade fång-arbetsproblemet och Muravjov var varken socialist eller liberal. Han gjorde sig mycket bekant som statsåklagare mot revolutionärerna Sjeljabov, Perovskaja och andra som anklagades för mordet på tsar Alexander II och sedermera avrättades. Muravjov var också upphovsman till termen ”självförsörjande fängelser”, som sedan blev oerhört populär hos Sovjets juridiska experter och fängelsereformatorer i slutet på trettiotalet.

Inte heller var det en kommunist som 1912 besökte fångutställningen, inspekterade en verkstad och eftertryckligt förklarade: ”Detta är en mycket viktig sak”. Det var tsar Nikolaus II själv.

Under de tre decennier som föregick revolutionen hade användningen av fångar och förvisade till arbete blivit tradition i Ryssland. I inget annat land har utnyttjandet av fångarbetet spelat en sådan roll för landets näringsliv som i Ryssland. Slavarbete har praktiserats i mycket större skala av staten än av individerna.

I Frankrike införde Colbert galererna som ersättning för dödsstraff och dessa avskaffades inte förrän seglen ersatte årorna i flottan. I litteraturen har ända fram till våra dagar de vid sina åror fastkedjade roddarna blivit den mest målande symbolen för slaveri.

De örlogsfartyg som Peter I sjösatte i Azovska sjön var bemannade med fångar som var ”dömda till galererna”. När galererna kom ur bruk blev den ryska ”katorgan” beteckningen för det hårdast möjliga fängelsestraff förknippat med tvångsarbete. Ordet upptogs sedermera officiellt och förekom i strafflagar och utslag ända fram till revolutionen.

I början på 1700-talet överfördes ett antal galerslavar till S:t Petersburg för att användas vid

[1] Voznesenskis rapport till högsta sovjet, mars 1946.

anläggningsarbeten. Till följd av bristen på arbetskraft — en periodisk förbannelse för Rysslands industriella utveckling, paradoxal i ett land med dess folkmängd och kännbar både före och efter revolutionen — blev inte bara grova förbrytare utan även smärre syndare jämte gäldfångar satta i arbete. När Peter I skulle bygga sin nya huvudstad befallde han att man ”till nästa sommar skulle samla ihop några tusen tjuvar från stad och land”.

Tvångsarbetet spred sig mer och mer. Det användes i saltgruvorna i Ural, vid fästningsbyggen, vid hamnanläggningar i Riga, Taganrog och Reval. I mitten på 1700-talet arbetade fångar i silver- och järngruvorna i Ural och Sibirien. Katorgan var då inte längre enbart ett straff utan en form för offentligt arbete. ”Förutom fångarna omfattade tvångsarbetarna även personer som underlåtit att betala skatt eller privata skulder och nu måste avbetala dem med arbete.”[1]

En mildare form av tvångsarbete användes av staten vid kolonisation av glest befolkade områden, särskilt längs rikets östra gräns. Härtill utnyttjades sådana personer som var dömda till förvisning. Förvisningarna tog en avsevärd omfattning på 1600-och 1700-talen. De förvisade som skickades i väg till vilda, obebodda trakter med strängt klimat, där de var praktiskt taget övergivna och inte fick någon hjälp utifrån, omkom i stora massor. Med karakteristisk likgiltighet för fångarnas och de förvisades lidanden nöjde sig staten med övertygelsen att de som kvarlevde skulle bilda en kärna av ryskt inflytande och en första försvarslinje mot grannstater. De förvisade utgjorde för ryska staten en outtömlig källa av arbetskraft för såväl civila som militära uppgifter och för befolkande och befästande av gränserna. ”De förvisade förgicks i massor, deras blod flöt i strömmar, men förvisningen tjänade sitt syfte och blev till stor nytta för ryska staten.” [2]

Kolonisationen av Sibirien och särskilt Öst-Asien utfördes i viss utsträckning genom utnyttjande av fångar och förvisade. En massa nya samhällen växte upp men till ett fruktansvärt pris i människoliv. I början på 1800-talet placerades 1 500 människor öster om Baikalsjön. De förlorade snart allt vad de ägde och blev tvungna att gå ut på vägarna och tigga. I Ural bildade en polisofficer Loskutov en koloni som existerade jämt så länge denne lokale tsar kunde med piskan skrämma sina undersåtar till lydnad. När Loskutov arresterades skingrades en stor del av befolkningen.

Hundrafemtiotusen människor, män, kvinnor och barn, vandrade mellan 1826 och 1847 den långa sträckan från Moskva till Sibirien på den beryktade Vladimir-vägen. För att de inte skulle rymma lade man dem i kedjor och rakade huvudet på dem.

I och med livegenskapens avskaffande på 1860-talet minskades slavarbetet avsevärt under ett par tiotal år framåt, eftersom fångarbetet på visst sätt var den industriella motsvarigheten till livegenskapen inom jordbruket. I mitten på 80-talet började det åter öka, först långsamt men efter sekelskiftet hastigare. Fångarbetets pekuniära värde beräknades 1885 till 111 000 rubel, 1906 till 1 250 000 och 1915 till 8 200 000. Dessa siffror är emellertid vilseledande eftersom de endast torde avse arbete inom fängelserna. Men fångarnas huvudsakliga arbete utfördes utanför fängelserna: i stenbrotten, kolgruvorna, guldgruvorna i Sibirien, vid hamn- och vägbyggen etc. 1896 byggdes Amur-vägen och skildringarna därifrån överensstämmer på ett egendomligt slående sätt med historierna från våra dagars korrektionsarbetsläger. Arbetet var så hårt, behandlingen så sträng och livet under lägercheferna så fruktansvärt att ”folk högg av tår och fingrar och stack järnstänger i ryggen på sig själva och andra”.[3] De officiella rapporterna nämnde ofta fall av självstympning.

Antalet interner i katorgafängelserna var:

---

[1] Ivan Foinitski: *Utjenije o nakazaniji*, sid. 269.
[2] N. Serbejevski: *Nakazanje v russkom prave 17-go veka*, sid. 257.
[3] A. Tipunkov: ”O Tom tjto bylo” i G. N. Tjemodanov: *Nertjinskaja katorga*, Moskva 1924, sid. 131.

1	januari	1906	5 790
1	”	1907	7 779
1	”	1908	12 591
1	”	1909	22 649
1	”	1910	28 060
1	”	1912	32 000
1	”	1914	29 352[1]

Den stora ökningen mellan 1906 och 1914 berodde i viss utsträckning på domar för politiska förseelser. I varje fall bör maximisiffran av omkring 30 000 vid första världskrigets början vara en måttstock på värdet av fångarbetet i det gamla Ryssland.

En ny ökning av fångarbetets omfattning inträffade 1915-16, beroende på kriget. Fängelseverkstäderna tillverkade skjortor och skor och kläder för armen, fångar arbetade i ammunitionsfabrikerna och gjorde handgranater, de lastade och lossade fartyg och arbetade i skogarna och gruvorna och vid vägbyggena. Under första världskriget steg antalet arbetande fångar till omkring 50 000.

År 1900 yttrade Salomon, den ryske delegaten vid internationella fångkongressen i Bruxelles de stolta orden:

”Medeltiden lämnade Ryssland ett arv av tortyr, knutpiska och förvisning. 1700-talet avskaffade tortyren och 1800-talet knutpiskan; första dagen på 1900-talet är sista dagen för ett straffsystem byggt på förvisning.”

Salomon misstog sig fullständigt. Hans egen regering började snart utvidga det gamla straffsystemets användning och ett kvarts sekel senare skulle en ny regering i oanad omfattning ta i bruk metoder som Salomon hade stämplat som rester från ett skamligt förflutet. Utöver de förrevolutionära fängelserna inrättades nu hundratals koncentrationsläger. I stället för de 30 000 fångar som 1930 utförde tvångsarbete finns det nu många miljoner. Förvisningssystemet har fått en omfattning som aldrig förut förekommit i världen. I kvantitativt avseende överträffar de Hitlers koncentrationsläger. För våra ögon ter sig det gamla Rysslands fängelse- och förvisningssystem helt enkelt som ett frö vilket under de nya förhållandena har givit en rik avkastning.

För en ytlig iakttagare kan den nuvarande utvecklingen i Ryssland verka som en successiv återgång till historiska mönster, till seder och bruk, åsikter och politiska tendenser från förrevolutionära tider. Man iakttar den nyväckta panslavismen, de återinförda officersepåletterna, knutpiskan och nagajkan; man konstaterar offensiven mot Dardanellerna och Port Artur, man finner dussintals bevis på liknande tendenser och drar den belåtna slutsatsen att sovjetregeringen själv ”ger kommunismen på båten” och gradvis återvänder till det gamla Rysslands metoder. För dem som betraktar utvecklingen som ett återvändande till det gamla Ryssland kommer det rådande systemet att te sig som ”nationellt” och ”rotfäst i det förflutna”. De hoppas att , det skall bli lättare att uppnå ett modus vivendi med det traditionella, ”nationella” Ryssland och är beredda att se genom fingrarna med många fula saker om de påminner om österländska traditioner och är camouflerade i historiska formler.

De har fel i två avseenden, dessa besynnerliga optimister. Det är inte sant att sovjetregeringen ger kommunismen på båten filosofiskt och politiskt. I stället uppmuntras den på alla möjliga sätt både inom och utom Ryssland — även med metoder som är kvarlevor från det gamla Ryssland. Det är emellertid inte någon mild, upphöjd, drömmande kommunism från gångna decennier som

[1] Visjinskij: *Tjurma kapitalistiejeskich stran*, sid. 61 och 143.

uppmuntras, utan en realitet av obegränsat tvång, livegenskap, slaveri och tvångsarbete.

Inte heller är det riktigt att Rysslands historia är en enda serie av mord, tortyr, våld och grymhet, som den ofta kan te sig för en ytlig iakttagare. Den ryska historien får inte sin prägel endast av knutpiskan och katorgan utan — kanske mer än många andra länders historia — av humanitära och liberala rörelser, idealism och självuppoffring för den mänskliga frihetens och rättens sak. Världshistorien uppvisar många strålande blad, skrivna i Ryssland under en sekellång kamp mot människans förnedring och slaveri. I hundra år var det de största ryska tänkarnas strävan att åstadkomma en fri nation, där människans rättigheter var säkerställda.

Den fruktansvärda sanningen är att av Rysslands rika historiska förflutna har den sovjetska ledningen efter mycken vacklan och i strid mot motstånd inom sina egna led stannat för att återuppliva de hårdaste, grymmaste, mest barbariska dragen och låta dem utveckla sig fritt, samtidigt som den trampar under fötterna den frihet och humanitet som långsamt började spira under det förflutna århundradet och som även det är en del av det ryska arvet, den ädlaste och stoltaste delen.